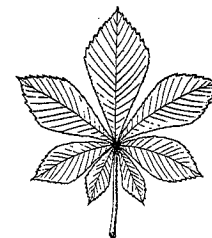
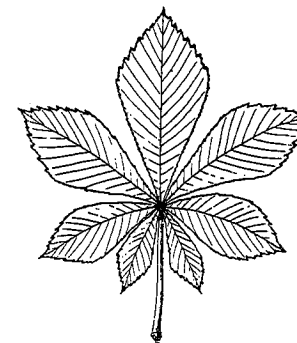

1. Møde
om Udforskningen af
Dansk Sprog

Århus, 16-17 oktober 1986

**1. Møde
om Udforskningen af
Dansk Sprog**

**Udgivet af
K. Ringgaard**

ISBN 87-981570-1-9

Århus 1987

FORORD

Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet stod for indbydelsen til 1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Interessen for mødet viste sig glædeligt stor. Deltagerne repræsenterede næsten alle danske institutioner, hvor der forskes i dansk sprog, og 26 af dem bidrog med foredrag, således at et bredt udsnit af de aktuelle forskningsområder blev berørt. Næsten alle foredragsholderne har indsendt deres manuskript til denne bog.

En tak skal rettes til Statens humanistiske Forskningsråd og til Carlsbergs Mindelegat for Brygger J.C.Jacobsen, som har givet støtte til arrangement og til trykning.

Århus, december 1986

K. Ringgaard

Støtte til arrangement og til trykning
er modtaget fra
Statens humanistiske Forskningsråd
og fra
Carlsbergs Mindelegat for Brygger J.C.Jacobsen.

Trykt af
Trøjborgkompleksets reproafdeling.
Institut for nordisk sprog og litteratur
Aarhus Universitet
1987

I N D H O L D

Jørgen Døør og Jørgen Chr. Bang	Målenes Mål - nogle teore- tiske overvejelser over ud- forskningen af dansk sprog.	9
Frederik Stjernfelt og Henrik Jørgensen	Erkendelsesteoretiske pro- blemer i Københavnerskolen.	27
Hans Basbøll	Nogle synspunkter på mo- derne dansk ordprosodi.	29
Erik Olsen	Præfikset "for-".	37
Anne Duekilde	Hvad med modersmålsleksiko- grafien?	41
Niels Haastrup	Om Parlører Parløren som 1) genre, 2) kilde og 3) forbillede.	55
Boel Bøggild-Andersen	Træk af lydproduktionen i det første leveår hos norma- le og fødselsskadede børn.	71
Kirsten Gregersen	Grap - Et grammatisk red- skab til analyser af døve børns dansk.	85
Vibeke Sandersen	Stavefærdigheden hos bonde- soldater i treårskrigen 1848-50.	91
Værløse-projektet		105
Sten Sjørsløv	Om samtalepraksis i sko- lens danskundervisning.	106
Peder Skyum-Nielsen	Om fyndord og mundtlig sprogdydelse	112
Hans Jørgen Schiødt	Normopfattelser i skolen	124
Elisabeth Hansen	Sproglig bevidsthed	125

Jørn Lund	Det udvidede sproglærebegreb. Et udviklingsarbejde i 6. klasse.	127
Elisabeth Hansen	Sproglig bevidsthed i begynderundervisning. Et udviklingsarbejde om sproglig bevidsthed.	131
Knud Sørensen	Engelsk indflydelse på moderne dansk syntaks.	135
Anne Holmen	Unge indvandreres tilegnelse af dansk talesprogssyntaks - En undersøgelse af learnerdansk.	145
Tore Kristiansen	Selvrapporteret og faktisk sprogbrug hos 3 informanter.	163
Inge Lise Pedersen	Fynsk mellem øst og vest.	177
Karen Margrethe Pedersen	Snakker børn i Sønderjylland sønderjysk?	191
Torben Kisbye	Navn og Status - en introduktion til et socio-onomastisk projekt.	207
Birte Hjorth Pedersen	Personnavneforskning og databehandling.	220
Georg Søndergaard	EDB-analyse af personnavneforhold i Danmark	233

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.
Århus 1987

MÅLENES MÅL - nogle teoretiske overvejelser over udforskningen af danske sprog

Af Jørgen Døør og Jørgen Chr. Bang

1. Historisk baggrund.

For et kvart århundrede siden satte nogle internationale konjunkturer sig igennem i den danske universitetsverden. Den moderne kapitalisme, der etableredes efter 2. verdenskrig, havde og har implikationer for forskning og undervisning - implikationer som fremtrådte med et demokratisk og antiautoritært ansigt: For det første åbnedes universiteterne for mange flere studerende end hidtil, og vi fik fem universiteter i stedet for to. Denne radikale kvantitative ændring i forsknings- og undervisningsbetingelserne fulgtes for det andet af krav om, at undervisning og forskning skulle være mere samfundsrelevante.

Begge ændringer og krav blev ideologisk formidlet af personer og bevægelser, som vi kalder manioprogressive.

For danskstudiernes vedkommende markeredes forandringerne ved at TEXT-kategorien udvidedes, og ved at syntaktiske og semantiske aspekter suppleredes med pragmatiske.

Som en implikation af at det militære og økonomiske tyngdepunkt var flyttet fra Europa til USA, skiftede også videnskaberne centrum: Det var derfor ikke nogen tilfældighed, at N. Chomsky med Syntactic Structures (1957), Aspects (1965) og Cartesian Linguistics (1966) blev en dominerende skikkelse i international lingvistik. Ligeså naturligt forekom det, at Thomas Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions (1962) kom til at dominere den matavidenskabelige diskurs, videnskabsteorien.

Denne forandring i videnskaberne følger den moderne kapitalismes logik, og det virker helt *Storm P.*'sk, når hovedparten af de manioprogressive var marxister. At marxister og marxistiske bevægelser således banede vejen for de

logisk nødvendige transformationer af kapitalismen, findes der imidlertid indlysende betingelser for:

For det første er den moderne kapitalisme i sit væsen strukturalistisk, og de to dominerende marxistiske bevægelser Danmark, *Althusser*-skolen og kapitallogikken, er begge strukturalistiske varianter.

For det andet følger disse to marxistiske skoler trofast den traditionelle vestlige marxismes despekt for liberale ideologemer.

At den strukturalistiske marxisme kunne få så godt tag i yngre lærere og studerende hører altså sammen med, at den moderne kapitalisme er strukturalistisk i den forstand, at den f.eks. på alle felter er centralistisk, hierarkisk og anti-liberalistisk - eller polemisk udtrykt: anti-humanistisk.

De centralistiske træk kom stærkt frem efter at den socio-økonomiske krise satte ind i 1973. Universiteterne mødte nu statens og kapitalens krav om "samfundsrelevans" på en anden og mere kontant måde end studenteroprørerne i deres vildeste fantasi havde drømt om. Dels i den forstand at universiteterne blev behandlet som enhver anden privat produktionsvirksomhed (med dertil hørende cost-benefit-analyser og -implikationer). Dels ved at universiteternes relative autonomi blev radikalt minimeret. Og alle tiltag fra undervisningsministeriets side foregik ud fra en enhedsvidenskabelig konception.

Når vi nu idag, 1986, gør status, ser det ud til at dansk forskning har været udsat for radikale forandringer. Derfor må vi også her og nu tage bevidst stilling til, om eller hvorvidt vi ønsker at bidrage til at forskningslogikken bliver analog med den moderne kapitalismes logik - eller om vi til alles bedste vil drive og dyrke kritisk videnskab. Vil vi og tør vi bruge vore sociale positioner og faglige kvalifikationer til at støtte og fremme en sandheds-søgende og demokratisk (dvs anti-centralistisk og humanistisk-

liberal) bevægelse.

Vi opfordrer med andre ord til at vi modarbejder statens forsøg med en centralistisk styring af forskning og undervisning, og plæderer i stedet for en kritisk forskning med mennesket som al tings mål.

Under en kulturkrise, og vi forstår den nuværende krise som en sådan, foregår der en opløsning af værdier og traditioner. Derfor er det på tide, sprogforskningen bevidst bearbejder sine traditioner og opstiller værdier og vurderinger, som fremmer menneskelig kommunikation og menneskeværd. Nu kan det selvfølgelig synes at være et tegn på et vist overmod at tiltro sprogvidenskaberne nogen real virkning på kulturkrisen. Vi ser anderledes på sagen, for vi mener at sprogvidenskaberne ikke kan undgå at indvirke på samfundsforhold og -forandringer. Sprogvidenskabernes metodologi, metoder og modeller har en afgørende indflydelse på dominerende ideologier, og de er efter vor mening ligeså indflydelsesrige som modeller i f.eks. psykiatrien.

Ophøjer sprogvidenskaberne f.eks. computer-kommunikation til paradigme på kommunikation, så har det praktiske konsekvenser. At et sådan ideologem allerede er ved at sætte sig igennem, ses af, at mange mennesker idet de peger på hovedet nu siger sætninger som: "Jeg har ikke helt fat i det, men computeren heroppe skal nok blive kodet til problemet." Flere og flere ser og (mis-)forstår deres tankevirksomhed som sproglig kommunikation i analogi med computerne.

Tænk i denne sammenhæng over *R.D. Laing's* udsagn fra 1964:

A man who says that men are machines may be a great scientist. A man who says he IS a machine is 'depersonalized' in psychiatric jargon. (Laing 1964:11f.)

2. Metodologi & metode.

Hvad er idag interessant at udforske om danske sprog, og hvad er det interessant at undervise i?

Sådanne spørgsmål er nødvendigvis politiske, og den politisk farligste tese er at hævde, at den lingvistiske forskning er neutral. I givet fald lukkes der nemlig af for en diskussion om hvilke formål og interesser sprogteoriene tjener implicit og explicit.

I stedet finder vi det formålstjenligt at arbejde ud fra tesen:

Enhver sprogteori (sprogbeskrivelse, sprogforklaring eller sprogkritik) er et indgreb i en politisk konjunktur.

Tesen implicerer, at det er nødvendigt at formulere såvel en METODOLOGI som en METODE (eller flere). Ved en metodologi forstår vi i denne sammenhæng en teori om metoder for et givet emne, og ved metode et system af fremgangsmåder til at identificere og behandle observationer, bestemt i forhold til et objektfelt.

For at skitsere vores metodologi kan vi tage afstand fra især sprogteoretikere, der arbejder ud fra hypotesen om maximal eller absolut decontextualisering. Det gælder metodologer som *Hjelmslev* og *Chomsky*. Hypotesen om muligheden for og ønskeligheden af den 'rent' sproglige beskrivelse af de 'rent' sproglige træk ved tekster, har explicit og implicit fungeret som mål for en stor del teoretisk og anvendt lingvistik i perioden. Den skarpe adskillelse mellem teoretisk og anvendt lingvistik og den hierarkiske relation mellem teoretikere og praktikere samt mellem teoretiske og praktiske problemer ('rene' og 'urene') er implikationer af hypotesen.

Denne metodologi implicerer, at emnets mangfoldighed kan og bør reduceres til en kerne af uniforme enheder og relationer, som samtidig postuleres som basis for enhver(s) produktion og tolkning af de mangfoldige contextualiserede tekster.

Det er karakteristisk for denne tradition primært at arbejde med og på konstruerede tekster: 'sentences'. Og at skriftsproglige (især masseproducerede) tekster herudover har forrang frem for talesproglige (og mindre industrialiserede kommunikationstyper).

At textanalytikere og pædagoger i praksis ikke har kunnet (eller villet) leve op til de abstrakte mål, er for os hverken beklageligt eller mærkeligt, for det kan nemlig ikke lade sig gøre: grundkonceptionen er en atopi, dvs en logisk og historisk umulighed.

At det også knager i fugerne blandt teoretikere inden for denne tradition, kan vi illustrere med citater fra

John Lyons og *Ole Tøgeby*.

Talesproget er i forhold til skriftsproget opdelt og simpelt. Forskellen på talesprog og skriftsprog kan derfor bedst beskrives ud fra det beskrivelsesapparat som er lavet til at beskrive skriftsproget med./.../ Det er også en fordel at bruge dette beskrivelsesapparat på grund af den lange tradition der findes. Men denne beskrivelsesmåde yder sikkert ikke talesproget retfærdighed. Den logik og sammenhæng der faktisk er i talesprog, vil ikke komme tilstrækkeligt frem. Talesproget vil nemlig hele tiden blive karakteriseret som halvt eller ufuldbyrdet skriftsprog. Og det er det ikke. Talesprog forekommer i situationer hvor en del informationer overføres ved parallelsprog, mens andre informationer ikke er nødvendige at udtrykke fordi de fremgår af situationen. Skriftsprog i en talesprogsituation er altså overflødig kompleksitet. Skriftsprog må nemlig viderebringe alle de informationer der ellers er forhold der er afhængige af situationen. Skrift er mere situationsuafhængigt end talesproget og derfor mere kompleks. Det er således med en vis betænkelighed at jeg her beskriver talesproget som simpelt og ufuldstændigt i forhold til skriftsproget. (Tøgeby 1977:77)

(Vi bemærker dobbeltheden i citatet, som vi iøvrigt ser som en klar illustration af dialektikken mellem social sense og individual meaning, hvor de dominerende social sense-sekvenser fremstilles uden explicit subjekt-deixis og Tøgebys - afvigende og vigende - individual meaning med explicit jeg-deixis.)

Lad os i nogle få punkter tage kritisk stilling til Ole Tøgebys traditionalisme:

For det første mener vi, at det er et åbent spørgsmål om talesprog er opdelt og simpelt i forhold til skriftsprog. Vores begrundelse er blandt andet, at der ikke er den nødvendige empiriske undersøgelsesbasis for Tøgebys påstand, og der er heller ikke den tilstrækkelige teoretiske afklaring af, hvad vi skal forstå ved "simpel".

For det andet mener vi, at det ikke er "bedst", men forkert at beskrive talesprog ud fra de beskrivelsesapparater, der er udviklet til beskrivelse af skriftsprog. Vi deler ikke Tøgebys interesser i at videreføre og overføre de traditionelle beskrivelsesapparater for skriftsproget til talesprog.

Endelig mener vi, at ikke kun tale, men også skrift - på en eller anden måde - må viderebringe informationer, der er afhængige af situationen. Både tale og skrift er situationsbundet i dobbelt forstand, for begge fænomener er som tekster konstitueret af interpretationssituationen og af den context de henviser og henvender sig til og i.

Lyons-citatet - der afslutter hans store Semantics - udtrykker en lignende modsætning mellem traditionen og hans individuelle erfaringer og forskning:

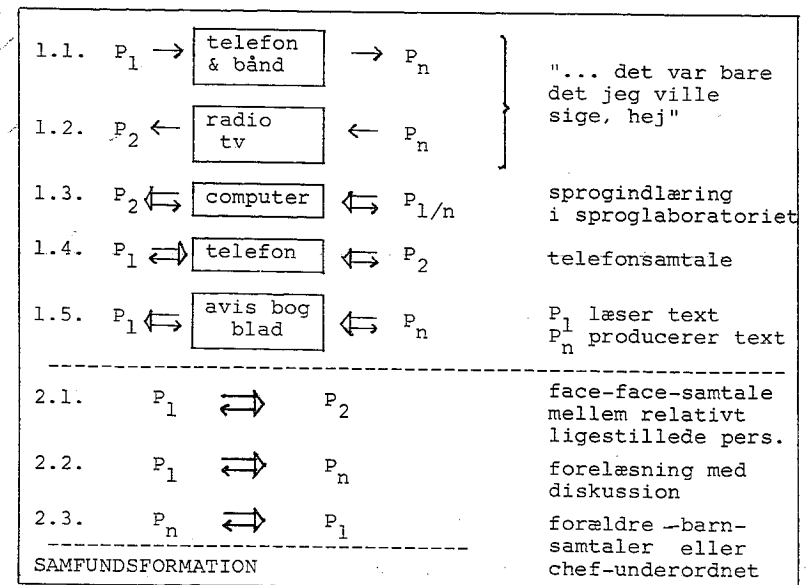
Setting aside such purely terminological questions, we can emphasize the more general point that has been made in this and the preceding chapter /incl. 'deixis' & 'modality'/. This is that, although there are methodological advantages in restricting one's attention to what we earlier referred to as micro-linguistic semantics - the semantic analysis of maximally decontextualized system-sentences /.../, there are limits to this process of depraematization, as far as the representation of modality is concerned /.../. Languages are learned and used in contexts which are in part determined by the variable assumptions and presuppositions of the people who use them; and these assumptions and presuppositions are not necessarily representable in terms of a set of determinable propositions. /.../ However that may be, it has been argued here that modality, as it operates in a good deal of everyday language-behaviour, cannot

be understood, or properly analyzed, otherwise than in terms of the indexical and instrumental functions of language, to which its descriptive function is, at times if not always, subordinate /.../. (Lyons 1977:849)

I vores dialektiske metodologi er spørgsmålet ikke om og hvorvidt bestemte tekster (og textanalyser) er context-afhængige, men hvordan de forskellige tekster bestemmes af og bestemmer contexten. Hvilke tekster (tale og skrift) er de hyppigst forekommende og de mest vitale, såvel for flertallet som for eliterne? Hvilke kvantitative og kvalitative forhold gør sig gældende i hvilke typer tekstkommunikation, og hvilke typer bruger vi her og nu? Sådanne spørgsmål er impliceret i udforskningen af moderne danske sprog.

Her skal vi blot illustrere og forslagsvis symbolisere de tekstkommunikationstyper, som idag spiller en rolle for flertallet:

Fig. 1. Tekstkommunikationstyper

Som det fremgår af fig. 1 finder vi det ikke særligt interessant at arbejde ud fra en decontextualiseringsmodel. Vores klassifikation opdeler tekstkommunikationen i to væsentligt forskellige klasser:

En klasse af ikke-ansigt-til-ansigt-kommunikation, som er formidlet (vores textmateriale her hører til denne gruppe), og en klasse af ansigt-til-ansigt-kommunikation.

Når vi metodologisk fremhæver tekstkommunikationer i deres context, følger det at vi METODISK ønsker at arbejde med DEIXIS former og indhold.

At insistere på deixisformernes vigtighed er nemlig en anden måde at understrege contexternes betydning for sprogbeskrivelser og sprogteorier på.

Anderledes udtrykt er deixisfænomener ikke til at undgå, når vi giver afkald på at udvikle sprogteorier og sprogbeskrivelser der er decontextualiserede:

The single most obvious way in which the relationship between language and context is reflected in the structures of languages themselves, is through the phenomenon of DEIXIS: /.../ the simple but immensely important fact that natural languages are primarily designed, so to speak, for use in face-to-face interaction /.../ (Levinson 1983:54)

At forholdet mellem text og context reflekteres i deixis forstår vi derhen, at med mindre der forekommer en identifikation og bestemmelse af deixisformerne, så vil enhver tolkning af texten blive urimelig.

Afgrænsningen af hvad der hører med til deixisformer er problematisk, men dette problem lader vi ligge i dette essay. Vi benytter os i stedet af en traditionel bestemmelse af deixis som:

the use of demonstratives, first and second person pronouns, tense, specific time and place adverbs like NOW and HERE, and a variety of other grammatical features tied directly to the circumstances of utterance. (Ibid.)

3. Skitsering af en metode til deixis-analyse

Som nævnt definerer vi en METODE som et system af fremgangsmåder bestemt i forhold til et objektfelt.

Objektfeltet er her contextkonstituerede texter, og fremgangsmåderne er bl.a. at identificere de deictiske træk.

Vores første metodiske regel, R1, siger derfor, at vi først og fremmest beskriver moderne danske sprog ved at bestemme de deictiske træk. Hermed definerer vi nemlig hvilken explicit relation texten har til contexten. I semantisk forstand har vi samtidig angivet nogle kritiske grænser for en rimelig interpretation af texten. Vi binder os nemlig til at forstå texten ud fra 'jeg'-ens synspunkt og som en henvendelse til 'du'-en.

Vores næste metodiske regel, R2, siger, at efter at deixisformerne er identificeret skal vi undersøge deres positioner i den grammatiske organisation. Står de f.eks. først eller sidst eller i midten af textens og textsekvensernes forløb.

Vores tredje regel, R3, går på, at vi skal bestemme de øvrige lingvistiske udtryk i forhold til deixis-ordenes semantiske og syntaktiske organisering.

R4 siger, at vi skal sammenligne dialogdeltagernes ytringer mhp ligheder og forskelle i deres organisation af deictiske udtryk.

Som R5 har vi, at vi skal diskutere og kritisere textens implikationer, dvs dens produktions- og konsumtionsbetingelser.

En metodologisk fordel ved at indlede textanalyser med at identificere deixisformerne og deres position i textforløbet er, at interdependensen mellem syntax, semantik og pragmatik bliver selvindlysende.

Vi ønsker imidlertid at understrege, at vi betragter deixis-analysen som én metode til udforskningen af danske

sprog, og selvfølgelig ikke den eneste. Men vi understreger at ud fra en dialektisk synsvinkel er deixisanalysen måske den primære.

For at illustrere hvilke kritiske træk ved teksten en deixis-analyse kan få fat i, skal vi skitsere en sådan analyse ud fra to tekster fra ... det var bare det jeg ville sige, hej! (1985:86-88). Teksterne har den fordel, at være nutidige, at handle om kønsmodsatninger, at være en henvendelse fra en pige til drenge og fra en dreng til piger, og at være talesprog (transformeret gennem flere medier).

TEXT 1

PIGE, 14 ÅR 8.6.80

Hej drenge. Jeg er en pige på 14 år og jeg vil gerne gi jer nogle råd, når nu I skal ha fat i en pige. Det er efterhånden os, der ska ta initiativet og det er ret irriterende. Der er mange gange hvor det har været mig der måtte ta initiativet, hvis
5 jeg ville være sammen med en dreng. Pigerne forventer at drengene tager initiativet, og det er meget mærkeligt at vi skal ta det.

Nu skal jeg gi jer et eksempel: Jeg var på et diskotek her i lørdags og der mødte jeg et par drenge nede, og så, den ene,
10 han var meget flot og sådan noget - mode og det hele - han sad der henne i det ene hjørne og spurgte mig stille og roligt om jeg ville danse med ham, og så sagde jeg: "ja, det vil jeg gerne", men han var så stille og turde ikke rigtig gøre noget, så ham gik jeg hurtigt fra. Så kom der en, han var ikke
15 ke nær så pæn som ham den anden, han gik hen og klappe- de mig i enden og spurgte om jeg ikke ville gå med ham ud og danse, og det ville jeg gerne, fordi det synes jeg er frisk gjort! Så ved man da, han tør noget.

Så jeg synes bare, at hvis nu at I gerne vil ha fat på en pige,
20 så prøv engang at gå hen og klap hende i enden eller bare tage om hende og spørg om hun vil danse. Hvis hun siger nej, så lad hende være, men hvis hun siger ja, så er den jo hjemme! Jeg håber I vil prøve de her råd. Hej.

DRENG, CA. 18 ÅR 22.6.80

TEXT 2

Ja hej. Jeg har et svar til pigen fra i søndags. Det var hende der sagde, at hvis man ville danse med en pige, så ku man godt komme hen og gi hende et klap bagi. Det lyder sgu da nemt, men når man nu er en genert fyr som mig, der sådan
5 cirkus mangler totalt selvtillid, så ka det jo godt være lidt svært. Så derfor vil jeg gerne sige til pigerne: Altså, hvis I ser en fyr, som I gerne vil danse med, så gå dog hen og byd ham op! Det går der ingen skår af jer for, og I kan være sikre på at fyren han ikke bider, han gir jer allerhøjest en, hvad skal
10 man sige, venlig afvisning. Så lige en ting til: Hvis en fyr byder jer op og I så tar ud og danse, så lad være med at bare glo rundt i lokalet som om I bare kigger efter en anden en, det er altså noget så nedslående. Jeg ved det, for jeg har selv været ude for det i aften en tre gange.

15 Så sad jeg bare der med en bajer, så gik man ud og danse og det gik da også meget godt, men pigerne, de gloede bare alle andre steder hen end på en selv. Og når man prøver på at smile til dem, ja, de glør bare som om man ikke var rigtig klog, det er altså temmelig nedslående. Så prøv at smil - el-
20 ler prøv bare at kig på fyren I danser med, det gør altså en del. Og hvis de så lægger op til noget som I ikke har lyst til, så kan I altid gi ham en venlig afvisning. For hvis man har en smule selvtillid tilbage, så stryger den i hvert fald, når pigen hun er så iskold på dansegulvet. Det var såmænd alt
25 hvad jeg ville sige. Hej.

Når det gælder deictiske udtryk i en tekst, er det ukontroversielt at hævde, at de henter væsentlige dele af deres betydning af contexten. F.eks. er det klart, at l. persons pronominet *jeg* refererer til en pige i TEXT 1 (T1) og ikke til en dreng. Deixisordet *jeg* er bundet til den bestemte person, der siger eller skriver teksten, den person der lægger krop til og bag teksten. (Her ser vi helt bort fra forskellige former for citat.)

Når det altså er en specifik person det deictiske udtryk er forbundet med, og når denne forbindelse eller relation er en basal konstant i teksten, så følger heraf i første omgang, at i hvert fald dette ord har en helt bestemt køns- (og alders-) reference.

Og når *jeg* således har en ganske uvilkaarlig reference (som måske i visse tekster kan være vanskelig at identificere) så er det denne reference der bestemmer det semantiske indhold af udtrykket *Jeg er en pige på 14 år*. Prædikateret *en pige på 14 år* er knyttet til det deictiske udtryk *jeg*, og kvaliteten af prædikateret, herunder dets sandhed og relevans, afhænger absolut af bestemmelsen af det deictiske udtryks referent. Det er IKKE sådan, at det primært er prædikateret der bestemmer *jeg*, det gør det nemlig kun under særlige betingelser. Det gør contexten.

Og når prædikateret 'en pige' er bundet til det deictiske udtryk, betyder det, at udtrykket *en pige* mindst har to forskellige betydninger i de to tekster: I T1 er *en pige* identifikatorisk forbundet med en 14-årig pige-referent som basis for udtrykkets generaliseringsgrænser. *en pige* får her sin betydning og mening kritisk begrænset af den 14 årige piges specifikke genese og konstitution. Hvad der siges - eller rettere: hvad hun siger - om piger, den tilsyneladende almenne kategori, er bundet til hendes biologiske, sociologiske og ideologiske erfaringer, til hendes horisont og udsigelses-situationelle topos. Hendes prædikater til 'en pige' og generalisationer som 'piger' har basis i hendes univers af erfaringer, udsyn og indsigt, og hele teksten, dvs hvert ord og udtryk i teksten, har implicit basis heri. Når vi spørger efter tekstens mening er deixisbestemmelsen basal og en abstraktion herfra er at indbygge en systematisk misforståelse.

Når vi spørger efter tekstens betydning - tekstens sociale betydning og sense - er det for os klart også en systematisk fejlkilde at abstrahere fra tekstens mening.

Og *en pige* har også en anden mening, nemlig den betydning som "drengen" (subjektet for T2) tillægger og kan tillægge udtrykket på baggrund af hans bestemte topos og erfaringer. Den betydning kan pejles via T2 bl.a.

Disse to individual meanings er med til dialektisk at bestemme udtrykkets sociale betydning og bestemmes selv heraf.

(For en nærmere redegørelse for den dialektiske bestemmelse af social sense og individual meaning (social betydning og personlig mening) se Bang, Døer & Perridon (1985:49).)

Det betyder således, at uanset om man explicit eller implicit har basis i denne opfattelse af den dialektiske bestemmelse af betydning og mening, så er analyser og tolkninger, der abstraherer fra deixisformernes basale menings- og betydningsbestemmende funktion, ufølsomme i forhold til tekstens basale topiske forhold og indebærer systematiske misforståelser.

Det er altså ikke blot det deictiske udtryk *jeg* der er heterogent distribueret og har heterogen betydning og mening. Også udtrykket *en pige* henter betydning og mening af contexten - og vel at mærke basal betydning og mening, ikke sekundær eller perifer. For os er der - i vores verden - væsensforskelle på en piges og en drengs reference til en pige. Og vi er selv naturligvis partiske i forhold hertil.

De prædikater som en pige knytter til 'en pige', eller udtrykt på en anden måde: de definitioner som en pige giver af 'en pige', har en væsensforskellig betydning og mening i forhold til de definitioner en dreng antager og giver. Heri ligger ikke, at vi siger at en piges definition af 'en pige' i enhver henseende er sandere, smukkere, mere rationel eller følsom end en drengs, eller omvendt, men at der netop er tale om topisk bundne definitioner, betydninger og meninger, som ikke vilkårligt kan udskiftes indbyrdes. Ej heller mener vi, at de trak af betydninger og meninger som gennem kommutationsprøver eller komponentanalyser tilsyneladende viser sig som ens eller identiske, at de har forrang eller er DE centrale.

Det semantiske indhold af *en pige* er (som ethvert andet udtryk) altid bundet til køns- (og alders-) bestemte deictiske toposser og bestemmes dialektisk af og igennem denne heterogene dialektik.

(Som en implikation af vores deixismetoder kan vi afgøre problemet om der gives et særligt kvindesprog: Selvfølgelig er der tale om særlige sprog for systematisk forskellige deictiske positioner og toposser. I de menneskelige modsætningsforhold, hvor MAN ikke arbitrært kan skifte plads, kan MAN heller ikke arbitrært og vilkårligt tale samme sprog.)

3.1. Sammenligning af de to texters 1. og 2. person-deixis.

Vi skitserer nu en anvendelse af vores metodiske regler R1 og R4, idet vi primært begrænser os til 1. og 2. persons deictiske udtryk.

Kvantitativ oversigt over antal pronominer i T1 og T2:

	<u>T1</u>	<u>T2</u>
1. person ental (<i>jeg/mig</i>)	18	7
1. person fl.t. (<i>vi/os</i>)	2	0
2. person fl.t. (<i>I/jer</i>)	5	11

Vi bemærker en betydningsfuld og markant forskel mellem de to tekster: T1 har klar overvægt af 'jeg'-deixis og desuden tilstedevær af 'vi'-deixis. T2 har klar overvægt af 'I'-deixis og fravær af 'vi'-deixis. Begge tekster har fravær af 'du/dig'-deixis (et forhold, der vedrører R5: en implikation af den særlige massekommunikationstype).

Forskellen tolker vi som et muligt symptom på de to tales forskellige jeg-identitet, der kan implicere en uligevægt i dialogens personlige styrkeforhold. T2's fravær af 'vi'-deixis kan være et symptom på personens relationer til kønsfæller og dermed personlige kønsidentitet. T1's 'vi'-deixis kan være udtryk for en personlig styrke: At udtrykke vi-identifikation i kerne-modsætningsforhold kan være symptom (og signal) for personlig styrke, men afhænger bl.a. af de aktuelle co-text-normer, herunder genrekonventioner.

Vore tolkninger underbygges af teksternes 'man'-deixis: T1 har 1 *man*, mens T2 har 9. *Man* er et interessant pronomen, der spænder over det semantiske indholds individual meaning & social sense-dialektik.

T1's eneste *man* ser vi som en generalisering til social sense på basis af pigens personlige mening, dvs det er hendes definition som hun definerer som social sense i linje 18: *Så ved man da, han tør noget. Man* = enhver, every-body.

Modsat eller anderledes med T2's 9 *man*-udtryk (incl. *en selv*) der dækker over eller kan undertrykke 'jeg'-deixis. Her er der mindst et par tolkningsmuligheder: *man* som 'mand' dvs den anakronistiske og sexistiske generalisering af mandens synspunkt som det gyldige for enhver pr. definition og tradition, og *man* som en social sense-betinget anonymisering og depersonalisering (som visse steder stadig trænes i skoler-nes stil-øvelser). De to tolkninger udelukker ikke hinanden, og den øvrige text (og tilgængelige context) giver belæg for at begge forhold fungerer her: "fyren" som han kalder sig organiserer defensivt sit jeg bag et offensivt *man* med henvisning (co-textuel reference) til såvel en anonym social sense som en traditionel respekt for skabningens herre.

Disse træk underbygges af 2. persons deixis (samt de beslagtede imperativ-former), hvor T2 har 11 mod T1's 5.

2. person (og imperativ) har mindst tre tendenser: en bydende, en appellerende og en indbydende/tiltalende. Vi finder at de to første gør sig gældende i T2 med den appellerende tendens som dominerende, mens T1 er bydende og indbydende/tiltalende: "take it or leave it, jeg skal nok klare mig".

T2 fægter med sociale og traditionelle parader som gennemskuelig defensiv for mangelfuld jeg- og køns-identitet.

3. persons pronominerne knyttes i deixisanalysen til 1. og 2. persons-deixis, dvs at de står i polær position til 1. og 2. person. I T1 knytter 'hun'-deixis an til 1. person ('jeg'), mens 'han' knytter an til 2. person ('I'). Denne identifikation af 3. persons pronominer er primær i forhold til den anaforiske relation til de nominer, som er i teksterne. Dvs at 1. persons køn trækker *hun* og *pige* over i 1. persons-

identifikationsfeltet, mens *han* og *dreng* trækkes over i 2. person-feltet. Sådan i T1, mens det naturligvis er omvendt i T2. Syntaktisk er 3. person et åbent felt.

Med den deixis-organiserede analyse bestemmer vi således også nominerne uden at abstrahere fra deres contextuelle semantiske indhold. Vi lader dem ikke fremtræde som primært bestemt af en reduktionistisk ordbogs-social sense, men behandler dem explicit i dialektikken individual meaning:social sense, og belyser også her dominansforholdet konkret.

Der er ikke markante forskelle på de to texters antal af udtryk for 'pige' og 'dreng': 4/4 i T1 og 5/5 i T2. Det er der på benævnelsen, hvor T2 konsekvent bruger *fyr*, mens T1 (og redaktøren, som vel har gættet alderen ud fra stemmen) bruger *dreng*. (Her kan fyrens aldersbetingede usikkerhed mellem mand og dreng spille ind, ligesom miljøbestemte vaner kan gøre sig gældende.)

Pronominalt er der i 3. person markante forskelle på de to tekster, såvel kvantitativt som kvalitativt (i denne deixisanalyse demonstrerer vi iøvrigt implicit den intime relation mellem kvantitative og kvalitative aspekter, idet vi ser bestemte kvantitative forhold som kvalitative symptomale (og signale) udtryk eller tendenser):

T1 refererer 6 gange med sin 1. person-valuerede 3. person og 12 gange med sin 2. person-valuerede 3. person, og de 12 'han'-deixis/anaforer forekommer udelukkende i en 'jeg'-styret sekvens.

T2 refererer 5 gange med 1. person-valuerede (og -valuerende) 3. person (*han*, *ham*, *ham*, *en anden en*, *de*). *de* udtrykker en bemærkelsesværdig distance til eget køn, hvad enten vendingen karakteriseres som "sproglig ubehjælpssomhed", "social vanø" eller ægte udtryk for personens individuelle distance: linje 21f *Og hvis de så lægger op til noget som I*

ikke har lyst til, så kan I altid gi ham en venlig afvisning. Bemærk gliddet fra *de* til *ham*, og sammenlign med T1's *vi* og *os*.

3.2. Sammenlignende foreløbig konklusion.

Vores delanalyse viser følgende tendenser:

T1 har sikker basis i 1. personsdeixis og knytter 2. og 3. person sikkert hertil.

T2 har ingen sikker basis i 1. person og har svingende og usikker 2. og 3. personsudtryk.

Såvel explicitte 1. personsdeixis som den implicitte 1. persons-position synes sikker i T1, mens den flyder i T2 med markant tendens til en usikkert appellerende og selvdækkende 1. person med usikre relationer til både eget og andet køn.

Vi mener ikke at T2 blot skal rettes sprogligt. Og vi mener at T2 også skal kritiseres sprogligt. Hvordan - er et spørgsmål som ikke kan afgøres - eller bør afgøres - på dette spinkle, men tendenssikre, grundlag. Hvad T2-producenten mener og vil, og hvad T2 betyder er en infinit proces, hvor denne analyse har bidraget til at identificere nogle kritiske grænser. Hvorvidt det er ægte kritiske grænser for personen bag T2, kan ikke (eller bør ikke) afgøres uden hans deltagelse i analysen.

Vi kan dog antyde her, at adverbiale, adjektiviske og verbale træk skal bruges til at kvalificere de her givne interpretationer.

Bibliografi

- Bang, J. Chr., J. Døør & H. Perridon (1985), Sprogteori, Od. Univ.
 ... det var bare det jeg ville sige, hei! (Red. Karsten Sommer) (1985), København.
 Døør, J. & J. Chr. Bang (1986), Sprogteori II, Odense Univ.
 Laing, R. D. (1964), The Divided Self, London.
 Levinson, S. C. (1983) Pragmatics, Cambridge.
 Lyons, J. (1977), Semantics, Cambridge.
 Tøgeby, O. (1977), Om sprog, København.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.

Århus 1987

ERKENDELSESTEORETISKE PROBLEMER I Københavnerskolen

Af Frederik Stjernfelt & Henrik Jørgensen

Det er velkendt, hvordan der bestod kraftige divergenser i teoretisk henseende mellem Københavnerskolens to store navne, Viggo Brøndal og Louis Hjelmslev. Vi vil i dette foredrag søge at samle nogle af de væsentligste divergenser angående punkter som:

- langue/parole
- morfologi/syntax
- udtryk/indhold
- sprogets relationelle opbygning
- sprogforskningens grundprincipper

Ud fra denne opstilling vil vi forsøge en omvurdering af Viggo Brøndal. Vi ser nemlig først og fremmest i hans forfatterskab en række væsentlige sprogfilosofiske observationer, som i forbindelse med hans ansatser til konkrete analyser indbyder til interessante pointer. Brøndals måde at opbygge sin sprogvidenskab på åbner - modsat strukturalistisk forskning generelt - for det 'kommunikative' eller 'pragmatiske' aspekt af sprogudøvelsen, m.a.o. for udsigelsen. Ved med kritisk sans at følge i hans fodspor bliver det ifølge vor fortolkning muligt at etablere analytisk sammenhæng mellem sprogets former og sprogets funktion.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Århus 1987

NOGLE SYNSPUNKTER PÅ MODERNE DANSK ORDPROSODI

Af Hans Basbøll

Som indledning til mit foredrag prøvede jeg at afgrænse mit emne ved hjælp af en oversigt over fonologiens forskellige områder (Skema 1).

SEGMENTAL FONOLOGI	STAVELSE MORFEM		ORD	SÆTNING
	Segmental "Ordfonologi"		Segmental sætnings- fonologi	
Fonem- kombina- torik (=FK)	FK inden for stav- velsen	FK in- den for morfemet	In- tern sandhi	(Ekstern sandhi)
	Stød og tryk som stavel- sespro- sodier	Leksi- kalsk stød og tryk	Ord- stød Ord- tryk (jvf. intern sandhi)	Syntak- tisk tryk, idioma- tisk, emfatisk. Intonation
PROSODI				

Skema 1.

Hovedvægten blev lagt på ordprosodi i den snævre-
re forstand der fremgår af oversigten, nemlig de reg-
ler der gælder for stød- og trykplacering inden for
ordet (i modsætning til de rent fonologiske og rent
leksikalske aspekter).

Hvad stødet angår er det umarkerede forhold at
der ingen stødændring sker når morfemer kombineres
til ord, altså i bøjning, afledning og sammensætning.
Desuden gælder den hovedregel at kun nabomorfemer
kan påvirke hinandens stødforhold (denne formulering
forudsætter at nul ikke regnes for et selvstændigt
morfem: 'buddene' (bekendt form flertal af 'bud',
neutrum med plur=sing) har stød betinget af endelsen
'-ene'). Ud fra disse forudsætninger bliver det cen-
trale spørgsmål i stødbeskrivelsen: under hvilke be-
tingelser sker der en ændring i et givet morfems stød-
forhold (dvs. stødtab eller stødtilkomst i forhold
til det pågældende morfems stødforhold når det ud-
tales isoleret) når det optræder sammen med et andet
givet morfem? De relevante betingelser har jeg søgt
at sammenfatte i skema 2 (fra Basbøll 1985 a: 33),
hvor "domain" angiver det morfem hvis stødforhold
vi er i færd med at bestemme, og "environment" det
nabomorfem der er med til at bestemme en evt. stød-
ændring.

Mens de fleste fonologiske og øvrige lingvistis-
ke modeller (herunder den generative grammatiks) læg-
ger den altafgørende vægt på afsenderens perspektiv,
selv om det ofte sker implicit, understregede jeg
modtagerens betydning for den rette forståelse af
stødregrernes funktion: En igangværende ændring af

Type of restrictions	Type of stød-sandhi			
	Stød-loss		Stød-addition	
	Ist part of comp.	before some flexives	2nd part of comp.	IV
1 Are there phonological restrictions for the domain?	yes, monosyllable or disyllable in /e/ plus sonorant sometimes	yes, monosyllable or disyllable in /e/ plus sonorant	yes, ends in short V plus zero or a sonorant C	no
2 Are there concomitant phonological changes in the domain?	vowel shortening ¹	no ²	yes, if the short vowel is final, it is lengthened	no
3 Are there phonological characteristics of the environment? (not restrictions s.s.)	yes, secondary stress	yes, contains /e/	yes, contains /e/ and a sonorant C (/n/or/ð/)	yes, the "lighter" in "phonological weight", the more probability of IV
4 Are there grammatical restrictions for the domain (not involving the identity of particular — lexical or grammatical — morphemes)?	no	no	no	yes, verb or verbal derivative, or complex adj.
5 Same question (as 4) for the environment	no	no ³	no ³	yes, the "lighter" in "lexical weight", the more probability of IV
6 Must the identity of the particular morpheme be known for the domain?	yes	no	no	no
7 Same question (as 6) for the environment	no	yes (grammatical morpheme)	yes (grammatical morpheme)	no

Notes

- (1) Particularly before oral non-lateral sonorants
- (2) But in the same contexts, vowels are sometimes lengthened before oral non-lateral sonorants
- (3) But the relevant morphemes are not unrelated

stødforholdene i visse verbalformer (fx 'groede, syende') kan være et symptom på at modtageren (herunder den modtager der er i færd med at tilegne sig sproget) står over for en tvetydighed i analysen: er det stammen eller infinitiven der danner udgangspunkt for konstruktionen af verbalformerne? Det kan synes indlysende at det - næsten per definition - må være stammen, men der er to argumenter der taler til gunst for infinitiven på dansk: 1) stammen kan altid afledes fra infinitiven, ikke altid omvendt (fx 'kue' vs. 'du'), 2) stammen kan have en i ord helt umulig fonemkombinatorik, hvad der leder til de velkendte problemer med imperativer som 'hækl!'. Det er let nok som lingvist at definere sig ud af denne tvetydighed, men det er ikke det samme som at løse problemet for sprogbrugeren. Desuden gælder det at hele komplekset af ordstødregler i mangfoldige tilfælde hjælper modtageren med at foretage en rigtig morfologisk analyse, der er en forudsætning for tolkningen af meddelelsen. Jeg henviser generelt til min detaljerede diskussion af stødet i moderne dansk (Basbøll 1985 a) samt til den kortere fremstilling af ordstødreglerne i Basbøll 1986. (Jeg har i øvrigt siden gennemført en ny, mere teoretisk orienteret, analyse af stødet, med udgangspunkt i Larry Hymans teori om "fonologisk vægt" (Hyman 1985), men den foreligger endnu ikke som tryklart manuskript.)

I sidste del af mit indlæg skitserede jeg en integreret beskrivelse af ord- og sætningstryk, i forlængelse af bl.a. Basbøll 1978 og 1981. I modsætning til Erik Hansen og Jørn Lunds ord(klasse)base-

rede beskrivelse af syntaktisk tryk i dansk (1983, jvf. min anmeldelse heraf: Basbøll 1985 b), men i overensstemmelse med Rischel (fx 1983), går jeg ud fra at trykket tilskrives i "domæner" eller "fraser", fx 'gå tur' som én frase (jvf. betegnelsen "enheds-tryk"). Men i modsætning til Rischel antager jeg at det finale tryk i ord som 'violinistinde' og i fraser som 'gå tur' er det samme fænomen, således at de klitiske småord i 'til en violinistkongres' er prosodisk tættere knyttet til 'violinist' end 'violinist' til 'kongres'. Det grammatiske ord er ifølge denne opfattelse ikke noget fonologisk ord, lige så lidt som den syntaktiske konstituent 'Ole og hans lillebror' i ytringen 'da Ole og hans lillebror kom hjem, var det allerede mørkt' er nogen fonologisk konstituent (prosodisk har vi nemlig en strukturering '/da Ole/ og hans lillebror/...').

I et forsøg på at overvinde den tilsyneladende uforenelighed mellem den type prosodiske strukturer som Nina Thorsen (se fx 1983) har påvist i sine intonationsstudier, og den type strukturer der er foreslået ovenfor som udgangspunkt for trykbeskrivelsen, sluttede jeg med at opstille følgende teser (jvf. også Rischel i trykken, ms.):

- (1) Prosodiske strukturer ("syntaktisk-fonologiske") som dem jeg har foreslået for trykbeskrivelsen (dvs. strukturer der respekterer syntaktiske, og visse morfologiske, konstituentgrænser (herunder ordgrænser, grænsen mellem sammensætningsled, og "stærke" ordinterne grænser som foran '-ist'

mv.) som prosodiske grænser er i en eller anden forstand reelle og kan bl.a. vise sig i pauser, omstrukturingsfænomener o.l.

- (2) Denne struktur er ikke isomorf med den grammatiske struktur (grænserne er ikke "ordnet" på samme måde, jvf. pro- og en-klise osv.), og den kan ikke deriveres ("ensidigt") af denne.
NB: "grænser" er blot en anden måde at betegne "enheder af forskellig udstrækning" på.
- (3) Prosodiske strukturer ("fonetisk-pragmatiske") som dem Nina Thorsen har brugt i sin intonationsbeskrivelse (hvor trykgrupperne går fra og med en trykstærk indtil (men ikke med) den næste trykstærke stavelse) er også reelle og har især betydning for toneforløbet (og andre aspekter af den fonetiske realisation).
- (4) De største enheder er sammenfaldende i de to prosodiske strukturtyper.
- (5) De prosodiske strukturer afhænger af formalitetsgrad og i øvrigt af pragmatiske og semantiske faktorer. De er udtryk for en strukturerings som afsenderen foretager under indkodningen og som modtageren udnytter i afkodningen.

Litteraturhenvisninger

- Basbøll, Hans. 1978. "A Note on Boundaries and Stress Rules in Danish Phonology", Nordic Prosody (E. Gårding et al., eds.), Lund. 65-71.
- Basbøll, Hans. 1981. "On the Function of Boundaries in Phonological Rules", Phonology in the 1980s (D. Goyvaerts, ed.), Ghent. 245-269.
- Basbøll, Hans. 1985 a. "Stød in Modern Danish", Folia Linguistica 19. 1-50.
- Basbøll, Hans. 1985 b. Anmeldelse af Hansen og Lund 1983. Nydanske Studier 15. 131-139.
- Basbøll, Hans. 1986. "Stød-sandhi", Sandhi Phenomena in the Languages of Europe (H. Andersen, ed.), Trends in Linguistics 33, Berlin. 75-83.
- Hansen, Erik og Jørn Lund. 1983. Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk, København.
- Hyman, Larry. 1985. A Theory of Phonological Weight, Publications in Language Sciences 19, Dordrecht.
- Rischel, Jørgen. 1983. "On Unit Accentuation in Danish - and the Distinction between Deep and Surface Phonology", Folia Linguistica 17. 51-97.
- Rischel, Jørgen. I trykken. "Is there just One Hierarchy of Prosodic Categories?", Phonologica 1984.
- Rischel, Jørgen. Ms. "Some Speculations about Levels of Prosodic Representation and Prosodic Categories", ms. bestemt for udgivelse i Nordic Prosody IV (H. Basbøll og K. Gregersen, eds.).
- Thorsen, Nina. 1983. "Standard Danish Sentence Intonation - Phonetic Data and their Representation", Folia Linguistica 17. 187-220.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

PRÆFIKSET "FOR-".

Af Erik Olsen, Århus.

Præfikset for- er et af vores almindeligste præfikser. Det er i forskellige ordbøger, sproghistorier og monografier (jf. omstående litteraturliste) gjort til genstand for grundige og omhyggelige behandlinger.

Etymologisk føres for- tilbage til tre præfikser, kendt fra gotisk: 1: faúr-: "foran, forbi", hty: vor-, lat: por-: "ud". 2: fra-: lat: prō: "foran, for", hty: ver-. 3: faír-: "hen", lat: per: "gennem", modsvarende hty: ver-/ent-/er-. Den direkte sammenhæng mellem disse tre størrelser og det nutidige for- lader sig dog ikke eftervise. Det nudanske for- er dels hjemligt, og dels lånt fra tysk, hovedsagelig mnt. Det hjemlige præfiks stammer dels fra sammensætninger med præpositionen fyrir, og dels fra et præfiks: for-, jf. oldislandsk: forseti, forfall, forysta etc. Det mnt. vor- svarer til hty. vor- hhv. ver-.

Man har i de ovennævnte værker opregnet en lang række forskellige betydninger af præfikset for-:
Destruktivt: forgrave, fortale, fortabe, forvanske, forøde...
Privativt: fordrive, forfragte, forkaste, forsvinde...
Forstærkende: forside, fortrykke, fortære, jf. desuden islandsk: forfagur, forríkur: "meget smuk, meget rig."
Tilvejebringelse af kontaktforhold: forbinde ("forpligte"), forene, forhandle, forlige, forsamle.
Forsyne med: forlene, forpligte, forselve, forgylde.
Forandre i retning af det tilknyttede adjektiv: forarme, forynge, formere, forny...
Lokalt: fortrop, fortelt...
Temporært: forfader, forhistorie...
Betegnende et rangforhold: formand...
Pejorativt: foragte, fordømme...

Betegnende interesse og lignende: forkæmper, fortaler...
 Betegnelse for mønster til efterligning: forsanger, forskrift, fortegning...

Ved nærmere strukturelt eftersyn kan det imidlertid se ud til, at denne lange række betydninger reelt dækker over et mindre antal grundbetydninger, sandsynligvis fire, nemlig: Lokal: mere abstrakt opfattet:

i rum: forhus, fortrop, forstavelse,
 i tid: forfader, forår, forberede,
 i hierarki af mennesker eller beslægtede elementer: formand, fordel, fortrin, formynder, forskrift....

En anden grundbetydning, der samler flere bibetydninger under sig, er "ændring i retning af grundordet": Den privative brug eller betegnelsen for en art fjernelse ses ved for- plus verber som: drive, jage, kaste, lægge, rykke, skyde, trænge, tage, komme, løbe, trække etc., altså alle verber, der i sig selv implicerer en art bevægelse. Et andet eksempel er betegnelsen for fuldbyrdelsen af en proces: forbene, fordampe, forkulle, forbrænde, forbruge etc., dvs. ændring i retning af det substantiv, som grundordets verbum er afledt af. Ved betegnelser for tilvejebringelse af et kontaktforhold ligger denne betydning også i grundordene selv: forbinde, forsamle, forene, forlige etc. Man, fx. O.D.S. har også opregnet en del eksempler, hvor for- skulle være forstærkende: forblive, forfølge, forkue, forhærde, men forskellen på "blive" og "forblive", "hindre" og "forhindre" m.m. er nok mere stilistisk end egentlig et spørgsmål om emfase. Det fremgår især af en sammenligning med de tilfælde, man har på betydningen emfase som grundbetydning. Denne betydning kendes i dag fra islandsk, jf. de ovennævnte: forfagur og forríkur og flere andre. Det er sandsynligvis denne brug af for-, der i østnordisk afløser of- med betydningen: "for meget, alt for, nimis". Man mener, at denne udvikling stammer fra fornsvensk i 1400-tallet (det hævdes fx. af Ture Johannisson 1955, der sammesteds mener, at denne udvikling er påvirket af mnt.).

Vi ser altså en række bibetydninger, hvor bibetydnings-elementet reelt ligger i grundordet i stedet for i præfikset. Man kunne så tilsvarende vente, at den såkaldt negativiserende betydning kunne falde ind under dette, nemlig i en række ord, der er negative eller let kan tolkes i negativ retning: forbløde, fordærve, forhadet m.fl., men ved en mængde andre ord ligger det negative alene i præfikset: forlede, forvokse, forse, forgå, forføre, forgrave, forbygge og mange andre, så her må være tale om en grundbetydning, der så muligvis er en aflægger af grundbetydningen: ændring i retning af, befordret af grænsetilfælde, hvor det negative element kan ligge i grundordet, alt efter den sammenhæng, det bruges i: forøde, forfalde, forbrænde etc. Herunder hører den opregnede pejorative bibetydning: foragte, fornede...

Et tegn på, at der er tale om et begrænset antal grundbetydninger, ser jeg i en række homonymer, hvor de forskellige betydninger står over for hinanden: forgive (forgifte/ældre dansk: tilgive, fortale (subst./inf.), forbrænde (lokalt (tid)/ændring/negativt).

Sideformen fore- er nordisk og stammer fra præpositionen: fyrir. Sproghistorisk skulle man vente, at e'et skulle svinde i dansk, og det gør det da også som hovedregel. Det bevares dog i en række tilfælde, hvor det imødegår en del homonymer. Til nogle verbalsubstantiver med for- svarer verber med fore-: forstander/forestå, forgænger/foregå, forslag/foreslå, og jeg mener, at de alle kan føres tilbage til grundbetydningen: lokal, mens der til verberne findes e-løse former med andre grundbetydninger: foregå/forgå, foreslå/forstå, forestå/forstå...

Af de tre nudanske grundbetydninger er den først nævnte: lokal trykstærk (dog med enkelte undtagelser, jf. Nudansk ordbog: for- I.). Den findes både i nordisk og i tysk og modsvares i nht. af vor-. De to andre grundbetydninger er tryksvage og modsvares af nht. ver-.

LITTERATURLISTE:

- Blöndal, Sigfús: Islandsk-Dansk Ordbog I-II. Reykjavík 1920-24.
 Der grosse Duden. Band 7. Etymologie. Bearb. v. Paul Grebe.
 Mannheim 1963.
 Falk, Hjalmar og Torp, Alf: Etymologisk ordbog over det
 norske og det danske sprog I-II. Kristiania 1903-06.
 Johannisson, Ture: Verbal och postverbal partikelkomposition
 i de germanska språken. Lund 1939.
 Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen
 Sprache. 20. Aufl. Bearb. v. Walther Mitzka. Berlin 1967.
 Nielsen, Niels Åge: Dansk etymologisk ordbog. 2. rev. udg.
 København 1966.
 Nudansk ordbog. 10. reviderede og forøgede udgave. Bd. 1.
 København 1979.
 Ordbog over det danske Sprog. 3. opl. Bd. 5. København 1975.
 Skautrup, Peter: Det danske Sprogs Historie I-V. 2. opl.
 København 1968 (Reg. bd. Århus 1970).
 Westergård-Nielsen, Chr: Låneordene i det 16. Århundredes
 trykte islandske Litteratur. Bibliotheca Arnemagnæana. Vol.
 VI. København 1946.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1987

HVAD MED MODERSMÅLSLEKSIKOGRAFIEN?

Af Anne Duekilde

Hvad med modersmålsleksikografien? er en rummelig formulering. "Hvad med" er en ellipse der kan betyde: "hvordan står det til med?" eller "hvad bør der ske med?" eller "hvad bliver det til med de ordbøger?".

Jeg kommer ikke med planer for nye ordbogsprojekter. Men jeg vil gerne være med til at finde ud af hvor vi står, og på hvilke punkter der bør ske noget.

Avisteksten.

Jeg har valgt at gå ud fra en ret tilfældig avistekst fra i sommer. Denne tekst skal give eksempelmateriale til 2 spørgsmål:
 - Hvor godt er dansk i dag dækket ind ordbogsmæssigt?

- Hvad er det ønskeligt at få behandlet i ordbøger?
 Både den indenrigspolitiske leder og notitsen er ret krævende tekster. Det er dog ikke sådan at avislæserne normalt ville gribe til ordbøger her. Men nu tænker vi os en situation, hvor vi gerne vil forstå avisens ordvalg til bunds. Måske skal vi oversætte teksten, måske hjælpe en der har dansk som fremmedsprog.

Sprog kan bruges mere eller mindre godt og smukt og rigtigt. Det her er kvalificeret. Med hensyn til sprogrigtigheden kunne man standse ved formuleringen i linje 2: "Ritt. Bjerregaard .. påkalder sig den socialdemokratiske identitet." I ODS-artiklen paakalde kan vi finde en betydning der beskrives med ordene: "anføre, henvise til som hjemmel olgn., paaberaabe (sig)". Denne betydning anser ODS for at være ikke helt almindelig brugt (i ODS-sproget: lidet brugt), og der er ikke belæg for konstruktionen påkalde sig. Uden at jeg dermed benytter ODS som en autoritet, vil jeg sige: lederskribenten sigtede sandsynligvis mod

Information 5/8 1986-1.sp.1.

- 1 **N**ÅR RITT BJERREGAARD minder os om
 partiets nyere historie og påkalder sig den so-
 cialdemokratiske identitet, må man gå ud fra, at det
 5 er i det lys, hun ønsker sine udsagn om det fremtidi-
 ge parlamentariske samarbejde vurderet. »Vi skal
 ikke,« sagde hun til denne avis, »søge at danne et
 fast samarbejde med SF uden først at have forsøgt
 at drage andre partier med ind i det.«
 10 Siger hun dermed det samme, som Mogens Camre
 skrev? Næppe. En anden parallel er langt mere nær-
 liggende, når det netop er hende, der udtaler sig. Da
 Socialdemokratiet og SF i november 1966 for første
 gang havde opnået flertal tilsammen, løb Jens Otto
 15 Krag ikke uden videre til Aksel Larsen for at lokke
 ham ind i et regeringssamarbejde. Krag's første ud-
 spil var en firkantet regering bestående ikke blot af
 S og SF, men også af de radikale og Liberalt Cen-
 trum. At ideen var dødfødt, har han næppe været i
 20 tvivl om, men han tog omvejen, fordi han - med Ritt
 Bjerregaards aktuelle formulering - var klar over,
 at »blokkpolitikken strider mod dansk mentalitet«. Først i anden omgang gik han så ind i det samarbej-
 de, der udløste de berømte ord om, at man har et
standpunkt, til man tager et nyt.

25 HK og lærerne slutter fred

- Handels- og Kontorfunktionæ-
 rers Forbund har pr. 1. august i
 år indgået overenskomst med
 30 Danmarks Lærerforening om
 de godt 60 HK-ansatte i fore-
 ningen.
 Uenigheden mellem de to

faglige organisationer var el-
 lers blevet indbragt for ar-
 bejdsretten. Lærerforeningen
 var af den opfattelse, at HKs
 strejkevarsler mod foreningen
 var overenskomststridige.
 (RB)

Ebba Hjorth i Humaniora 6 1983-84,
 udg. 1985, side 76.

En sådan generel
 taksonomi vil hver enkelt ordbog kunne
 udvikle og udfylde til et format, som passer
 til den enkelte ordbogs anlæg.

Under forudsætning af at ordbogsoplys-
 ningerne er tilgængelige i maskinlæsbar
 form, og under forudsætning af at der fin-
 des eller udvikles programmer, der er egnede
 til behandling af ordbogsdata, er fordelene
 ved anvendelse af en taksonomi for leksiko-
 grafiske data:

- at der sikres en entydig og sammenlig-
 nelig beskrivelse af ordbøgers indhold,
- at en udveksling af leksikografiske data
 mellem forskellige ordbøger bliver mulig,
- at leksikograferne hjælpes til at udar-
 bejde ordbogsartiklerne med størst mulig
 konsekvens og med mindst muligt tidsfor-
 brug,
- at der åbnes mulighed for at fremskille
 forskellige ordbøger på baggrund af de
 samme ordbogsdata,
- at det vil være muligt automatisk at fo-
 tosette ordbøger, og
- at adgangen til og revidering og ajour-
 føring af ordbogsdata lentes.

udtrykket påberåbe sig, men ramte ved siden af, måske fristet
 af det religiøse indhold i ordet påkalde.

De allerfleste af ordene i avisteksten står i ODS, i en
 anvendelse der svarer til tekstens. At ODS-eksemplerne er fra
 lidt ældre kilder gør normalt ikke noget. Man kan godt lade
 begrebet moderne dansk omfatte de sidste ca. 100 år. Det gør
 fx. Aage Hansen i sin trebinds grammatik Moderne Dansk, 1966,
 jf. indledningen til den. De fleste af de ord og ordanvendelser
 som man søger forgæves i ODS, vil blive medtaget i ODS-Supple-
 mentet (ODS-S). Nogle eksempler:

En firkantet regering (l. 16) i betydningen firepartirege-
 ring, er det mon skribentens påfund? ODS (1922) har det ikke.
 Nudansk ordbog (NDO) medtager i de senere udgaver et firkantet
 forlig. ODS-S kender en bogtitel fra 1932: Det firkantede Krise-
 forlig og Arbejdsklassen. For øvrigt medtager ODS firkant om en
 kreds af fire personer, samt trekant og trekantet i den tilsva-
 rende betydning.

De to faglige organisationer (l. 26). Man forstår at det
 betyder de to fagforeninger. Faglig betyder både 'fagmæssig' og
 'fagpolitisk, fagforeningsmæssig'. Dette fremgår hverken af ODS
 eller NDO, men det kan ses i Vinterberg og Bodelsen, Dansk-Engelsk
 Ordbog, der vel er vor bedste ordbog over moderne dansk. ODS-S
 kan vise at begge ordets betydninger er brugt siden sidste år-
 hundrede, fx. i faglig bevægelse, jf. fagbevægelse og fagorgani-
 sation.

Overenskomststridig (l. 31) hører også til i ODS-S. For øv-
 rigt med et 1915-citat som ældste belæg.

Den socialdemokratiske identitet (l. 3). NDO har i artiklen
 identitet forbedret sin tekst i løbet af udgaverne. Oprindeligt
 stod der, ligesom i ODS: "det at være identisk". I de seneste
 udgaver: "indbegrebet af de elementer, der gør en person (et sam-
 fund) til en individualitet; bevidstheden om trods alle foran-
 dringer stadig at være det samme tænkende væsen." Det er jo en

Vinterberg og Bodelsen. Dansk-Engelsk Ordbog. 2. udg. 1966.

Nudansk ordbog. 12. udg. 1984.

indgå; (i betydning 2) -else (jf. gå ind) - 1. beløbet er indgået i går; hustruens formue indgår i fællesboet; - 1. med (o: indsende) en ansøgning til kongen; - 2. 1 (o: slutte) en overenskomst; 1. ægteskab.

Erik Bruun. Dansk Sprogbrug. 1978.

indgå
a. afdragene -r (regelmæssigt);
bidrag til (indsamlingen) -r (stadig);
skatterne -r (dårligt/godt) // med (500 millioner kroner).
b. ~ en aftale/et forlig/et kompromis/en overenskomst/et væddemål (med én);
~ (en) alliance/et forbund med en regent/en stat;
kemi. ~ forbindelse (med ngit);
~ (en) forlovelse/et ægteskab (med én);
~ en forpligtelse/en kontrakt/et lejemål/en traktat.
c. ~ i (boet/regnskabet);
~ i beregningen/overvejelserne;
kemi. (de stoffer der -r i forbindelsen);
(en brugt bil kan) ~ i handelen;
~ i en sammenhæng;
~ som led/bestanddel af/i en sammenhæng.
d. de -ede (bidrag).

overenskomst
a. -en går ud på at
b. bryde en ~;
indgå/slutte/træffe en ~ (med én).
c. efter/følge -en.
e. (efter) fælles ~;
(det var) en stillende ~;
(efter) (en) venskabelig ~;
en ~ mellem (staten og tjenestemændene).

Språkleksikon för invandrare

Svenska ord. 1984.

indgå vi (se ogs indgående) 1 enter, go in; 2 (om penge) be paid in; 3 (ankomme, indløbe) come in; vi 4 (slutte, stifte) contract, enter into, incur, become a party to;
~ en alliance med form (el. contract) an alliance with, enter into an alliance with, ally oneself with; beløbet er ~t the amount has been paid in; ~ forbindelse med (kemi) combine with (fx the oxygen combines with the hydrogen); ~ en forening (fig) unite, form a whole, merge; ~ en forlovelse become engaged (med to); ~ forlig med make (el. enter into) a compromise with; ~ en forpligtelse incur an obligation; ~ en kontrakt med enter into (el. make) a contract with; ~ lejemål enter upon a lease; ~ en overenskomst med enter into an agreement with; ~ en sammensværgelse conspire, enter into a conspiracy (med with); ~ toldfrit be admitted free of duty; ~ et væddemål med bet with; make a bet with; lay a wager against; ~ ægteskab med contract a marriage (el. i meget fornemme kredse an alliance) with; marry; (se ogs ægteskab);
[forb med præp] ~ i form part of (fx this measure forms part of a comprehensive scheme); enter into (fx this possibility did not enter into our calculations); ~ som bestanddel i be a constituent part of, form part of; (NB tin enters into the composition of pewter); ~ i boet form part of the estate; be contributory to the estate; ~ som led i form part of; ~ i regnskabet be entered in the accounts; ~ med et andragende present (el. file) a petition; skatten -r med et beløb af 500 millioner pund the tax yields 500 million pounds; ~ under parter be comprised in the mortgage.

ingår [²in:gå:r] ingick ingått ingått verb
1 utgå en del, vara inräknad
(x/A ingår i y)
Δ frakten ingår i priset
2 gå in i, komma öfverens om, bilda
(A och B ingår x; A ingår x med B)
▽ ingå äktenskap (=gifta sig)
▽ ingå avtal (=göra en överenskommelse)

tænk som udvidelse. ODS-artiklen er ikke helt tilfredsstillende, men har dog et meget sigende Johannes V. Jensen-citat: "min Sjæl .. holder sin Identitet oppe ved at annamme de stoflige Ting og elske dem." ODS-S kan få betydningen 'jeg-bevidsthed' til at stå klarere.

Ordet mentalitet (1. 21) forklarer ODS i 1932 ved synonymmerne åndspræg og sindstilstand. Artiklen medtager kun 1 citat, og det svarer ikke til anvendelsen dansk mentalitet. NDO har synonymerne sindelag og sjæleligt præg. Supplementsmateriale tyder på at mentalitet i anvendelsen 'tænkemåde, karakter' blev almindelig omkring 1930.

De berømte ord om at man har et standpunkt, til man tager et nyt (1. 23-24) er et bevinget ord, der altså stammer fra 1960'erne. Hvis T. Vogel-Jørgensen, Bevingede ord, var blevet fortsat, så havde det nok fundet optagelse der. Men den sidste udgave, 5. udgave, er fra 1963. Pia Riber Petersen, Nye ord i dansk 1955-75 medtager ikke udtrykket. Og det forholder sig sådan at ODS-Supplementet ifølge sine principper heller ikke kan medtage det.

ØDS-Supplementet.

Jeg vil kort gøre rede for nogle af ODS-S' principper, men i øvrigt henvise til Bente Holmbergs præsentation af ODS-Supplementet i Nyt fra Sprognævnet, juni 1986.

Et supplement vil aldrig kunne udrette det samme som en ny udgave kan. Visse mangler og svagheder kan afhjælpes, men supplementsformen forudsætter at hovedværket bliver stående til fortsat brug. Et supplement må i princippet acceptere sit hovedværk. De fleste forestiller sig nok at ODS-Supplementet skal ajourføre ordbogen, dvs. gøre den dækkende for sproget i dag. Men hvad indebærer en ajourføring?

Det er klart at de nyeste ord og udtryk så vidt muligt skal medtages ved en ajourføring. Det er måske mindre indlysende, at der til en ajourføring også hører en revision af ODS' oplysninger

om moderne dansk. Jeg tror det ville sprænge supplementsformen og kræve en ny udgave af ordbogen.

Der er først opslagsordene. ODS følger retskrivningen af 1917, og det kan et supplement ikke ændre på. Udtaleoplysningerne kan ikke ajourføres uden at ODS' lydskriftsystem ændres. Det vil Supplementet holde fingrene fra. For øvrigt er en udtaleordbog på vej.

ODS' betydningsbeskrivelser kan ofte være utilfredsstillende, og forældede i sprogformen. Der er måske synonymer som ikke mere er gyldige synonymer, eller der er en skævhed i angivelsen af betydningsomfanget. Et supplement kan gøre tilføjelser til ethvert punkt i de gamle artikler, men det bør ikke skrive hovedværkets tekst om.

ODS' brugsbetegnelser er et kapitel for sig. Betegnelsessystemet kræver at et ord enten erklæres for almindelig brugt eller at det forsynes med en eller flere brugsrestriktioner. Se herom Anne Duekilde (1974). Jeg nævnte for lidt siden en bogtitel fra 1932: Det firkantede Kriseforlig og Arbejdsklassen. Arbejdsklassen er ifølge ODS (1919) et fuldt brugeligt ord. I dag er det vel helt forældet. At det er med i ret nye oversættelsesordbøger bør man ikke tillægge for stor vægt med hensyn til ordets brug. Ord kan nemt gro fast i en ordbog. Der er flere ODS-artikler med forleddet Arbejds- som af forskellige grunde virker forældede, fx. Arbejdskone, Arbejdskusk, Arbejdskvinde. ODS-S kan tilføje bemærkninger om "aftagende brug i 20. årh.". Arbejdskusk vil næppe få en artikel i Supplementet. Til en ajourføring måtte der derimod kræves aktuelt gyldige oplysninger om alting.

Hvordan kan supplementsredaktionen forholde sig til den gamle nutidsordbog, når denne ikke skal opdateres til den nuværende nutid? Svaret er: Vi kan læse den som en lidt ældre samtidsbeskrivelse, en ordbog til første halvdel af århundredet. På den måde kan vi acceptere fx. oplysningerne om arbejdskusk. De var utvivlsomt korrekte i 1919. At ordet nu kun har aktualitet i kulturhistoriske skildringer er et forhold som vi ikke nødvendigvis behøver nævne.

ODS-Supplementet vender altså ryggen til nutiden. For lidt siden lod jeg begrebet moderne dansk omfatte de sidste 100 år. Nu hævder jeg, at nutidsordbogen ODS kun kan accepteres i dag, hvis vi betragter artiklerne som historiske oplysninger. Det kan virke selvmodsigende, men jeg mener at begge synsmåder godt kan være rimelige. Man kan sige at dansk ikke har forandret sig ret meget i de sidste 100 år, og man kan sige at der er sket store forandringer. Det afhænger af perspektivet.

I et større perspektiv, fx. perioden yngre nydansk set under ét, bliver forskellene inden for det 20. århundredes sprog ret ubetydelige i forhold til forskellene mellem Holbertiden og nutiden. Men når vi går tættere på, betragter korte perioder, så træder forskellene frem. Aviser fra 1940'erne kan virke meget gammeldags i sproget, set med 1980'er-øjne. ODS-redaktørerne har brugt lup til analysen af deres samtidssprog. De har givet en meget nuanceret beskrivelse. Den der læser ODS linje for linje vil derfor støde på en hel del som ikke er i overensstemmelse med sprogbrugen i dag.

ODS-Supplementet skal forstås ud fra begrebet ODS-perioden, 1700-1955. Vi vil supplere oplysningerne om dansk rigssprog i denne periode. Og kun ord (betydninger, udtryk osv.) der har tilhørt dansk rigssprog i denne periode, vil blive medtaget. Der er altså en leksikografisk grænse ved år 1955. Det er Dansk Sprognævns oprettelsesår, og det er tiden for ODS' afslutning.

ODS-Supplementet er en historisk citatordbog som i høj grad også belyser sproget i dag. Men det er ikke en ny ordbog over moderne dansk. Hvordan en sådan ny ordbog kunne se ud og kunne udarbejdes, er endnu et åbent spørgsmål.

Nye initiativer.

Fornyelser er påkrævet i modersmålsleksikografien, og de er på vej. Nye synsmåder og nye arbejdsmåder er forlængst introduceret.

Jeg vil nævne DANWORD-projektet (se Bente Maegaard og Hanne Ruus, 1978). Det er primært en datamatisk frekvensundersøgelse, og der er nu udgivet hyppighedslistor inden for alle de 5 tekstarter som projektet er opdelt i: fiktionsprosa, børnelitteratur, aviser, ugeblade, fagblade. Udskrifter af hele tekstmaterialet, altså ikke kun de nøgne ord, eksisterer vist kun i få eksemplarer. Det er et leksikografisk materiale af stor værdi. Alle forekomsterne af et ord står med kontekst til højre og til venstre. De 80 typeenheder i tekstlinjen er i reglen nok til at sikre ordbetydningen, og fraseologien træder tydeligt frem.

I ordbogsbetænkningen fra 1982, Betænkning nr. 967, fremhæver Henning Spang-Hanssen brugen af edb og - som en følge heraf - en ny holdning til ordbogsarbejde. I stedet for betegnelsen ordbogsarbejde foreslår han en mere almen formulering: "arbejde med opbygning og udnyttelse af ordsamlinger med informationer om de enkelte ord" (H. Spang-Hanssen, 1982: 130).

Denne synsmåde er der arbejdet videre med af den såkaldte-ETTO-ordbogsgruppe, der har sit udgangspunkt i Statens humanistiske Forskningsråds initiativområde "Edb i tekst, tale og ordbøger". Gruppens projekt hedder: "Analyse af informationerne indeholdt i danske ordbogsartikler og udarbejdelse af et standardformat egnet til elektronisk databehandling". En indledende fase af dette projekt er beskrevet af Ebba Hjorth (1985). For en overfladisk betragtning kan det se ud som om man finder ud af hvad enhver ved i forvejen. Nemlig at en ordbogsartikel har et opslagsord og måske udtaleangivelse, bøjningsoplysning, betydningsbeskrivelse osv. Men der åbner sig også nye perspektiver. En ordbogsartikel er en så traditionsbundet tekst, at redaktøren ikke altid gør sig klart, hvad det er han bruger pladsen til. Den er desuden en så komprimeret tekst, at det kan være svært for brugeren at se hvad redaktøren vil oplyse. Fordelene ved at have en taksonomi, dvs. en klassificering af oplys-

ningstyperne, angår dels redaktionel konsekvens, dels udvekslingen af data mellem forskellige ordbogsprojekter og adgangen til at revidere oplysningerne. Se kopi af Ebba Hjorths tekst.

Ved det fortsatte arbejde i ETTO-ordbogsgruppen er der bl.a. udarbejdet et såkaldt format for artikler fra ODS-Supplementet. Det vil sige at de relevante oplysningstyper er struktureret i overensstemmelse med denne ordbogs redaktionsregler. På grundlag af formatet er der foretaget en programmering og inddatering ved hjælp af ordbogsredigeringsystemet Compulexis. ETTO-gruppen arbejder derefter med database-forsøg. Supplementsredaktionen er i gang med at udarbejde et prøvehefte. Det er snart klar til aflevering, i form af en diskette.

Ordbogsbehov.

Med den nye grønne ordbog har vi en ny retskrivnings- og bøjningsordbog. Den berører også orddannelsen. I dette årti får vi også en udtaleordbog. Bør vi nu stille mod en "fuldstændig" ordbog over moderne dansk? Med "fuldstændig" mener jeg dels et ret stort ordforråd, dels mange arter af oplysninger. Måske var det en idé først at gøre noget ved de sider af leksikografien hvor et arbejde er mest påkrævet. Det gælder især betydningsbeskrivelsen.

"Nudansk Ordbog er virkelig et forsøg på en alt-i-et-ordbog", siger Ole Togeby i sin anmeldelse af dens 11. udgave i Mål & Måle, 1983 nr.1. Denne anmeldelse påpeger bl.a. at man ikke får ret megen hjælp i NDO vedrørende ordenes betydning. Udlændinge lades i stikken, og danskere får ingen hjælp til at skelne mellem betydningsbeslægtede ord.

Udlændinge der lærer dansk findes nu i et større antal end nogensinde. Dansk som fremmedsprog er et forskningsområde der er under opbygning. Der er mangel på hjælpemidler i undervisningen, bl.a. ordbøger. Og hvordan får man fat i et passende dansk ordforråd? Dansk Flygtningehjælp har henvendt sig til Institut for anvendt og matematisk lingvistik ved Københavns Universitet for at få udarbejdet det danske ordstof til en dansk-iransk ordliste. Man ønskede

bare ca. 10 000 ord. På instituttet valgte man at benytte en række begynderbøger i dansk og programmet fra DANWORD. Derved fik man dels frekvenstal, dels en alfabetisk opstilling af alle et ords forekomster, med kontekst omkring. Den dansk-iranske ordliste udkommer snart, på Socialpædagogisk forlag i Herning. Men der er langt til den betydningsordbog over det helt centrale ordforråd, som der er behov for.

Også de større oversættelsesordbøger fra dansk har problemer med at fastlægge deres danske ordforråd. Danskleksikografien burde yde en bedre støtte. Vi har nogenlunde dækkende citatsamlinger der står til rådighed, nemlig ODS-Supplementets samling, Dansk Sprognavns samling og DANWORD-materialet. Men en uredigeret citatsamling er alt for tidkrævende og vanskelig at bruge.

Den nye retskrivningsordbog kan siges at råbe på en betydningsordbog. Særlig iøjnefaldende er "fup eller fakta"-ord som badkasting, gangtid, kædegraver og et åbenplan. Fremmedord er en sag for sig. Det er let nok at forklare fup eller fakta-ordene, hvis man tilfældigvis kender betydningen. Det er meget sværere at forklare det centrale ordforråd. Søge og forsøge (se avisteksten l. 6 og 7) er delvis synonyme. Men hvordan? Synonymordbøgerne forudsætter i reglen at brugeren kender betydningsforskellene og kan bruge ordene rigtigt.

Leksemer og kollokationer.

Fraseologi er et problemkompleks der trænger til udforskning. En forskningsmæssig oversigt kan ses hos Wolfgang Fleischer (1982). Her skal blot peges på problemet faste ordforbindelser i betydningsordbogen.

En betydningsordbog skal registrere og forklare nogle leksikalske enheder, leksemer. Man taler i vore dage om leksikalisering, og det ord er endda kommet med i retskrivningsordbogen. Noget er leksikaliseret, når det indgår som en enhed i et sprogs "leksikon", dvs. i sprogets ordforråd. Et leksem kan være enten et ord eller en ordgruppe eller en orddel (fx. -stridig i overenskomststridig).

Leksemer kombineres mere eller mindre frit i sprogbrugen. Der kommer restriktioner fra forskellige sider: fra semantikken, fra syntaksen og fra sædvaner i sprogbrugen.

Et ordgruppeleksem kaldes også et idiom eller et idiomatisk udtryk. Et idiom har en betydning som ikke er en følge af de enkelte ords betydninger; der er sket en nyprægning, en betydningsmæssig sammensmeltning af ordene. Om danske idiomer se Stig Toftgaard Andersen (1986). Et par eksempler fra avisteksten: (så) må man gå ud fra, at (l. 3), dvs. forudsætte eller antage at; uden videre (l. 14), dvs. uden betænkning, straks, jf. ODS III.vid 14.4.

Når to eller flere ord ofte forekommer sammen i en syntaktisk helhed uden at udgøre et nyt leksem (et idiom), så taler man om en kollokation. Det er en betegnelse for ords sædvanemæssige fælles forekomst. Fx.: har .. indgået overenskomst (l. 28). Man kan indgå eller slutte eller træffe (?) en overenskomst, man kan indgå en fredsaf tale, men næppe indgå fred. Det hedder: lærerne slutter fred (l. 25). Sprogbrugen tillader ikke altid alle de semantisk mulige ord.

Spørgsmål af denne art besvares i en af Gyldendals røde ordbøger, Dansk Sprogbrug, 1978, af Erik Bruun. Se kopi af et par artikler. Denne ordbog har som undertitel: En stil- og konstruktionsordbog. Den besvarer mange kontekst-spørgsmål, med velvalgte kollokationer. Nogle leksemer medtages også, i reglen afmærket som "talemåde" eller "figurligt". Artikelopbygningen viser ordenessyntaktiske muligheder. Fx. ved verberne: a. med subjekt, b. med objekt og prædikat.

Der er et bredt grænseområde mellem fast og frit i sproget. Og de faste ordforbindelser kan som nævnt være enten leksemer (idiomer) eller kollokationer. Jeg tror ikke at en betydningsordbog af kvalitet kan undlade at markere en grænse mellem leksemer og eksemplermateriale, altså ikke-leksemer. Bemærk at den svenske indvandrerordbog, Svenska ord (se kopi) sætter trekant med spidsen nedad ved termer som ingå äktenskap, ingå avtal. Det betyder at de er regnet for idiomatiske udtryk. Det har været formålstjenligt i denne ordbog.

Og hvad nu?

Hvis man vil registrere og beskrive leksemerne i det centrale danske ordforråd, kommer man næppe uden om vor store betydningsordbog, ODS, naturligvis med Supplement.

Jeg forestiller mig at man kan tage en gedigen, kødfuld ODS-artikel og en skarp kniv. Først fjernes de ældre sproglag. Derefter befries den for fagsprog. Så piller man forsigtigt idiomerne fra. De lægges til side til selvstændig servering. Ordets centrale, levende betydninger skulle så være klar til tilberedning efter ønske og smag, med forklaringer og syntaktisk garnering.

Helt nemt er det måske ikke. Men det ville være godt at få de store ODS-artikler brudt op. Det ville være godt at få idiomerne registreret, og at gøre sig klart hvad de danske ord egentlig betyder.

ODS-materialet kan naturligvis ikke indeholde alle relevante oplysninger for en ny betydningsordbog, men dog broderparten.

Litteratur.

Stig Toftgaard Andersen. Som katten om den varme grød.

i: Mål & Måle. 10. årgang 1986 nr. 4, s. 5-17.

Erik Bruun. Dansk sprogbrug. En stil- og konstruktionsordbog. 1978.

Anne Duekilde. Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog.

i: Danske Studier. 1974, s. 18-54.

Wolfgang Fleischer. Phraseologi der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig 1982.

Aage Hansen. Moderne Dansk. I-III. 1966.

Ebba Hjorth. Ordbogsarbejde og EDB. i: Humaniora 6. Udvalgte forskningsprojekter støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd 1983-84. 1985, s. 71-76.

Bente Holmberg. Et supplement til Ordbog over det danske Sprog.

i: Nyt fra Sprognævnet. 1986, 2/juni, s. 1-4.

Bente Maegaard og Hanne Ruus. DANWORD. Hyppighedsundersøgelser i moderne dansk. Baggrund og materiale.

i: Danske Studier. 1978, s. 42-70.

Bente Maegaard og Hanne Ruus. Hyppige ord i danske romaner. 1981.

- - Hyppige ord i danske børnebøger. 1981.

- - Hyppige ord i danske aviser, ugeblade, fagblade. I-II. 1986.

NDO = Nudansk ordbog. I-II. 1953. 12. udgave 1984.

ODS = Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.

Pia Riber Petersen. Nye ord i dansk 1955-75. Dansk Sprognævns skrifter 11. 1984.

Henning Spang-Hanssen i: Vilkår for ordbogsarbejde i Danmark.

Betænkning nr. 967, afgivet af det af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. 1982, s. 129-33.

Svenska ord - med uttal och förklaringar. lexin Språklexikon för invandrare. Uppsala. 1984.

Ole Togeby. Nudansk Ordbog. i: Mål & Måle. 9. årgang 1983 nr. 1, s. 15-21.

H. Vinterberg og C. A. Bodelsen. Dansk-Engelsk Ordbog. 1954-56. 2. udgave 1966.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

OM PARLØRER

PARLØREN SOM 1) GENRE, 2) KILDE OG 3) FORBILLEDE

Af Niels Haastrup

1. Parløren som genre: Hvad er en parlør?

I dette foredrag vil jeg præsentere en overset kilde til et overset område i den historiske leksikografi, dvs. parløren som kilde til samtals historie (jf. Haastrup, N., 1986, der bringer udførligere oplysninger og en større bibliografi).

Samtidig vil jeg give nogle argumenter for, at jeg er gået i gang med et projekt, hvis formål i første omgang er en registrant dels over parlører med dansk som udgangssprog eller målsprog dels over de situationer, disse parlører dækker.

1.1 Generel definition af parløren

Parlørens centrale indhold er idealiserede samtaler. De er beregnet til at fungere som forbilleder for mundtlig samtale i definerede situationer som f.eks. spisning på en restaurant (Ehlich, K. et al., 1972).

1.2. Forskellige varianter

Der findes et bredt spektrum af varianter fra ældre tid: Latinske dialoger mellem disciple i latinskolen, førstehjælp til indvandrere og rejsende købmænd i tidens lingua franca osv. (Howatt, A.P.R., 1985), men det centrale felt i genren i ældre tid er de "lærebøger", der demonstrerer den internationale overklassens standard for sproglig adfærd, gennem civiliserede - eller hvis vi understreger det opdragende moment - civiliserende modelsamtaler (Elias, N., 1969).

De parlører, der trykkes i dag, er blot praktiske hjælpemidler for turister og immigranter. Den "civiliserende" - eller om man vil "snobbende" type, er vist en uddød art.

1.3 Det kontrastive aspekt

Det parlørmateriale, jeg undersøger, dvs. parlører med dansksproget indslag, er altid to- eller flersproget. Det samme synes at gælde i lande som Tyskland og de skandinaviske lande, der lå i periferien i forhold til de dominerende centre i nyere tid.

Hvis man ser tilbage på parlørernes historie, som mig bekendt ikke er skrevet endnu, finder vi en afgørende forskel i forhold til brevbogen, parlørens parallel i skriftsproget (Dansk Litteraturhistorie IV, 1983). Brevbogen er oftest én-sproget, dvs. uden paralleltekst.

Parlørerne kan også forsyne os med vigtigt materiale til belysning af tværnational og -kulturel kontakt, sprogkontakt og ikke mindst den tids kontrastive sprogvidenskab. Men det er ikke pointen her.

1,4 Den danske paralleltekst.

Parlørernes danske paralleltekster kan oplyse os om brugen af mange ord, fraser og faste vendinger i daglig tale. Måske kan disse paralleltekster endda have fungeret som forbilleder i sig selv for konversation på dansk.

I perifere lande, som Danmark, har de fleste parlører et fremmedsprog som målsprog. De få parlører, der har dansk som målsprog, har ikke en høj standard, men de findes også på et højt niveau (Hagerup, M. 1797).

Desværre synes de danske paralleltekster ofte at være oversættelser, ikke direkte fra målsproget, men fra parallel-oversættelsen i en udgave beregnet for tysktalende. Det er oftest let at identificere disse forbilleder, ofte henvises der direkte, men det er svært at få fat i bøgerne, fordi man efter Anden Verdenskrig endnu ikke har nået at etablere et fælles Standortregister over den ældre tyske nationallitteratur.

Hvis vi vil udnytte det dansksprogede materiale i parlørerne, må vi altså indstille os på et betydeligt filologisk opklaringsarbejde for at udrede forholdet til disse udenlandske "mellemlid", lige som vi naturligvis må undersøge forholdet til forgængere i genren, med lignende dansksproget indhold. At nogle parlører er andenhånds kan lyde afskrækkende og synes kompromitterende for disse kilder. Men er forskellen ret beset så stor i forhold til mange andre kilder, som vi er nødt til at benytte i sproghistoriske arbejder? En stor del af den ældre tekstmasse er jo - i en eller anden forstand - oversættelseslitteratur.

1,6 Hvordan blev parlørerne brugt?

Vi ved ikke i hvilket omfang parlørerne blev brugt som forbilleder for samtaler på fremmedsprog og måske dansk (Andersen, B., 1971), men vi ved, at parlører blev trykt og solgt i stort omfang (Biblioteka Danica vol.IV), at der blev henvist til dem og advaret imod dem i andre værker om anstændig opførsel, og endelig at brug af den slags bøger ville passe godt ind i det billede, vi ellers har af den sprogsociologiske situation i de relevante perioder i Danmarkshistorien.

Fra det 16. til det 20. århundrede kan man spore et skift i forbilleder: fra latin, over italiensk til fransk og endelig til engelsk som det dominerende lingua franca - helt parallelt med det skift, vi finder, i dominerende fremmedsprog. I det 17. og 18. årh.s Danmark blev et fremmedsprog som fransk anset for et højprestige sprog og i et vist omfang talt af overklassen, som prøvede at følge den franske mode, lige som tyskerne.

Kort sagt, højprestige sociolekten i sprogsamfundet var et fremmed sprog, ligesom fremmed mode i beklædning, madlavning og pæne manerer var de fineste. Mange danske i byerne kunne tysk, men den højeste prestige knyttede sig i lang tid til det franske (Skautrup, P., 1944ff.; Haastrup, N., 1983b).

I parlørerne kunne man finde forbilleder for elegant opførsel, men naturligvis kunne man også finde dem i skønlitteraturen, ikke mindst på scenen. Således foreslås det i en konferencerapp. (Sitta, H. edit., 1980) at benytte dramatekster som kilder til en pragmatisk sproghistorie.

Parlørerne præsenterede visse færdigheder, som det var nødvendigt at beherske i de bedre kredse, og naturligvis specielt ved møde med udlændinge, på hjemmefronten eller og især på den Grand Tour, som enhver ung adelsmand måtte foretage som en væsentlig del af sin uddannelse (Leeuw, R. de 1981).

Parlørerne synes at repræsentere en del af det, man lærte overklasseungdommen i ældre tid, da privat undervisning var det eneste alternativ til latinskolen (Skautrup, P., 1944ff.), hvis

ikke man fik sin uddannelse i udlandet eller på ridderakademiet, den tid det fandtes (Haastrup, N., 1983a).

Det synes rimeligt at antage, at parlørerne afspejler denne fremmede indflydelse, selv om det er vanskeligt at tage stilling til, om de fortrinsvis har været en spejling af den eller et vehikel for den.

1,6 Forholdet til andre genrer

1,6a Drama vs. prosa

Parløren er en mærkelig slags tekst, det gælder uanset, hvilken type man tager for sig.

Dialogen er ikke indrammet af en prosatekst, som f.eks. i de store dannelsesbøger af Castiglione, Guazzo og De la Casa, eller i fortællende værker som Hon. d'Urfé's *Astrée* (Haastrup, N., 1986).

De kan heller ikke direkte sammenlignes med en anden didaktisk genre, den filosofiske dialog, da parlørerne især fokuserer på samtalepartnerens relationelle forhold og ikke blot på de referentielle (Haastrup, N., 1986).

Parlørens dialog kan først og fremmest sammenlignes med en dramatisk tekst beregnet til mundtlig fremførelse, ikke på teaterets scene, men på den virkelige, jf. den velkendte barokmetafor hos Gracian samt Goffmans skrifter, der benytter teatermetaforikken metodisk (Coulmas, F., edit., 1981).

Men parløren har ingen detaljerede regibemærkninger. Situationen (inkluderet de forudsatte relevante omgivelser), hovedpersonens planer og hans relationer til sine samtalepartnere fremgår af dramatekstens exposition gennem dialogen, ganske som i det klassiske franske drama, efter reglerne hos Aristoteles (Haastrup, N., 1986). I parlørerne finder vi normalt kun overskrifter: henvendelse til en hertug, underholdning af en prinsesse, bestilling af tøj hos skræderen, hesteskit på rejsen osv.

Det er ikke almindeligt, at den demonstrerede sproglige adfærd gøres til genstand for diskussion i parlørerne. Genren overlader refleksion over dette emne til andre genrer af forskellig art. Rundt om den "civiliserende" parlør-type, kan man

finde bøger, der giver råd på vigtige områder som f.eks. ridning, fægtning, dans, men ellers først og fremmest almindelige etikettebøger, forfattet af prominente gejstlige eller erfarne adelige, men titler som Hvad enhver ung adelsmand eller adelskvinde bør gøre og ikke gøre eller Kunsten at behage ved hoffet (Faret, 1637), (Buck, A. et al., 1979; Haastrup, N., 1986).

I parlørerne selv finder man blot de konkrete eksempler og forbilleder, og kun sjældent overvejelser over, hvorledes man skal klare det uventede.

Man finder i parlørerne en samling af de situationer, som samtidige - hver på deres tid - må formodes at have anset for typiske, i det mindste samtidige af overklassen. Sammenlignet med retoriske arbejder (Cicero), hvor de topoi, der opregnes og forklares abstrakt, først og fremmest gælder problemer i retssager, så finder vi i parlørerne et udvalg af topik til brug i hverdagslivet (fortrinsvis i de bedre kredse), men vel at mærke leveret in concreto, case for case.

1.6b Drama vs. grammatik og andre metasproglige lærebøger

Ligesom parløren forudsætter andre genrer, der foreskriver den sociale kompetence, forudsætter den også genrer, der foreskriver det rette sprog.

Betragter vi læseplaner og lærebøger, som blev brugt ved det ridderlige akademi i Sorø, der i 1600tallet fungerede som et universitet for adelen, ser vi, at parløren havde sin plads mellem grammatikker, ordbøger, fraseologier og lærebøger i retorik og poetik, der leverede anvisning på hensigtsmæssig sprogbrug på hvert sit analyseniveau. Man havde dengang ikke blot lære- og håndbøger til ordniveau, sætningsniveau, et fraseologisk niveau og et tekstniveau, men altså også et dialogniveau (Kjær, I., 1981; Haastrup, N., 1983a; Hørby, K., 1962).

I denne sammenhæng må vi konstatere, at et niveau er forsømt: det fonetiske (Howatt, A.P.R., 1985). Ligesom ordbøgerne bringer parlørerne undertiden en parallelkolonne i lydskrift (Haastrup, N., 1984). Men overtrækning, liaisons i målsproget, er kun markeret spredt. Parlørerne reproducerer her

en velkendt mangel ved ordbøger, at hvert ord gengives som en enhed for sig.

Vi kan resumere. Hvert niveau, bortset fra det fonetiske, havde sin lærebog. Lige så lidt som leksikografen kunne gøres ansvarlig for sekvenser og rutiner i samtaler, lige så lidt kunne parlørforfatteren gøres ansvarlig for alle gloser, f.eks. plantenavne eller handelsvarer.

Parlørforfatterens felt er ikke beskrivelse og klassifikation, men den praktiske sprogbrug i samtaler, forhandlinger osv. Han er ikke en videnskabsmand, men en retoriker.

1.7 Hvordan den "historiske sprogvidenskab" ødelagde det gamle curriculum.

I forrige århundrede forfaldt dette lærebogssystem. Ikke alle niveauer fandt en niche i universitetssystemet. Kun den historiske sprogvidenskab (lydhistorien) blev regnet for rigtig videnskab. Det er også den, og ordhistorien, der kom til at præge de store nationale ordbøger, mens studiet af de andre niveauer forfaldt. Det gælder f.eks. felter som retorik og pragmatik, og hvad vi i dag kalder sproghandlingsteori og universalpragmatik. I slutningen af 1700-tallet blomstrede disse områder, og der blev udgivet tekster på et højt niveau (Rohr, J.B. v., 1741; Reich, J.C.F., 1789) for den dannede almenhed. I det 19. årh. ændrede dette sig (Gregersen et al., 1985). Grammatik lærte man stadig i skolen, men retorik og pragmatik blev næsten glemt som studiefag. Der er ingen grund til her at gentage klagesangene fra nyretorikken (Fafner, J. 1982).

Nu hvor disse er fag er genopstået som New Rhetoric og Pragmatik kræver de deres plads i sprogbeskrivelsen, også indenfor leksikografien, som det også fremgår af den løbende debat f.eks. i Studien z. neuhochdeutschen Lexikographie.

I det 19. årh. synes også den praktiske parlør at gå i forfald.

Det er mit indtryk, at den faglige standard faldt parallelt med det lavere uddannelsesniveau hos dem, der skrev dem, og må vi antage den økonomiske og uddannelsesmæssige baggrund hos dem, der købte dem. Så vidt jeg kan se, skræbes bunden i slutningen af 1800-tallet, da parlører blev produceret på samle-

bånd, f.eks. i Köln, til brug for stakkels fattige emigranter fra østeuropa og skandinavien. Den danske variant i denne serie er næsten uforståelig for en dansker. Jeg vil ikke citere dette skrækkelige eksempel, men kan gerne illustrere, hvorledes serieproduktionen foregår i vore dage ved at henvise til de parallelle indholdsfortegnelser i HØSTs lomme-parlører (1985) til dansk fra henh. engelsk, fransk og tysk.

Man kan sagtens finde acceptable dialoger fra slutningen af forrige årh., men de findes i skolebøger, beregnet til oversættelse i klasseværelset. Der er ingen oversættelse med, så de falder uden for registrantens felt (Svanholt, O., 1968).

1.8. Parlørernes dårlige rygte

Vi har endnu kun antydnet det mest karakteristiske træk ved parløren, som netop er det, der har givet anledning til dens dårlige rygte.

Som nævnt kan parløren sammenlignes med en dramatekst. Men der må tages et vigtigt forbehold, nemlig at parløren forudsætter, at hovedpersonen har kontrol over situation og samtalepartnere. Parløren foreskriver såvel hans spørgsmål, som deres svar, og det er nok sjældent modparterne har én ved hånden. De absurde konsekvenser af dette bliver først tydelige for parlørlæseren, når han konfronterer parlørdialogen med en virkelige situation, som vist af Ionesco i Den skaldede Sangerinde, med dybsindige æstetiske og filosofiske implikationer (Ionesco, E., 1954 og -60; Haastrup, N., 1986).

Det er ikke så mærkeligt at parlørerne fik et dårligt renommé, hvis de blev benyttet som drejebøger i virkelige omgivelser. Sammenstødet med relevansprincippet vil altid komme før eller senere - kun ved totalt planlagte ritualer, gudstjenester, audienser og statsbesøg m.v. kan man være så heldig at have alt under kontrol.

2. Parløren som kilde - til historisk sprogbeskrivelse og leksikografi.

Hvorfor benyttes parlører så sjældent som kilder?

2.1 Det normative synspunkt

De store nationale ordbøger fra det 19. og 20. årh. skulle være videnskabelige, dvs. deskriptive og ikke normative som de ordbøger, der baserede sig på det franske akademiprincip.

Ser vi på Ordbog over det danske Sprog (ODS), viser det sig, at der sjældent er valgt kilder af normativ art, for så vidt det normative gælder sprogbrugen. Det kunne være en konsekvens af denne principielle holdning. Man får det indtryk, at hvis ordbogen kunne citere et eksempel på virkelig og autentisk sprogbrug, ville den foretrække det fremfor en kilde, der anbefalede eller foreskrev en bestemt sprogbrug. Denne karakteristik passer vist ikke blot på den danske nationale ordbog.

Som en mulig konsekvens af dette synspunkt kan man finde citater i ODS om regler og ideer til bedre sprogbrug taget fra ældre bøger om retorik og stilistik fra det 18. og tidlige 19. årh (Bastholm, Rahbek 1802 og 1813), men forkortelseslisten omfatter ikke udbredte lærebøger fra vort årh., lærebøger som har været anvendt i gymnasiet og på seminarier (Rehling, Oxenvad m.v.). De citeres ikke i et omfang, der har gjort det rimeligt at udmønte forkortelser.

Kan det være modviljen mod normative tekster, der er skyld i, at parlører tilsyneladende ikke har fundet en plads i kilde-listen? Jeg tror det ikke. Brevbøger, som er mindst lige så normative, om ikke mere, citeres i et vist omfang, og at de nyeste ikke findes, kan skyldes, at man ikke har haft behov for dem for at dække moderne sprogbrug.

2.2 Det nationalistiske synspunkt?

En anden grund kunne være, at parlørerne som regel bringer oversættelser til dansk fra et fremmedsprog. Den modsatte vej findes sjældent i ældre tid. Hvis det skulle være grunden, måtte man konstatere, at ODS var inkonsekvent. ODS citerer ofte de store fremmedordbøger, ikke mindst vort første større trykte værk, v. Aphelens Fransk-danske, Dansk-franske Ordbog (Aphelen, H.v. 1759ff.). ODS citerer endda den store Dansk-franske ordbog fra dette årh. (Blinkenberg og Thiele, 1930ff.)

og synes ikke at gå af vejen for at bruge andre nyttige fremmedsprogsordbøger. Hvorfor så undgå parlørerne?

2.3 Det professionelle synspunkt?

En tredje grund kunne være at parlørerne ikke blev anset for professionelt arbejde, at de ikke blev anset for pålidelige. En sådan begrundelse kunne ikke overraske, når det gjaldt parlører fra dette og slutn. af forrige århundrede, som leksikograferne endda kan have kendt af personlig erfaring.

Men hvis vi sammenligner standarden i ordbøger fra slutningen af 1700tallet med de bedste af de samtidige parlører, er det svært at acceptere en afvisning på det grundlag. Måske har leksikograferne blot projiceret deres manglende respekt for parlørerne tilbage i tiden? For de generer sig i det mindste ikke for at citere oversættelser fra fremmedsprog, selv om de skjuler den egentlig forfatter bag hans oversætter. Vi finder ikke Cervantes, Shakespeare, Byron og Goethe i forkortelseslisten, men Biehl, Lembke og Rahbek.

2.4 Den oversete hverdags-samtale

Man får mistanke om, at den virkelige grund til, at parlører ikke benyttes som kilder, er en manglende interesse for hverdagssamtaler, mere generelt talesproget.

Skønt det talte sprog nævnes udtrykkeligt som et felt, der dækkes (ODS vol.I, p.XXii), ser det ud til, at talesprogsrutiner ikke er en del af den sprogbrug, som en stor national ordbog kan ventes at dække, med mindre de kunne dækkes med citater fra en anerkendt dramatiker. Desværre var to af vore største dramatikere i slutningen af forrige årh. ikke danske af nationalitet, men normænd. Men de skrev på dansk, og deres stykker var på plakaten i Kbhv. i årtier (Hansen, P., 1895ff. Bd. 3).

Det er næppe nødvendigt at nævne, at det ville være utænkeligt at ODS bragte samtaler optegnet hos registrerede meddelere - som dialektologerne gør - end ikke hos højtuddannede og trænede sprogbrugere, som kunne tale uden pauser og "false starts" og således frembringe tekster, der kunne sammenlignes med dramatekster til scenen og drejebøger til film,

eller for den sags skyld parlører. For ODS er en kilde en trykt eller i det mindste tilgængelig skriftsproglig kilde. Kunne man ikke det, måtte redaktøren hellere producere eksemplerne selv (Jacobsen, L., 1917, paragr. 93-94).

3. Parløren som forbillede? ikke for samtaler i virkeligheden, men for ordbogsartikler om samtalerutiner.

3.1 Analogien til Fagsprog

I en af sine stimulerende artikler foreslår prof. Wiegand, (Wiegand, H.E., 1977:101f.), at artikler om fagsproglige emner kunne samles i blokke, i hvilke de forskellige termini technici forklares i deres indbyrdes semantiske relation.

Artikler af den slags skulle skrives som god populærvidenskab, således at de f.eks. viste en produktionsproces med henv. til billeder og diagrammer over de instrumenter eller maskiner, det drejer sig om. Denne fagprosatext skulle skrives på basis af en samtale, i hvilken en erfaren fagmand forklarer de faglige mysterier til en lægmand, idet han bruger de tekniske termer på en selvforklarende måde. Wiegand synes at foreslå, at samlingen af fagudtryk skal præsenteres - ikke som etiketter klistret til billeder af genstande, men som dele af en flydende prosatekst (jf. f.eks. Gradenwitz' Tekstlære, 1983) i modsætning til billedordbøger, der ikke viser glosernes brug, men blot kortslutter referenceproblematikken ved at benytte billedet som betydningsdefinition.

En typisk artikel om vævning ville efter dette forslag blive en beskrivelse i tredje person af en væver, der arbejder tavst ved sin maskine, da arbejdsprocessen ikke kræver nogen ord (Bøgh Andersen, P., 1977).

3.2. Parløren som en Sagordbog om samtalerutiner

Hvis vi ville følge Wiegands forslag, hvorledes skulle vi så på en tilsvarende instruktiv måde beskrive et sproglig interaktionsforløb, f.eks. det, at to personer mødes om morgenen og udveksler hilsner. Når processen vel at mærke skal beskrives generelt og enmet er netop den sproglige interaktion?

Skal vi beskrive forløbet i tredje person og placere personernes replikker mellem gåseøjne. Eller ville det være en bedre ide at bruge dialoger som i parlørerne?

Som nævnt ovf. var den eneste alvorlige mangel ved parløren som genre (bortset fra misbrug som drejebog på virkelighedens scene) den, at der mangler regibemærkninger. Men dialogerne kunne suppleres med de oplysninger om forholdet mellem personerne, f.eks. deres sociale relationer (klasse, alder, køn, etc., plads i familie- eller stillingshierarki etc.), som man sjældent finder i parlørerne, men i etikettebøgerne, der supplerer parlørerne som genre.

3.3 Samtids- vs- historiske ordbøger

Skal man producere en ordbog over moderne talesprog kan man tage sin båndoptager, optage reelle dialoger, udvalgt og sorteret i et antal typiske situationer, der kan beskrives nøje i diverse sociologiske kategorier på basis af grundige empiriske studier. Man kan derefter slette alle ufuldkommenheder, kort sagt udgive dem i en præsenteret form, med en angivelse af deres validitet og reliabilitet, angående såvel udvalget af situationer som de enkelte ord og vendinger, der benyttes.

I arbejdet med en ordbog over sproget i fortiden, vil en sådan procedure være umulig. Og her kommer parlørerne ind i billedet som et muligt kildegrundlag vedr. den periode, de stammer fra. De kan forsyne os med et dateret kildegrundlag ikke blot for de enkelte ord og fraser og deres rækkefølge i sprogforløbet, men også og især for et udvalg af situationer, hvori de forekommer. Parlørerne tilbyder en samtidig distribution over samtaler i hverdagslivet - i forskellige situationer, i blokke (jf. ovf.).

Et sådant system af situationer ville det ellers være umuligt at etablere på et rimeligt grundlag. Derfor vil det være enklere at tage samtidens bud og derpå kritisere og supplere det ud fra den viden, man ellers har om hverdagslivet på det givne tidspunkt.

4. Et historisk eksempel.

Lad os tage et eksempel:

Slår vi op i ODS på den sædvanlige danske hilsen goddag (ODS III (1921) sp. 416 under Dag, og VI (1924) sp. 1183 under god) finder vi meget få vink om det pragmatiske aspekt. Man kan selvfølgelig ikke vente at finde en registrering af den fulde bredde i variationen i dag (1986), ca. 60 år efter, (der står da og g'da, men ikke dav). Men der kunne godt have stået noget om, hvad man svarede, når en eller anden hilste med et goddag, når man mødtes første gang, når man mødtes anden gang (dav igen, Harms Larsen, P., 1974), når man mødtes tidligt eller sent, når den almindelige hilsen ville have været godmorgen eller godaften, når modparten var kendt eller ukendt, overordnet eller underordnet, ældre eller yngre, og man måske måtte overveje, om man skulle vælge en anden variant end den, som modparten benyttede, for at understrege, hvordan man selv opfattede de sociale relationer til vedkommende.

Hvis man slår op i v. Aphelens Dictionnaire Royal (Aphelen, H. v., 1772f.) eller i Videnskabernes Selskabs Ordbog (VSO), finder man det samme mønster, den samme mangel på information om varianter og sekvenser. Den leksikografiske tradition rummer ikke oplysninger af denne art.

Men i tidligere tid var man ikke altid fortabt, hvis man havde brug for en redegørelse for de pragmatiske aspekter. For et par århundreder siden ville v. Aphelen-brugeren uden tvivl have slået op i sin parlør, og han ville have fundet ikke så lidt. Jeg har valgt at vise (Bilag) ikke en almindelig parlør, der blot bringer et forslag, som man godtage eller ej, men én af de få, jeg kender fra Danmark, der selv bringer en diskussion af situationer og samtaleparternes relationer, og ikke blot forudsætter etikettebogen.

5. Konklusion

Jeg håber, jeg har givet lidt baggrund for at forstå, at man godt kan bruge parlørerne til noget, skønt de har et dårligt rygte, og skønt det vil kræve en del arbejde at gøre dem klar til brug.

De kan forsyne os med a) en del materiale, som vi savner, hvis vi vil give en pragmatisk beskrivelse af fortidens samtalerutiner, og måske yderligere b) en løsning på, hvorledes det skal præsenteres.

Jeg glæder mig til ved en senere lejlighed at præsentere den registrant, jeg har under udarbejdelse over alle parlører med dansk indslag, og ikke mindst registerdelen, der vil gøre det muligt at slå op på alle situationer, der findes i disse parlører.

Både det synkrone: distributionen i hver enkelt parlør, og hver tidsalders parlører; og det diakrone: forandringer gennem århundrederne i den (tilnærmelsesvis) samme situation, vil blive spændende. Det sidste vil kræve en systematik af overordnede kategorier, som nok skal give vanskeligheder og rejse mange ny spørgsmål. Men antagelig netop sådanne, som vil aktualisere oplysninger fra andre kilder, der er relevante for et arbejde med samtalerutinernes historie og dermed for en udbygning af dette oversete område i den historiske leksikografi.

Efterskrift

I Københavnerskolens storhedstid var "skolegrammatik" og "parlørlingvistik" nogle af de værste skældsord. Til min disputats (Haastrup, N., 1968) valgte jeg undertitlen "skolegrammatiske studier" etc., og nu er jeg altså startet på parlørerne. Hverken i det ene eller det andet af disse tilfælde skyldes det et ønske om at efterligne fortidens metoder, men der står meget væsentligt stof og venter på de hylder, de har afsat.

Bilag omstående:

Danske og Franske SAMTALER for Viderekomne med specielt Hensyn paa Danismer mod det franske Sprog, .. ved M. Hagerup, Krigsråd, Kbhv., 1811.

Deb at tilfælde en lige- Pour aborder un égal
mand i en ceremonie- sur le ton de la
niel Tone. cérémonie.

Erbedig Hæder. Votre serviteur très-
humble; eller: j'ai
l'honneur de vous sa-
luer; eller 'og: j'ai
l'honneur de vous sou-
haiter le bon jour 1).

1) J'ai l'honneur de vous saluer, og j'ai l'hon-
neur de vous souhaiter le bonjour siges i fransk
noar man stilles ad ligesaa vel som når man
mødes.

Det er i dag, brugt i saadanne Meninger,
siges da om et vist Rum af Tid, som vi kalder
Dag; journées er derimod i fransk Tiden fra
Dag til Dag da man er færdig op indtil man sig-
ger sig; altsaa bruges journée i en bestemt
Mening end jour; Gr.

Hendes Skønne Dage Ses beaux jours sont
etc forbi. passés.

Det har i Dag været il a fait une belle
et deilig Veir. journée.
En uheldig Dag. Un malheureux jour.

Jeg taler Dem meget; Vous me faites honneur,
beaucoup d'honneur;
Jeg taler Dem mang. Vous êtes bien bon;
selvig; mang.
Jeg er Dem meget for: Je vous suis sensible-
bunden. ment obligé, infiniment obligé. A vous
servir. A vous ren-
dre service. A votre
service. A vous ren-
dre mes devoirs.

Til en Standsperson, A un personnage di-
en Overmand eller stingué, à un supé-
en Dame. rieur, à une dame.

Underdanig Hæder. De. Monseigneur 1), Mon-
res Excellence, Deres sieur, Madame, je
hæder! vous présente mes

bruges med anse, ligesom Hovedstæne blot
kunne bruges med an: Gr.

Det første år jeg op: La première année de
holdt mig i dette mon séjour dans ce
Land. pays.

Jeg har opholdt mig et j'ai séjourné pendant
år i dette Land. un an dans ce pays.

1) Udtrykket votre Excellence, ligesaa vel som
votre Altesse og votre Altesse kunne lige brug-

Hvordan gaar det med Comment va l'état de
deres Sundhed? votre santé?

Slaget ved Helsingborg La journée d'Helsing-
borg var uheldigt for borg fut fâcheuse
Danneb. pour le Danemark.

Her kunde man og merke Forskjellen mel-
lem an og 'année, at, nemlig, dette sidste brug-
ges som oftest, det første derimod sjelden eller
aldrig om objectivt, beskrivende og pronomi-
nalt Tilfælde; Gr.

Hvad år var De i La quelle année étiez-
vous à Paris?

Første år. L'année passée.

Det var det år vi Ce fut l'année du
høste den første grand-hiver.

Vinter.

Året derefter. L'année d'ensuite.

Derimod siger man:
Det første af året. Au bout de l'an.
Dag. Le jour de l'an.
Et glædeligt Nytår. Bon jour et bon an.
Republikens 1ste år. L'an premier de la
république.

Denne sidste Mening er saaledes en Und-
tagelse fra den oven anførte Regel, i følge
hvilken Ordinaltal, som en Tilfælde, ord-

10
hommages; je vous
présente l'hommage
de mon respect, je
vous salue respectueu-
sement.

Mod en Undermand. A l'égard 1) d'un in-
férieur.

God Dag; eller: god Bon jour, Monsieur!
Morgen, Hr.! eller: Monsieur, je
vous salue.

ges i Positivt, men vel i de andre Kasus;
altsaa kan man vel sige i Nominativt; votre
Excellence a bien de la bonté; i Positivt: je
prends la liberté de faire observer à votre
Excellence; i Accusativt: j'ai l'honneur d'as-
surer votre Excellence; men ikke i Positivt,
som: oui eller non votre Excellence. I Posi-
tivt siges til en Høje Sire, til en Prinds eller
en af de høje Excellencer, Monseigneur; til
en Dronning eller en Prinsesse Madame; til
andre Mandfolk: Monsieur le comte, ic, eller
blot Monsieur, eller endelig Monsieur med en
fæste Embedstitel, som Monsieur le Général,
Monsieur le président; thi med alle Embeds-
titler kan Monsieur saaledes let ikke bruges.

1) Noget bruges i saadanne Tilfælde vis-à-vis, men
ikke i de andre Tilfælde.

Litteraturhenvísninger

Andersen, B., 1971. Adelig Opfostring etc., Kbhv.

Aphelen, H v., 1759. Den Kgl. Ordbog, Dansk og Fransk, Kbhv.

Aphelen, H v., 1772-75. Dictionnaire Royale. Fransk-Dansk, Dansk-Fransk, Kbhv.

Bøgh Andersen, P., 1977. Sproget på Arbejde, Kbhv.

Biblioteka Danica, 1961ff.

Blinkenberg, A. & M. Thiele, 1930ff. Dansk-Fransk Ordbog, og Dansk-fransk Suppleringsordbog, 1953, Kbhv..

Buck, A. et al., 1979. Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert, I-III (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung Bd. 8-10), Hamburg.

Coulmas, F. edit., 1981. Conversational Routines, Haag.

Dansk Litteraturhistorie, 1983, Bd. IV, Gyldendal, Kbhv.

Ehlich et al., 1972. Das Speiserestaurant (Wunderlich, D. edit. Linguistische Pragmatik, Akad. Verl. Gesch.).

Elias, N., 1969. Über den Prozess der Zivilisation, I-II, Bern.

Fafner, J., 1982. Tanke og Tale, den retoriske tradition i Vesteuropa, Kbhv.

Faret, 1637. L'Art de plaire à Cour.

Gradenwitz, M., 1983. Tekstlære, Kbhv.

Gregersen, F. et al., 1985. Videnskab og Lidenskab, Kbhv.

Hagerup, M., 1797. Principes Généraux de la Langue Danoise. Kbhv.

Hagerup, M., 1811. Danske og Franske Samtaler for Viderekomne etc., Kbhv.

Hansen, P., 1895ff. Den danske Skueplads I-III, Kbhv.

Harms Larsen, P., 1974. Dav igen, in Mål & Måle 1/2. Kbhv.

Howatt, A.P.R., 1985. A History of English Language Teaching, Oxon.

Hyldgaard-Jensen, K., 1986 eller 1987. Third international symposium on lexicography, Tübingen.

Hørby, K., 1962. Academia Sorana, Kbhv.

- Høsts Lomme-parlører: Danish made easy, Kbhv., 1985; Danois sans peine, Kbhv., 1985; Dänisch ohne Mühe, Kbhv., 1985
- Haastrup, N., 1968. Infinitiv-skullende, skolegrammatiske studier i Den ældste danske Bibeloversættelse, Kbhv.
- Haastrup, N., 1983a. Anm. af Kjær 1981 (in Danske Studier 1983).
- Haastrup, N., 1983b. Fremmedsprog i det sprogsociologiske billede i Danmark, in ROLIG-papir 29/83.
- Haastrup, N. 1984. Uddrag af Christian Jensens Faurbye's papirer, in ROLIG-papir 34/84, jf. Nordisk Språksekret.s Rapp.6, Oslo.
- Haastrup, N., 1986, manus.: On phrasebooks, the phrasebook as a genre, a source and a model (in Hyldgaard-Jensen, 1986/1987)
- Ionesco, E., 1954. La cantatrice chauve, in Le Théâtre de E. Ionesco, Paris.
- Ionesco, E., 1960. The tragedy of Language, in The Tulane Drama Review, vol. 4, no. 3, New Orleans.
- Jacobsen, L., red., 1917. Redaktionsregler (ODS). Kbhv.
- Kjær, I., edit., 1981. Daniel Matras etc., in Danmarks gamle Ordspog, Bd. V, Kbhv.
- Leeuw, R. de, red., 1984. Herinneringen aan Italië, Haarlem.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog.
Ordbog over det danske Sprog = ODS
- Reich, J.C.F., 1789. Die Sprache, Berlin.
- Rohr, J.B. v., 1741. Indledning til Klogskaben at leve, Kbhv.
- Sitta, H. edit., 1980. Ansätze zu einer pragmatischen Sprachgeschichte, in Reihe Germanistische Linguistik 21, Tübingen.
- Skautrup, P. 1944ff. Det danske Sprogs Historie I-V, Kbhv.
- Svanholt, O., 1968. Bøger og Metoder i dansk fremmedsprogsundervisning, Kbhv.
- Videnskabernes Selskabs Ordbog I-VIII, Kbhv., 1793ff.
VSO = Videnskabernes Selskabs Ordbog.
- Wiegand, H.E., 1977. Einige grundlegende semantisch-pragmatische Aspekte von Wörterbucheinträgen, in Kopenhagener Beiträge zu germanistischen Linguistik 12, Kbhv.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

TÆK AF LYDPRODUKTIONEN I DET FØRSTE LEVEÅR HOS NORMALE OG FØDELSSKADEDE BØRN.

Af Boel Bøggild-Andersen.

Undersøgelser af normale børns førsproglige lydproduktion har været relativt få, idet interessen, bl.a. med baggrund i Roman Jakobsons anerkendte teori om pludrefasens irrelevans for den egentlige fonologiske udvikling, har koncentreret sig om den egentlige sprogfase ¹⁾. Først i de seneste 10-15 år er der fremkommet undersøgelser, som dels søger at vise en sammenhæng mellem lydproduktionen i den senere pludrefase og den tidligste sprogfase, og dels, i opposition til Jakobsons teori, søger at påvise generelle træk i den førsproglige lydproduktion.

I begyndelsen af 1970'erne indsamlede neurologerne professor Erik Hansen og overlæge Jørgen Ankerhus periodiske båndoptagelser med 31 børn født på et hospital i Vejle. Hvert barns lydproduktion blev optaget på bånd i 1-8 minutter ca. hver anden måned indtil omkring 14-månedersalderen. 11 af disse børn havde gennemgået komplicerede fødsler, havde lave Apgar-tal eller udviste symptomer på cerebrale skader umiddelbart efter fødslen. Disse børn benævnes i det følgende "risikogruppen".

Samtlige børn blev undersøgt neurologisk 1 uge, seks måneder og tolv måneder efter fødslen. Børnene blev desuden testede motorisk, neurologisk og sprogligt ved seksårsalderen. Sprogtesten blev foretaget af talepædagogen John Schmidt fra Vejle, og den motoriske og neurologiske test blev udført af neurologen dr. med. Troels Staehelin Jensen. Analysen af børnenes lydproduktion foretog jeg i 1981 uden at være informeret om børnenes fødselsbetingelser eller deres senere sproglige eller neurologiske udvikling.

Det indsamlede materiale viste sig at have visse mangler. Den tekniske kvalitet af de enkelte optagelser varierede meget,

og båndoptagelserne var af forskellig varighed, dog oftest af 3-4 minutters længde. Det stod hermed klart, at en undersøgelse måtte baseres på flere på hinanden følgende optagelser, da en enkelt optagelse ikke kunne udgøre noget repræsentativt udsnit af barnets lydlige formåen.

Den egentlige pludrefase, som indledes ved 6-7-månedersalderen og fortsætter ind i sprogfasen, synes at være en velegnet periode for nærmere undersøgelser. Som det fremgår af fig. 1, afviger det nyfødte barns taleapparat betydeligt fra den voksnes; ved 6-månedersalderen er denne forskel væsentligt reduceret. Forstadierne til tilegnelsen af stavelsens struktur, barnets eksperimenteren med kontrasten mellem det åbne og det (delvist) lukkede resonansrum, med vokal og konsonant, og med kombinationen af disse kontraster i et lydligt forløb, synes at udgøre en del af en generel tilegnelsesstrategi ²⁾. Denne fase er blandt andet karakteristisk ved forekomsten af reduplicerede eller gentagne stavelser indenfor et enkelt lydligt forløb (typen mama, dada). Hyppigheden i anvendelsen af dette mønster synes imidlertid at variere fra barn til barn ³⁾. Jeg valgte derfor at kombinere registrering af dette mønsters forekomst og variation med en registrering af det samlede konsonantinventar ved 14-månedersalderen (optagelsesperiodens normale afslutning).

En sådan fremgangsmåde rejser imidlertid adskillige teoretiske problemer. For det første må det fastslås, at det at analysere en førsproglig lydproduktion ved hjælp af voksenalternative kategorier som konsonanter og vokaler i sig selv kan være betænkeligt (jf. omtalen af de stavelsesdannende konsonanter nedenfor). Det må desuden understreges, at netop lydproduktionens førsproglige karakter udelukker enhver anvendelse af fonologisk metode. Det kan ikke på grundlag af sådanne båndoptagelser afgøres, om lydproduktionen i det enkelte tilfælde har kommunikativ funktion, eller om der er tale om en ubevist eksperimenteren med taleorganerne. For

Fig.I.

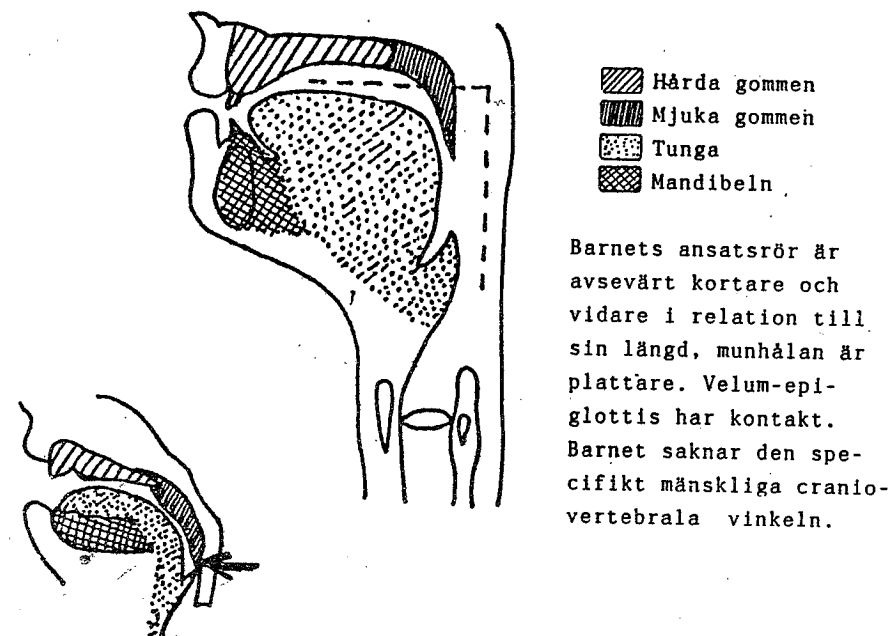

Illustration fra "Barnets tidiga joller- och kommunikationsutveckling", Logopedseminariet vt 1983.

de sidste optagelsers vedkommende kan der meget vel i mange tilfælde være tale om betydningsbærende lydlige enheder, altså egentlige ord, men indsamlingsmetoden giver normalt ikke mulighed for at afgøre, hvornår det er tilfældet. Her ville video-båndoptagelser langt have været at foretrække.

En akustisk analyse af båndene ville have krævet en langt bedre lyd kvalitet end den faktisk foreliggende.

Når man får forelagt et materiale som dette, hvor supplerings eller korrektion af tidsmæssige årsager er udelukket, må man enten afstå fra analyse på grund af de tekniske mangler eller analysere materialet med de nødvendige forbehold, som må tages fra lingvistisk side, og så vidt muligt efter en fremgangsmåde, som indebærer de færrest mulige teoretiske modsigelser. Resultaterne af den fonetiske udskrift, som fremlægges i det følgende, må vurderes med det forbehold, som er konsekvensen af båndoptagelsernes varierende tekniske kvalitet og varighed og af vanskelighederne ved en fonetisk tolkning af materiale af denne art.

Optagelserne er under gennemhøring transskriberet med en relativt enkel lydskrift, en simpel DANIA kompletteret med specifikke tegn til angivelse af biartikulationer som labialisering eller palatalisering. Ved egentlige fonetiske undersøgelser af lydproduktionen på dette udviklingstrin ville en lydskrift, som normalt anvendes ved gengivelse af voksesproget, behøve store modificeringer; i dette tilfælde, hvor undersøgelsen fokuserer på forekomsten af en simpel stavelsestype og konsonantinventaret indenfor denne, synes fonem-inventaret i DANIA dog anvendeligt; men det må understreges, at barnets artikulation af de enkelte konsonanter, som gengives i simpel form i skema I, ofte afviger meget fra voksesprogets. Der synes således at være en generel tendens til palatalisering af l, ([ʎ]), og klusilernes lukke er ofte upræcist, så lydene afsluttes med eller nærmer sig de homorgane spiranter.

Resultater.

I skema I er de enkelte børns lydproduktion opstillet i en rækkefølge, som tager sit udgangspunkt i det enkelte barns anvendelse af reduplikationsmønsteret i den periode, som man kunne kalde den egentlige reduplikationsperiode, alderen 6-11 måneder (kolonne 1). Her angives antallet af de forskellige lydcombinationer, mønstret indgår i. Yderst ses det enkelte barns nummer i undersøgelsen; nummereringen er tilfældig. Rækkefølgen afspejler reduplikationsmønsterets produktivitet i denne periode, fra manglende forekomst til forekomst i 5 forskellige lydcombinationer. Børn med samme antal i kolonne 1 er placeret udfra forekomsten af det nævnte mønster i kolonne 2, som viser mønstrets produktivitet i den samlede periode, fra 6-14-månedersalderen. Yderste højre kolonne viser de registrerede konsonanter anvendt i det samlede tidsrum. De konsonanter, som kan forekomme i redupligerede stavelser, er understregede. Ved registrering af konsonanter er kun de medtaget, som forekommer i forbindelse med vokal; sonore, stavel-sesdannende lyd som [r̥], [n̥] og [m̥], som forekommer hyppigt i de tidligste optagelser, er ikke medtaget her; det er stavelsen, bestående af konsonant og vokal, der er undersøgelsens udgangspunkt. Lydene [w] og [j] opfattes som vokaliske og er ikke medtaget.

Skemaets nederste linie viser gennemsnitstallene for samtlige børn. I kolonne 1 er dette tal som anført 2,03, og vi kan udfra det udskille en gruppe børn, som placerer sig under dette gennemsnit. Disse børn ligger alle på nær ét under gennemsnittet i kolonne 2 og 3. Vi kalder herefter disse børn gruppe 1.

For børn, hvis nummer efterfølges af stjerne, har der vist sig forskellige uregelmæssigheder i materialet, omtalt kort til højre i skemet, og tallene for den pågældende periode er omgivet af parentes. For barn nr. 31, som er placeret

SKEMA I.

Barn nr.	1 6-11 mdr.	2 6-14 mdr.	3 Konsonanter	Bemærkninger.
I 17 ⁺	0	(0)	d,m,t	Dårlige optagelser efter 10 mdr.
29 ⁺ S	0	(1)	b,d	Kun 1 kort optagelse efter 7 mdr.
4	0	1	b,n,l	
R 15 LR	0	2	d,n,t	
R 7 LR	1	1	b	
R 21 ⁺ MR	1	(1)	b,m,l	Intet optaget efter 10 mdr.
R 16 S	1	1	d,m,n	
R 10 LR	1	2	b,d,l	
5	1	2	b,g,m,l	
R 24 SR	1	2	b,d,l,t	
R 9 LR	1	3	b,d,g,l,t	
II R 31 ⁺ SR	(2)	(3)	d?,[g],m,l	Vanskelig at tolke.Opt. indtil 17 mdr.
2 ⁺	2	(2)	d,g,l,k,t	Kun 25 sek. optaget efter 11 mdr.
20	2	2	b,d,n,l	
1	2	3	b,d,g,n,l	
3	2	3	b,d,g,m,n,l	
8	2	3	b,d,g,m,l,t	
R 19	2	3	b,d,g,m,n,l	
R 11	2	5	b,d,m,n,l	
6 S	3	3	b,d,m,n,l	
27 ⁺	3	(3)	b,d,g,l,t,r	Intet optaget efter 11 mdr.
26	3	3	b,d,g,m,n,t	
30	3	3	b,d,g,m,n,l,p,t	
32 ⁺	3	(4)	b,d,n,l	Optaget indtil 17 mdr.
22	3	4	b,d,m,n,p,t	
R 28	3	4	b,d,g,n,l,k	
18	3	4	b,d,g,m,n,l,k,t	
23	3	5	b,d,g,m,n,l,k,t	
12	4	5	b,d,m,n,l	
14	4	6	b,d,g,m,n,l,t	
13 gennemsnit:	2,03	2,87	4,81	

Antallet af forskellige reduplikationer ved 11- og 14-månedersalderen samt konsonanter anvendt i stavelsesstruktur.

R = risikogruppen
S = suspekt for sprogretardering
LR = lettere sprogretarderet
MR = middelsvært sprogretarderet
SR = svært sprogretarderet

på overgangen til gruppe 2, har der vist sig særlig store tolkningsmæssige vanskeligheder. Dette barns lydproduktion synes så uklar, at det har været vanskeligt at afgøre, hvor mange forskellige konsonantiske lyd materialet repræsenterede; de anførte tal bør muligvis reduceres til 1 og 2. Der forelå ikke optagelser med barn nr. 25.

Af kolonne 3 fremgår blandt andet, at den konsonant, der hyppigst forekommer i redupliceret stavelse, er d (hos 23 børn); rækkefølgen er herefter b (21), n (12), g (11), l (11), m (8) og t (hos 1 barn).

Udenfor redupliceret stavelse er l hyppigst forekommende (hos 13 børn), efterfulgt af t (hos 12 børn). Rækkefølgen er herefter m, n, b, d og g. P, k og r er ikke registreret anvendt i redupliceret stavelse, og ligesom t forekommer p og k fortrinsvis i stavelsesudlyd i stavelser af typen c₁VC₂.

For enkelte af børnenes vedkommende er reduplikationsmønsteret så gennemført, at der ikke er registreret andre konsonanter end de, der også forekommer i reduplikation; dette gælder for barn nr. 7, 11, 32, 12 og 13. Det normale er dog en ligelig fordeling af konsonanter, som anvendes i reduplikation og andre konsonanter. Kun hos 1 barn (nr. 17) er reduplikationsmønsteret ikke registreret.

Konklusion.

Resultaterne af denne undersøgelse er blevet behandlet statistisk og fremlægges i artiklen "Perinatal risk factors and first year vocalizations: Influence on language and motor performance at preschool age?" af Troels S. Jensen, Boel Bøggild-Andersen, John Schmidt, Jørgen Ankerhus og Erik Hansen. Artiklen vil blive offentliggjort i "Developmental Medicine and Child Neurology". De følgende tavler er hentet herfra.

Table I APGAR scores in children with and without neonatal risk factors.^{a)}

Mean Apgar Score		
	Risk group (N = 11)	Normal group (N= 20)
1 min	4.8 $\pm$ 2.6 ^x	9.6 $\pm$ 1.6
5 min	6.7 $\pm$ 1.5 ^x	10.0 $\pm$ 0
15 min	8.6 $\pm$ 1.5 ^x	10.0 $\pm$ 0

a) see Materials and methods for further details

x) indicates significant difference from corresponding value in Normals ($p < 0.05$)

Table II Number of reduplications and used consonants in the period 6-14 months in children with or without neonatal risk factors.

Group	Mean Number of reduplications ^{a)}		Mean Number of consonants 6-14 months
	6-11 months	6-14 months	
Normal (N=20)	2.4 $\pm$ 1.4 (465.0)	3.1 $\pm$ 1.5 (679.8)	5.4 $\pm$ 1.7
Risk (N=11)	1.3 $\pm$ 0.8 ^x (465.9)	2.4 $\pm$ 1.3 (701.8)	3.7 $\pm$ 1.6 ^x

a) Number in parentheses indicates the mean cumulated duration of recordings in sec. in each group.

x Indicates significant difference from corresponding normal value ($p < 0.02$).

Table III The percentic distribution (with 95% confidence intervals in brackets) of used consonants in reduplicated and non-reduplicated syllables during the period 6-14 months in children with or without neonatal risk factors.

Consonant	Reduplicated syllables		Non-reduplicated syllables	
	Normal (N=20)	Risk (N=11)	Normal (N=20)	Risk (N=11)
d	80(56.3-94.3)	55(23.4-83.3)	10(1.2-31.7)	18(2.3-51.8)
b	65(40.8-84.6)	73(39.0-94.0)	25(8.7-49.1)	0(0.0-28.5)
n	40(9.1-64.0)	36(10.9-69.2)	25(8.7-49.1)	9(0.2-41.3)
g	40(19.1-64.0)	27(6.0-61.0)	15(3.2-37.9)	0(0.0-28.5)
l	40(19.1-64.0)	27(6.0-61.0)	40(19.1-64.0)	46(16.8-76.6)
m	35(15.4-59.2)	9(0.2-41.3)	30(11.9-54.3)	36(10.9-69.2)
t	5(0.1-24.9)	0(0.0-28.5)	45(23.1-68.5)	27(6.0-61.0)
k	0(0.0-16.8)	0(0.0-28.5)	15(3.2-37.9)	9(0.2-41.3)
r	0(0.0-16.8)	0(0.0-28.5)	5(0.1-24.9)	0(0.0-28.5)
p	0(0.0-16.8)	0(0.0-28.5)	10(1.2-31.7)	0(0.0-28.5)

Table VI Number of reduplications and used consonants in the period 6-14 months in children with either normal or suspected/manifest language impairment at pre-school age.

Group	Mean number of reduplications		Mean number of consonants
	6-11 months	6-14 months	6-14 months
Normal (N=21)	2.5 ± 1.2 (470.7)	3.3 ± 1.5 (678.8)	5.5 ± 1.5
Language im- paired (N=10)	1.0 ± 0.8 ^x (454.0)	1.8 ± 0.8 ^x (706.0)	3.1 ± 1.3 ^x

a Numbers in parentheses indicates the mean cumulated duration of taperecodings in sec. in each group.

x Indicates significantly difference from corresponding normal value ($p < 0.005$).

Tavle I viser, som det fremgår, apgar-scores hos risiko-gruppen og normalgruppen. Af tavle II fremgår det, at risiko-gruppen har et markant lavere antal af forskellige reduplikationer i alderen 6-11 måneder end normalgruppen, og tillige et markant lavere antal af forskellige konsonanter ved 14-månedersalderen. Tavle III viser, at grupperne ikke afviger markant fra hinanden med hensyn til konsonanternes forekomst i redupliceret eller ikke-redupliceret stavelse. I tavle VI er resultaterne af pludreundersøgelsen sat i relation til resultaterne af den sproglige test ved førskolealderen, og det fremgår her, at den gruppe, som havde sprogveskkeligheder ved skolestart, også lå signifikant lavere m.h.t. antallet af forskellige reduplikationer og antallet af forskellige konsonanter ved 14-månedersalderen.

Vi har altså konstateret, at risikobørnene havde en mindre varieret lydproduktion i henhold til de omtalte træk, og det har desuden vist sig, at det samme gør sig gældende for de børn, som senere havde sprogveskkeligheder ved skolestart. Det skal her understreges, at disse to grupper ikke er identiske; gruppe 1 omfatter 3 børn, hvis senere sproglige udvikling var normal, og tre af risikogrubbens børn viste sig at få en normal sprogudvikling. Omvendt så vi, at et barn fra normalgruppen udviklede træk, der måtte karakterisere det som suspekt for sprogretardering.

De omtalte (før)sproglige træk har vist sig relevante som foreløbige indikatorer for en normal sproglig udvikling, men de bør antagelig kombineres med en undersøgelse af vokalinventaret, en registrering af artikulatorisk præcision og en række andre faktorer, der afspejler den sproglige kreativitet hos børn på dette alderstrin.

Afsluttende skal det understreges, at denne undersøgelse naturligvis ikke tillader nogen hypotesedannelse om årsagssammenhænge i relation til sprogretardering. Til et forsøg på afklaring af dette komplicerede problem behøves et langt større materiale og en anden tilrettelæggelse af indsamlingen. Forhåbentlig vil det blive muligt at arbejde videre med denne komplicerede problematik.

Referencer:

- 1) Roman Jakobson: Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze. 1941.
- 2) Child Phonology, vol. 1, udg. af Grace H. Yeni-Komshian, J. F. Kavanagh og Charles A. Ferguson. 1980. Heri særligt: D. K. Oller: The emergence of the sounds of speech in infancy, Rachel E. Stark: Stages in speech development in the first year of life.
- 3) Jane Fee & David Ingram: Reduplication as a strategy of phonological development., i: Journal of Child Language, vol.9,1, 1982.

K. Ringgaard (udg.)
1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

GRAP - ET GRAMMATISK REDSKAB TIL ANALYSER AF DØVE BØRNS
DANSK

Af Kirsten Gregersen

Det er almindelig kendt at døve og svært tunghøre børn står over for mange problemer når de skal lære de hørendes sprog. Grunden er naturligvis at de (næsten) ikke får noget auralt input og derfor ikke har basis for at lære det talte sprog via naturmetoden. Dette betyder imidlertid ikke at døve børn ikke kommunikerer, men at de benytter andre kommunikationsformer end det talte sprog.

I Danmark lærer døve børns forældre enten tegndansk (et gesturalt og tildels oralt sprog med samme grammatik som dansk) og/eller dansk tegnsprog (et gesturalt sprog med en grammatik der er forskellig fra den danske) (se Elisabeth Engberg-Petersen et al., 1981). Forældrene benytter så et af disse sprog (eller en blanding) i kommunikation med børnene. Det vil sige at døve børns tidlige sprogindlæring adskiller sig fra hørende børns, bl.a. ved at de ikke lærer (tegn)sproget af personer der har det som modersmål. Der er dog en lille gruppe døve (ca 5%) som har lært tegnsprog som andre lærer deres modersmål, nemlig dem med døve forældre.

Et af døveskolernes vigtigste formål er at lære børnene dansk således at de bliver i stand til at klare sig i samfundet. Dette mål nås dog sjældent til fuldkommenhed i virkelighedens verden - det gælder for både talt og skrevet dansk. Et forsøg på at komme dette mål nærmere er Fredericiaskolens (Vejle amtskommunes specialskole for hørehæmmede børn) projekt om innovation af danskundervisningen. Projektets leder, Birgit Svendsen (se Birgit Svendsen, 1983, 1984 & 1985), kontaktede Hans Basbøll og undertegnede for at hjælpe lærerne med at udarbejde et praktisk

anvendeligt grammatisk analyseredskab til de døve børns sprog.

I første omgang kiggede vi på de døve børns forskellige kommunikationsformer. Det viste sig at de i den ikke-skriftlige kommunikation ofte benyttede sig af en blanding af dansk og tegnsprog, mens de skrev et dansk der adskiller sig fra alderssvarende danske hørendes skriftsprog. Da vi næsten intet kender til tegnsprog valgte vi at begynde med at se på børnenes skriftlige produktion, hvilket desuden har den fordel at det kun er et medium der skal analyseres, nemlig det skriftlige, mens man ved den anden kommunikationsform skulle have lavet både gesturale og aurale analyser.

Til analysen af det skriftlige materiale fandt vi at et system udviklet af David Crystal til logopædisk arbejde ville være egnet. Hans system kaldes LARSP (for "Language Assessment, Remediation and Screening Procedure") og anvendes i England af lærere og logopæder i det pædagogiske arbejde med bl.a. døve børn, afatikere og dysfatikere. Den grundlæggende idé bag systemet er at sprog læres bedst så fremt de lingvistiske størrelser (fonemer, synyaktiske strukturer o.s.v.) tilegnes i nogenlunde samme rækkefølge som det sker hos et barn med normal sprogudvikling, og at det vil hæmme indlæringen så fremt man springer udviklingstrin over. LARSP, også kaldet en sprogprofil, er ét ark papir designet således at det på basis af elevens/patientens sprogproduktion er nemt at overskue hvilket sprogtrin han/hun befinder sig på. Til selve den grammatiske analyse benytter Crystal et system der har stor udbredelse i England, bl.a. anvendes det af Quirk (se Quirk et al., 1972).

Nu kan et system for engelsk jo ikke oversættes ordret til dansk, for der er grammatiske forskelle mellem dem. Desuden savner vi i høj grad empiriske undersøgelser af

sprogtilægnelsen hos små danske børn - derfor har vi lavet sprogprofiler ud fra den (ikke-empiriske) antagelse at tilegnelsen af strukturer med mange elementer sker senere end med få elementer (f.x. at en sætning med mange led forekommer på et sent tidspunkt i sprogindlæringen).

Det grammatiske redskab vi har lavet kaldes for GRAP (for "grammatisk profil"). Tekster analyseres på tre niveauer: "sætnings":led-niveauet, led:ord-niveauet og ord:form-niveauet. På alle tre niveauer noteres om formerne er korrekte (dvs svarende til normalt skriftsprog - desværre er dette ikke en entydig målestok, så man må bruge sin sunde fornuft), forkerte, om de står i forkert rækkefølge og endelig om de er mangelfulde.

I analyseproceduren er det næste trin efter korrekturen af barnets tekst at dele op i uoverlappende "sætninger", hvorved forstås 1. hel- eller ledsætninger der ikke indeholder ledsætninger og 2. den del af en hel- eller ledsætning der bliver tilbage når man fjerner de(n) deri indgående ledsætning(er). Det ses at "sætninger" er meget lig de engelske "clauses" og den traditionelle skolegrammatiks sætninger, og at de adskiller sig fra f.x. Diderichsens sætninger. "Sætningerne" analyseres dernæst i led som subjekt, verbal og adverbial på "sætnings":led-niveauet. Ordene i disse "sætnings"led analyseres i ordklasser som substantiv, fuldverbum og adjektiv på led:ord-niveauet. Endelig noteres det på ord:form-niveauet hvilken bøjningsform det enkelte ord er i, som eksempler kan nævnes: bekendt, præsens og komparativ.

Til slut overføres analyseresultaterne for elevens tekst til det såkaldte profilark, hvor man kan aflæse hvilke former eleven har anvendt, både korrekte og forkerte - i fortolkningen skal man være opmærksom på at eleven meget vel vil kunne producere andre former i andre tekster.

1. Orig.tekst	vi var ved grænse vi skulle stod									
Korr.tekst	Da grænsen skulle vi stå									
Sætn.iled	Kl ₀ S Vt AL S> Vt									
Led:ord	Kj ₀ Pron Vm Prep N Pron Mod Vm*									
Ordform	1.pl. nom. præt sg. b ₀ 1. pl. nom. præt. præ*									
2. Orig.tekst	Op af toget i 2 timer									
Korr.tekst	ud									
Sætn.iled	AL AL									
Led:ord	Am* Prep N Prep Num N									
Ordform	sg. b. kard. pl									
3. Orig.tekst	vi gik turen i 1 timer									
Korr.tekst	en tur time									
Sætn.iled	S Vt O AL									
Led:ord	Pron Vm Art ₀ N Prep Num N									
Ordform	1. pl. nom. præt sg. b* kard. pl* ub									

Figur 1.

Autentisk tekst produceret af en 14-årig døv dreng.

Forkortelser: Kl: konjunktional, S: subjekt, Vt: verbal, AL: adverbial, O: objekt; Kj: konjunktion, Pron: pronomen, Vm: fuldverbum, Prep: præposition, N: substantiv, Mod: modalverbum, Am: adverbium, Num: talord, Art: artikel; 1.pl.: 1.person pluralis, præt: præteritum, sg.: singularis, b: bekendt/bestemt, kard: kardinaltal, ik: intetkøn, ub: ubekendt/ubestemt. 0 angiver at formen mangler, > at rækkefølgen er forkert og * at formen er forkert.

På omstående side ses et autentisk eksempel på en 14-årig døv drengs beskrivelse af sin ferie. Nedenfor ses det uddrag af hans sprogprofil der netop dækker denne del af teksten.

Niveau	Korrekt	Forkert
<u>sætn:led</u>		
4 led	S Vt O Al	Kl ₀ S Vt Al S> Vt Al Al
<u>led:ord</u>		
1 led	Pron: 3 Vm : 1	Kj ₀
2 led	Præp N	Mod Vm* Art ₀ N
3 led	Præp Num N: 2	Am* Præp N
<u>ord:form</u>		
Pron	1 pl.nom: 3	
Vm	præt: 2	præt*
N	sg.b	sg.b ₀
	pl	sg.b*
Mod	præt	
Num	kard: 2	

Figur 2.

Sprogprofil over teksten i figur 1.

En fyldigere beskrivelse med mange eksempler er under udarbejdelse og vil kunne fås ved henvendelse til undertegnede.

Litteraturliste

Crystal, David: Profiling Linguistic Disability, London 1982
Engberg-Pedersen, Elisabeth et al: Døves Tegnsprog,

Arkona, 1981.

Quirk, R. et al: A Grammar of Contemporary English,
London, 1972.

Svendsen, Birgit: Sprogprojekt Fredericiaskolen, Fredericia, 1. delrapport 1983, 2. delrapport 1984 og 3. delrapport 1985.

K. Ringgaard (udg.)
1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

STAVEFÆRDIGHEDEN HOS BONDESOLDATER
I TREÅRSKRIGEN 1848-50
Af Vibeke Sandersen

Den undersøgelse, der her skal gøres rede for, indgår i en mere omfattende undersøgelse af skrivefærdighed og skriftsprog hos soldater af bondestand, der deltog i treårskrigen. Materialet for den samlede undersøgelse består af henved 3000 breve fra deltagere i treårskrigen, fordelt på 657 afsendere. Heraf er det lykkedes at identificere 567 geografisk og socialt. Når man fraregner soldater uden for bondestanden og kun medregner én søn af hvert forældrepar, bliver der ca. 490 afsendere af bondestand tilbage. Det samlede materiale er gennemgået med henblik på at klarlægge, hvor mange afsendere der selv har skrevet. Undersøgelsens første faser er omtalt i tre foredrag (V.Sandersen, 1984, 1985, 1986).

Den sociale gruppering

Stavefærdighedsundersøgelsen søges gennemført som en sprogsociologisk undersøgelse. Den omfatter 50 repræsentanter for hver af den daværende bondestands tre grupper, nemlig sønner af henholdsvis gårdmænd, husmænd og inderster. Denne socialgruppering følger inddelingen af bondebefolkningen i kirkebøger og folketællinger fra det 19. århundrede. Den er tillige valgt, fordi den giver mulighed for at sammenligne resultaterne med den landsdækkende undersøgelse af rekrutternes læse- og skrivefærdighed, som blev foretaget 1881. Heri konkluderedes, at skrivefærdigheden var socialt betinget, således at gårdmandssønner skrev bedst, inderstesønner ringest (V.Sandersen, 1984: 108).

Tallet 50 fra hver gruppe er bestemt af, at der i brevsamlingen kun findes ca. 50 sikre repræsentanter for hver

af grupperne husmandssønner og inderstesønner. Det vil sige, at materialet kun rummer ca. 50, om hvem man med rimelig sikkerhed kan sige, at faderen i soldatens barndom (0-14 år) har boet til leje og ernæret sig som daglejer eller lignende, altså har tilhørt den egentlige landarbejderstand. Tilsvarende er der kun ca. 50 soldaterfædre, der i sønnens barndom har ejet et hus med jordtilliggende af et sådant omfang, at dyrkningen af det har kunnet ernære familien, og som således har været rigtige husmænd, i modsætning til datidens store mængde jordløse husmænd (se nærmere om socialgrupperingen i V.Sandersen 1986: in press). Gårdmandssønner er der 183 af, og de fordeler sig på 154 jyder, 22 sjællændere, 4 fra Fyn og 3 fra Falster. Jeg har sørget for en procentvis geografisk jævn fordeling, således at der af gårdmandssønner indgår 37 jyske, 6 sjællandske, alle 4 fynboer og alle 3 falstringer i undersøgelsen af stavefærdigheden. Inden for hver geografisk gruppe er afsenderne opstillet i alfabetisk rækkefølge, og for jydernes vedkommende blev hver fjerde udvalgt. Faldt loddet således tilfældigt på en, om hvem det enten var sikkert eller dog sandsynligt, at han ikke havde skrevet selv, så tog jeg i stedet den nærmestfølgende i den alfabetiske nummerorden.

Oplysningerne om underlaget for undersøgelsen af stavefærdigheden kan ikke tolkes derhen, at materialet kun rummer 50 inderstesønner, fordi denne gruppe i øvrigt ikke har kunnet skrive. Formentlig er der langt flere inderstesønner og sønner af jordløse husmænd i materialet. Men oplysningerne i datidens kirkebøger og folketællinger er så uensartede og ofte så ufuldstændige, at det kan være umuligt at afgøre, hvilken af de to grupper en foreliggende afsender tilhører. Resten af de knapt 300 soldater af bondestand har jeg derfor i første omfang henført til en fælles husmands-/inderstegruppe.

Den enkelte afsenders fader/moder er indplaceret i det sociale hierarki efter sin højeste placering i sønnens

barndom (0-14 år). Med hensyn til socialgruppernes sammensætning er det værd at lægge mærke til, at af de 50 inderstesønner er de 23 børn af ugifte kvinder, der aldrig bliver gift med faderen til barnet; nogle af mødrene sætter barnet i pleje og lader det forblive der ved eventuelt senere indgåelse af ægteskab.

Afgrænsning af stavefærdighedsundersøgelsen

En undersøgelse af stavefærdigheden før 1889 kan ikke foretages på grundlag af en kodificeret retskrivningsnorm. På den anden side stammer vor første retskrivningsordbog fra 1799, nemlig Jacob Badens Ortographisk Ordbog, den næste er Molbechs Haandordbog fra 1813. Og skønt de er uenige i nogle enkeltheder, må man dog sige, at der ved skoleloven af 1814's ikrafttræden eksisterede en relativt fast konvention - eller dog et par stykker. En undersøgelse af stavefærdigheden hos personer, der har gået i skole i 1820'erne eller 30'erne, skulle således kunne benytte disse to autoriteter til at afgøre, om en stavemåde tilhørte den anerkendte sprogbrug. Imidlertid ved vi ikke tilstrækkeligt om den skrive- og staveundervisning, der har fundet sted, til at vi kan afvise, at en del brevskrivere kan have været påvirket af en ældre konvention, f.eks. stammende fra læsning i bibel og salmebog. Kingos salmebog var jo endnu almindelig mange steder i Jylland. Jeg har derfor i vurderingen af stavefærdigheden - men naturligvis ikke i beskrivelsen af den faktiske sprogbrug - udeladt de højfrekvente ord *den*, *han*, *kan*, der i ældre praksis kunne skrives *dend*, *hand*, *kand*. Derimod har jeg taget *got* i stedet for *godt*, *siste* for *sidste* med i fejlberetningen. Studier i materialet har nemlig overbevist mig om, at disse stavemåder kun forekommer som fejlvalg, enten ved siden af former med *d* inden for samme tekst eller hos skribenter, der i det hele taget er tilbøjelige til at udelade "stunt" d.

Ved udvælgelsen af momenter til vurdering af stavefær-

digheden har jeg taget følgende hensyn: det udvalgte træk skal tilhøre et område med en fast konvention, det skal kunne identificeres entydigt i håndskrifternes bogstavangivelse, og det må ikke favorisere en bestemt aldersgruppe blandt de skrivende. Disse principper har blandt andet medført, at gengivelsen af korte vokaler i trykstærk stavelse, bortset fra i/e, er ladet ude af betragtning, ligesom der heller ikke er taget hensyn til, om tiltalepronominerne I og De er skrevet med stort bogstav. Her vaklede sprogbrugen nemlig. Fordelingen af store og små begyndelsesbogstaver er ikke taget med, fordi det ofte er umuligt at erkende denne forskel i håndskrifterne. Medregnet er gengivelsen af langvokalerne, bortset fra e/æ efter palataliseret k og g, hvor skrivemåden var vaklende. Men jeg er nået til den erkendelse, at nogle skribenter slet ikke benytter bogstavet æ, og det bør måske føre mig til at fraregne e/æ. Navnestof og fremmedord medregnes ikke. I princippet let nok at vedtage, i detaljen ofte vanskeligere at afgøre. *Battallion*, som Molbech 1813 dekretterer, eller *Bataillon*, som Baden 1799 accepterer, og som soldaterne bogstaverer på en række forskellige måder, kan fravælges både på grundlag af stavemåde og udtale, ligeledes *Corps*, der af soldaterne hyppigst skrives *kor* med en stavemåde, der afspejler den franskprægede udtale. Men hvad med *indqvartere*, som de ortografiske ordbøger angiver, men som af soldaterne ofte skrives *kv* eller evt. *qu*? Jeg har valgt at se bort fra disse forhold, men medregne fejlen *indqvaterne*, fordi den indgår i en tilbagevendende fejltype: ÷ -r i tryksvag stavelse foran trykstærk. Samme fejl forekommer hyppigt i *masere for marsere*; Molbech 1813 har subst. *Marsch* eller *Mars*. Dette ord, der forekommer hyppigt i materialet, medtages, fordi det både har tillempt udtale, stavning og bøjning efter dansk praksis.

Et andet problem er at drage grænserne mellem stavefejl, bøjningsfejl og syntaktiske fejl. I praksis medtages alt, hvad man kan sammenfatte under betegnelsen "formelle punkt-

fejl" (Jørn Lund, 1980). Men i de foreløbige resultater, der fremlægges her, har jeg, bortset fra r-fejl, der for en dels vedkommende må betragtes som syntaktiske fejl (V.Sandersen, 1983: 47), så vidt muligt holdt mig til, hvad man i snævrere forstand kan kalde stavefejl. Men i en del tilfælde er det næsten umuligt at afgøre, om der foreligger en stavefejl eller en bøjningsfejl. Er f.eks. *lagte* for *lagde* dannet i analogi med *bragte* og understøttet af *partc. lagt*. selvfølgelig betinget af enstavelsesudtalen med langt a, eller kan man forudsætte en udtale i lighed med *hafte* og *lofte* eller det det eventuelt forsøg på at gengive foredragssprogets tostavellesudtale?

Undersøgelsen af stavefærdigheden omfatter følgende områder:

Fejltypegrupperinger

- A Trykstærk stavelse
 - Konsonanter:
 - I Enkeltskrivn./dobbeltskrivn.
 - II hv-/v- og hj-/j-
 - III k/g p/b t/d
 - IV d foran konsonant [d/t/]
 - V d og g intervokalisk og i postvokalisk udlyd
 - VI l(l)/ld n(n)/nd r/rd
 - VII ng
 - VIII lg og rg
 - IX r/d
 - X Bortfald af konsonant
 - XI r-fejl
 - Vokaler:
 - XII Langvokaler
 - XIII Kortvokaler

- B Tryksvag stavelse efter trykstærk
- XIV -t for -d -d for -t
- XV Bortfald af udlydende konsonant
- XVI Reduktion af stavelse
- XVII Forøgelse af stavelsestet ("støttevokal")
- C Tryksvag stavelse foran trykstærk
- XVIII ÷ -c (oftest r)
- XIX Lukning af vokal (e > i)
- XX Enkeltord: det, de, du, vi ikke, en

Som en lidt nøjere betragtning af disse grupperinger vil vise, har det ikke været muligt at fastholde adskillelsen mellem en inddeling, der hviler på rigsmålsudtale, og en etymologisk. Fejlgruppe IV d foran konsonant, anlægger i princippet et udtale synspunkt (udtalen klusil [d/t], mens gruppe V d og g intervokalisk og i postvokalisk stavelsesudlyd, er en etymologisk etableret gruppe (gammel spirant). Men det "stumme" d i gruppe IV's bogstavforbindelser dt, ds og dst er etymologisk set spirant, således godt (til god); Plads, jydske; vidst (til vide).

Når jeg har fastholdt IV og V som adskilte grupper, skyldes det, at stavefejlne hyppigst består i fejlvalg inden for en af grupperne. Vi ser dt for t eller t/d for dt og på den anden side vokal + d for vokal (thid for thi) eller vokal for vokal + d (thi for Tid). Men fejlvalgene går sjældent helt på tværs af grupperne: Boldt for Blod er undtagelsen, selv om eksemplet altså forekommer.

Stavefærdighedsindeks?

Det var oprindeligt min plan på grundlag af få udvalgte fejltyper at lave et stavefærdighedsindeks til at graduere brevskriverne. Det viste sig imidlertid at være vanskeligt, for jeg kunne nok ved hjælp af fejlgruppe I, II og V få skilt

nogle dårlige stavere ud fra de virkelig gode. Men problemet var, at en høj fejlprocent også kan skyldes en jævn fordeling ud over et større antal fejlgrupper. Det er heller ikke givet, at en skribent med mange fejl inden for fejlgruppe I også har mange fejl i de andre grupper. Endelig har nogle fejlgrupper dialektal slagside, det gælder f.eks. gruppe II, idet hv-/v- fejl og hj-/j- fejl hovedsagelig begås af sjællændere og andre øboer. Man kan så gå en anden vej, idet man undersøger stavningen af en gruppe højfrekvente ord (fejlgruppe XX). Men det er ikke tilstrækkeligt. Det er meget vanskeligt at finde et sæt af objektive kendetegn, som på én gang signalerer den ypperlige staver og samtidig forekommer i ethvert brev. Et stavefærdighedsindeks undgår vanskeligt at blive en normativ målestok, og det var ikke min hensigt.

Grundlag for fejlberegningen

Da brevsamlingen i mange tilfælde rummer adskillige breve fra samme skribent, må der foretages et rimeligt valg som grundlag for stavefærdighedsundersøgelsen. Jeg har skønnet, at der opnåedes størst ensartethed ved at vælge det førstskrevne brev, jeg havde adgang til, fra den enkelte brevskriver. Og skønt dette princip ikke formår at stille skribenterne helt lige, idet jeg ikke kan vide, om dette brev virkelig er det første, de skriver, eller om skrivebetingelserne har været ens for alle, så har det formentlig alligevel medført en større ensartethed i grundlaget end andre udvælgelsesprincipper. Det betyder en vis indholdsmæssig ensartethed. Mange breve er skrevet umiddelbart efter ankomsten til arméen og fortæller om, hvordan rejsen er forløbet. De er skrevet, inden kamphandlingerne har taget deres begyndelse, i reglen under rimeligt gode fysiske betingelser. Det er ensbetydende med, at flere af brevene befinder sig på et højere stavefærdighedsniveau end senere breve, skrevet af samme brevskriver. Disse første bre-

ve er også af nogenlunde samme længde, hvilket har betydning ved udregningen af fejlprocenten.

Man kan vælge at beregne fejlprocenten på grundlag af det samlede antal løbende ord, eller man kan beregne den for hvert ortografisk fænomen for sig, idet man optæller samtlige eksempler og noterer antal forkerte og antallet af korrekte stavemåder. F.eks. kan ordet 'de' forekomme 10 gange i en tekst, 5 gange stavet *di*, 4 gange *dig* og én gang korrekt *de*. Principielt måtte beregningen på grundlag af forekommende eksempler være at foretrække, og ved vurderingen af stavningen af et bestemt ord som 'de' helt uproblematisk. Til yderligere støtte for metoden er det, at det ellers kan være vanskeligt at sammenligne den relative forekomst af f.eks. fejl i brug af enkeltskrevet over for dobbeltskrevet konsonant med fejl i fordelingen af hv-/v-. Enkeltskrivning/dobbeltskrivning er nemlig en mulig fejlkilde i langt flere ord i løbende tekst end f.eks. hv-/v-.

Men skriftsproget hos uøvede skribenter frembyder ofte temmelig uforudsigelige stavemåder. Især den rigelige forekomst af hyperkorrektheder ud fra flere analogier gør efter min opfattelse metoden uanvendelig. Brugen af "stumt" *d* kan være et illustrerende eksempel. I et brev har jeg fundet 'at' skrevet *adt* et større antal gange. Det possessive pronomen skrives tilsvarende undertiden *midt*. Den hyppigt forekommende bogstavkombination *ds* medfører hyperkorrektheder som *de todsede*. Jeg har allerede nævnt det helt uforudsigelige *Boldt* for *Blod*. Og bortfald af spiranterne *f* og *g*, der utvivlsomt var vidt fremskredent i talesproget, giver anledning til bortfald både efter kort og lang vokal: *motog* (for **modtog*) og *Blo* (for **Blod*), men også til talrige falske restitutioner som *pod* (for præpositionen **paa skrive* *dse* (**skrivelse*) og *Ved* (for **Vei*). Og så har jeg endnu ikke nævnt fejlgruppe IX *r/d*, der kun eksemplificeres af jyske skribenter fra de syd- og sydvestjyske områder, hvor gammel klusil > r, hvad der medfører fonetiske former

som *ver* (**ved*, præs.vf.), men også hyperkorrektheder i form af *d* for *r*: *stod* (**stor*, adj.) og (**staaer*, præs.vf.), *gøre nad* (**gøre nar*), *Svad* (**Svar*, subst.).

Selv hv-/v- kan volde vanskeligheder, idet en del jyder har *ho* for *hvo* og altså skriver *hor*, *hordan* og *horledes*.

Jeg har derfor valgt at udregne fejlprocenten på grundlag af antal ord i løbende tekst. Det vil i de fleste tilfælde give dem, der skriver lange breve, en præferencestilling, som dog næppe er uberettiget.

Stavefærdighedsstatistikken

I det følgende bringes oversigter over de gennemsnitlige brevlængder og fejlprocenter for grupperne gårdmandssønner og inderstesønner, suppleret med sønner af daglejere.

Oversigt gennemsnitligt antal løbende ord

I	inderster + daglejere i Jylland	388 ord
II	gårdmænd i Jylland	449 ord
III	inderster + daglejere på øerne	480 ord
IV	gårdmænd på øerne	404 ord
V	jyder	418 ord
VI	øboer	449 ord
	alle inderster + daglejere	420 ord
	alle gårdmænd	436 ord

(kortest: 98 ord (jysk gårdmand)

længst: 1272 ord (jysk inderste)

i øvrigt ret jævn udfyldning mellem yderpunkterne

Skemaet viser, at der ikke er synderlig markante forskelle på brevenes længde i de etablerede grupper, hverken de sociale eller de geografiske.

Oversigt Fejl-%

I	inderster + daglejere i Jylland:	5,369%
II	gårdmandssønner i Jylland:	5,831%
III	inderster + daglejere på øerne:	5,702%
IV	gårdmandssønner på øerne:	5,876%
V	alle jyder:	5,597%
VI	alle øboer:	5,774%
	(men samme ÷ 1: Sorø amt:	5,484%)
	alle inderster + daglejere:	5,484%
	(men ÷ den dårlige:	5,279%)
	alle gårdmandssønner:	5,843%

Heller ikke forskellene i gennemsnitlig fejlprocent synes videre overbevisende. Alle grupper ligger mellem 5 og 6%. Det mest påfaldende er i virkeligheden, at en enkelt meget dårlig staver kan forrykke resultatet temmelig meget, se især gruppen inderster + daglejere.

Denne omstændighed kan give et fingerpeg om, at man vil nå sikrere resultater ved at benytte sig af typetal i stedet for gennemsnitlige fejlprocenter. Typetallene er de fejlprocenter, hvor vi kan iagttage den største ophobning af brevskrivere fra en etableret gruppe.

Stavefærdighedsstatistik på grundlag af Typetal

Fejl%	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15-19
I	6	5	1	2	2	7	3	3	1	4	1	3	1	0	0	1(19)
II	0	5	4	4	3	2	4	3	6	1	4	0	1	1	1	0
III	0	7	0	3	0	2	2	0	1	2	1	0	1	0	0	2(18)
IV	2	2	2	1	2	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	2(16)
V	6	10	5	6	5	9	7	6	7	5	5	3	2	1	1	1
VI	2	9	2	4	2	3	2	0	2	2	1	0	2	0	1	4
VII	8	19	7	10	7	12	9	6	9	7	6	3	4	1	2	5

Procenttallenes omfang:

0 fejlprocent omfatter 0-0,4%

1 fejlprocent omfatter 0,5-1,4% etc.

I:	antal sønner af inderster og daglejere i Jylland	(40)
II:	antal sønner af gårdmænd i Jylland	(39)
III:	antal sønner af inderster og daglejere på øerne	(21)
IV:	antal sønner af gårdmænd på øerne	(15)
V:	I + II	(79)
VI:	III + IV	(36)
VII:	sum	(115)

Tallene i parentes efter oplysningerne om de socio-geografiske grupper betegner antallet af brevskrivere i hver gruppe. Tallene inde i skemaets kolonner angiver, hvor mange brevskrivere der har den fejlprocent, som anført øverst i kolonnen over dobbeltstregen.

Gruppe VII har 8 + 14 = 27 mellem 0 og 2, hvilket er så meget mere bemærkelsesværdigt som 0 kun omfatter 1/2%. En anden koncentration ligger fra 5-6%; her er der 12 + 9 = 21, hvad der passer godt med mine udregninger af fejlprocenter.

Gruppe I har $6 + 5 = 11$ helt nede på 0-1, dvs. mellem 0 og 1 1/2%. Omtrent lige så mange, nemlig $7 + 3 = 10$ befinder sig mellem 5 og 6%.

Gruppe III har 7, altså 1/3 mellem 0,5 og 1,4%, og det er jo ikke meget ringere end de jyske inderster + daglejere.

Er der forskel på grupperne, falder den ud til de jyske inderster + daglejerers fordel. Jyder over for sjællændere generelt giver ikke noget, men hertil er at bemærke, at der er for få sjællændere i forhold til antallet af jyder. Den sjællandske gruppe må suppleres op.

Det foreløbige resultat, at sønner af jyske inderster staver bedst, er overraskende i forhold til undersøgelsen af rekrutternes læse- og skrivefærdighed fra 1881. Resultatet kan forklares ved indsamlingsmåden. Præster og skolelærere har fungeret som mellemled mellem befolkningen og historikeren. (C.F.Allen, der har indkaldt materialet), og de har nok lettest fået breve fra dem af de socialt lavt placerede, som de stod sig godt med, fordi de havde været flinke i skolen og ved konfirmandundervisningen (se videre V.Sandersen, 1985). Måske kunne resten af de lavt placerede slet ikke skrive. Det er i hvert fald påfaldende, at der slet ikke er breve, hvor ordene er helt uigenkendelige, som man kan finde det hos vore dages læse- og staveretarderede. Men resultatet kan måske også til dels forklares ved, at boglig lærdom var husmandsgruppens vej til social opstigning. Historikeren Sv.Henningsen viser i sin disputats (S.Henningsen, 1944), at landhåndværkerne var en betydeligt driftigere gruppe end gårdmændene, og da en stor del af soldaterfædrene fra mit materiale i folketællingerne er betegnet ved deres erhverv som landhåndværkere, agter jeg at supplere mine undersøgelser ved at undersøge stavefærdigheden i den højere husmandsgruppe, dvs. selvejerhusmændene samt smedene, og i den lavere husmandsgruppe, bestående af de mindre agtede landhåndværk som bødker, hjulmand, murer, rebslager, skomager, snedker, skovløber, tømmermand, skrædder og væver.

I øvrigt må man ikke se bort fra, at selve stavefærdigheden har været mindre prestigegivende end det at kunne sætte ordene sammen, altså formulere sig i et flydende skriftsprog. En undersøgelse af niveauet hos de soldater, som angiver hyppigt at skrive for andre, tyder herpå. Jeg vil især fremhæve en sjællandsk husmandssøn. Hans eget brev er på 816 ord. Stavefejlsprocenten er på 6, altså i overkanten af gennemsnittet. Men stilen er upåklagelig.

Litteraturfortegnelse

Sv. Henningsen: Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket (Göteborg 1944).

Jørn Lund: Stavefejl og andre sprogfejl. Nogle grænsetilfælde (Læsepædagogen, 28. årgang, 1980, s.3 ff).

Vibeke Sandersen: Om den faktiske skrivefærdighed i Danmark i det 19. århundrede (Nordisk Språksekretariats Rapporter 4, Oslo 1984, s.107-125).

Vibeke Sandersen: Skrivefærdigheden og Skriftsproget hos et Udsnit af den Danske Befolkning ved Midten af det 19. Århundrede (Papers from the Eighth Scandinavian Conference of Linguistics I, ed. 1985, s.238-244.

Vibeke Sandersen: Skrivefærdighed og skriftsprog hos soldater i treårskrigen 1848-50 (Selskab for nordisk filologi, årsberetning for 1985-1986, in press).

VÆRLØSE-PROJEKTET

I skoleåret 1986-87 gennemfører en lang række medarbejdere ved Institut for Dansk Sprog og Litteratur et udviklingsarbejde i Værløse Kommune i samarbejde med adskillige lærere, der har meldt sig som interesserede medarbejdere.

Sproglærerne ved instituttet har tidligere med stort udbytte samarbejdet med et kommunalt skolevæsen, og det var erfaringerne fra Hirtshals Kommune, der foranledigede, at skolefolk i Værløse henvendte sig til Jørn Lund.

På instituttet viste der sig interesse for at igangsætte en serie udviklingsarbejder, navnlig af betydning for vækstmulighederne i faget dansk.

Både litterære, sproglige (verbale som non-verbale) og billedlige udtryksformer er omfattet af projekternes aktivitetsområde. Det har været naturligt for en række af deltagerne at afprøve nogle af de nye muligheder, der er skitseret i undervisningsvejledningen Dansk 1984, nogle har opdyrket faglige områder i forlængelse af deres hidtidige forskning, nogle har ønsket at få praktiske erfaringer med nye teorier - viften er bred.

Aktiviteterne fremlægges nedenfor, dog naturligvis kun dem, der blev omtalt på Århus-konferencen.

K. Ringgaard (udg.)
 1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
 Århus 1987

SAMTALEPRAKSIS I SKOLENS DANSKUNDERVISNING.

Af Sten Sjørslev

A: hvad er navneordene for nogen

B: det er en og et

A: ja det er rigtigt når man kan sætte en og et foran
 så er det navneord

Ingen kan vist være i tvivl om, i hvilken situation en replikveksling som denne kan udspille sig. Det er selvfølgelig et kort uddrag af en undervisningssamtale. Men hvad karakteriserer iøvrigt den slags sproglige forløb? Hvad ved vi egentlig om undervisningssamtaler? Kan de undersøgelser, hvor en sproglig synsvinkel er blevet anlagt, fortælle os noget om, hvad der foregår?

Meget kort resumeret karakteriserer følgende forhold undervisningssamtalen:

- læreren taler 2/3 af tiden og eleverne deles om den resterende tredjedel
- læreren stiller spørgsmål, og eleverne giver svar, som så igen bedømmes af læreren. Mønsteret lærerspørgsmål, elevsvar, lærerevaluering er fundet i alle de undersøgelser af undervisningssamtale, jeg har kendskab til
- læreren introducerer, fastholder, ændrer og afslutter samtaleens emner
- en stor del af de spørgsmål, læreren stiller, tilhører gruppen "overhøringsspørgsmål", hvor spørgeren i forvejen kender svaret.

Dertil kommer så de forskelle mellem drenges og pigers måde at deltage i samtalen på, som bl.a. Jan Einarsson og Tor G. Hultman har påvist i deres undersøgelser af kønsbetinget sprogbrug i skolen (J. Einarsson, Tor G. Hultman 1984).

Sådan former undervisningssamtalen sig altså, skal man tro de undersøgelser, der er gennemført (Sinclair og Coulthard 1975, Heltoft og Paaby 1978, Projekt Skolesprog 1979, Anward 1983). Men det svarer ikke så godt til de forventninger om samtaleens forløb og funktioner, der stilles i vejledningen DANSK 1984. Her kan man bl.a. læse, at:

"En klassesamtale mellem eleverne og med læreren kan være vanskelig på begyndertrinnet. Men det er vigtigt, at eleverne i stedet for kun at være optaget af deres eget tidligt kommer til en forståelse af samtaleens betydning, bliver opmærksom på, om samtalepartneren er med, om man respekterer, hvornår det er den andens tur til at tale, om man udvikler et emne i fællesskab. Herigennem kan eleverne også komme til forståelse af forskellen mellem at tale med hinanden og tale til hinanden." (s.17)

Og mine erfaringer fortæller mig, at det ikke kun er på begyndertrinnet, det er vanskeligt at gennemføre den fælles samtale i klassen. Men hvordan kan man arbejde med samtaleformen, så den bedre tjener de sprogudviklende formål, DANSK 1984 stiller op? Det er det spørgsmål, jeg forsøger at finde nogle svar på i min del af Værløseprojektet.

Delprojektet, som gennemføres i en 3. klasse, har karakter af et udviklingsarbejde, hvor både læreren og jeg står for planlægning og gennemførelse af undervisningen. Ændring og udvikling af samtalepraksis er indarbejdet i et 4 ugers undervisningsforløb med emnet: "Natur - dyr og mennesker." I forløbet indgår også gruppearbejde og individuelt arbejde. Men det interessante i denne sammenhæng er arbejdet med emnet gennem den fælles samtale.

Ved starten af forløbet blev eleverne bedt om at formulere de samtaleregler, som skulle gælde ved den fælles samtale. Forslagene til regler angik forhold som: at lytte til hinanden, at markere for at få ordet, ikke afbryde etc. Reglerne blev skrevet over på en planche og hængt op på opslagstavlen. For at synliggøre turtagningsreglerne og for at lægge en del

af styringen af samtaleforløbet over til eleverne introducerede jeg et kort, som repræsenterede ORDET. Når man havde dette kort, kunne man sige noget, og når man var færdig med at tale, skulle man give kortet videre til en, der ønskede ordet. Endelig fastlagde vi (læreren og jeg), at eleverne skulle sidde i en rundkreds på deres stole, mens samtalen foregik. Og hvorfor nu det? Jo, kort fortalt fordi vi gik ud fra, at elevernes koncentration ville blive bedre, når de ikke kunne tegne på bordene, læse Anders And, hugge hinandens blyanter og hvad man nu ellers kan distrahere sig selv og andre med. Tillige ville eleverne kunne se hinanden, og det er bestemt en fordel ved samtaler. Og endelig indebærer placeringen i rundkreds, at der ikke kan udpeges en bestemt person, mod hvem al tale rettes. Sådan som det ellers er tilfældet ved den traditionelle bordopstilling i skoleklasser.

Til igangsætning af samtalerne, som vi forsøgte at begrænse til 20-25 minutters varighed (hvilket ikke lykkedes så godt), blev der givet forskellige oplæg. Vi brugte tegnefilm, oplæsning af kortere tekster, billeder og problemer formuleret som spørgsmål på tavlen. Og hvad kom der så ud af dette forsøg på at gribe ændrende ind i en samtale - praksis?

Jeg kan ikke give præcise talangivelser over kvantitative forhold eller meget sikre udsagn om kvalitative ændringer, eftersom undervisningsforløbet sluttede den 10. oktober. Men en række indtryk af, hvordan det gik, kan jeg videregive.

At styringen af forløbet i højere grad blev lagt ud til eleverne medførte bl.a., at lærerens dominans forsvandt, og mønsteret lærerspørgsmål, elevsvar, lærerevaluering blev brudt. I stedet oplevede vi nogle længere runder, som blev igangsat af elevers introduktion af emner. De enkelte elevreplikker blev væsentligt længere og formedes som spørgsmål,

argumenter eller udsagn om egne oplevelser. Bemærkelsesværdigt var det også, at eleverne i stor udstrækning henvendte sig direkte til hinanden, og at de byggede på bidrag fra andre elever. I den traditionelle undervisnings-samtale går praktisk taget al offentlig kommunikation via katederet.

Den formaliserede styring ved hjælp af et ordkort satte samtaletempoet noget ned, og hele fremgangsmåden kunne da også virke lidt træg og usmidig. Der var dog ikke overvældende mange afbrydelser og megen overlappende tale, og kun få elever talte uden først at have fået ordet (overvejende drenge). Formen krævede imidlertid, at eleverne koncentrerede sig væsentligt mere om, hvad der blev sagt. De blev m.a.o. tvunget til at lytte mere opmærksomt, fordi der ikke var en lærer, som resumerede eller gentog bidrag. Det stillede en del krav til børnenes forarbejdning og hukommelse, og det skete da også, at eleven havde glemt, hvad hun ville sige, når ordet nåede frem til hende. Men det er nu ikke et ukendt fænomen fra traditionelle undervisningssamtaler.

I de første samtaler, hvor den nye fremgangsmåde blev anvendt, tegnede en mindre gruppe af eleverne sig for de fleste bidrag, men efterhånden syntes flere at have fået lyst til og mod på at bidrage. Stadig var det dog sådan, at nogle enkelte elever tog ordet hyppigere end andre og leverede væsentlig længere indlæg end de mere tilbageholdende.

Når læreren ikke længere styrer interaktionen så direkte, ændres også den indholdsmæssige styring af samtalen. Det indebærer bl.a., at det bliver elevernes forståelse af et givent forhold, der kommer til syne i det, der siges. Og set under en lærers synsvinkel kan det tage sig ud, som om eleverne kommer ud i periferien af det, der er samtaleens emne. På den anden side kan det så også give læreren et mere præcist indtryk af, hvilken form for forståelse, eleverne har af

et bestemt forhold, og det er nok værd at vide, når man forsøger at påvirke pædagogisk.

Og så var det stadig muligt for læreren i denne samtaleform at bede om ordet og stille spørgsmål eller gå ind i diskussionen med eleverne. Det skete da også undervejs i de samtaler, vi førte i 3.klasse.

Når behandlingen af de indsamlede båndoptagelser er afsluttet, kan der sikkert siges meget mere om, hvad indgreb og ændringer i skolens samtalepraksis betyder sprogligt og pædagogisk. Jeg skal slutte af med at give en prøve på en anden slags undervisningssamtale ved at citere et uddrag fra en af de vellykkede samtaler, vi førte med hinanden. Diskussionsemnet er vores behandling af den natur, vi selv er en del af:

Luise: jeg synes man skal altså det ville være faktisk meget bedre naturen kunne klare sig bedre hvis mennesket ikke var der så kunne naturen klare sig bedre mennesket udrydder skoven og alt muligt og så så storken dem er der for eksempel ikke så mange af her i Danmark mere fordi at alle de der moser de er blevet udryddet til(uforst) derfor synes jeg man skulle prøve at lade naturen være i fred og se hvordan den klarer sig

Christopher: jeg vil bare sige hvis man nu hvis mennesket nu ikke var der så kunne naturen heller ikke leve så havde den ikke noget at leve af

Martin: vi giver luft til den og den giver luft til os
Morten: så kommer der dyrene også ikke de ånder jo også så er det bare nogle af træerne der går ud

Litteratur.

Einarsson, J. og Hultman, T.G. 1984. Godmorgon pojkar och flickor. Om språk och kon i skolan. Liber, Malmö.

Sinclair, J.Mch. and Coulthard, R.M. 1975. Towards an Analysis of Discourse. Oxford University Press, London.

Heltoft, AnneMarie og Paaby, Kirsten, 1978. Tampen brænder. En analyse af undervisning som samtale. H.Reitzel, København.

Projekt Skolesprog, 1979. Skoledage 1 og 2. GMT og Unge Pædagoger.

Anward, J , 1983. Språkbruk och språkutveckling i skolan. Liber, Lund.

OM FYNDORD OG MUNDTLIG SPROGYDELSE

Af Peder Skyum-Nielsen

Mit bidrag til Værløse-projektet drejer sig om elevers mundtlige sprogdydelse. Og mere konkret har det gældt at tilvejebringe et videomateriale der kan bruges til at analysere og tale om elevers mundtlige ydelse i forskellige situationer.

Savnet af et sådant materiale har jeg mærket flere gange i undervisningen på DLH. Og jeg er gennem undervisningen også blevet overbevist om vigtigheden af at få alle kommunikationens - verbale, para- og nonverbale - lag med ved analysen af den mundtlige sprogbrug. (Den nonverbale kommunikation har som bekendt den største betydning for relationssiden, for om der overhovedet er en anvendelig kanal at udveksle indhold på).

De mundtlige situationer jeg valgte at se på, er: samtale, oplæsning, digtning og fortælling, udlægning og kommentar. Desuden skulle det prøves hvordan eleverne, frit og med nogle holdepunkter, kunne huske og gengive forskellige fyndord.

Netop fyndordene, ordsprog og sloganer, var det gennemgående tema ved de mundtlige forløb som blev videooptaget. Det skyldes at fyndord som tekster er særlig korte og overskuelige. Men fyndord valgtes også som tema fordi de pædagogisk har en række muligheder som det kunne være spændende at prøve nærmere af. - Jævnfør det sted i undervisningsvejledningen for folkeskolen, Dansk 1984, hvor det hedder at

"Eleverne kan få større forståelse af forskellene mellem den prægnante form og mere almindelige tale ved at benytte fri mundtlig fremstilling, f.eks. ved kom-

mentering af herskende opfattelser og fremsatte påstande kendt fra slagord, slogans og citater. De vil opdage, at kort formulerede sandheder ofte kræver modsigelse, afbalancering og modifikation. For elevernes udvikling af personlige holdninger kan det være frugtbart, at de gennem sådanne kommenterings- og udlægningsøvelser får nogle tydelige udsagn at forholde sig til og komme videre fra." Dansk 1984, s. 34-35

Ordsprogenes og sloganernes muligheder blev også indledende belyst i nogle dansktimer (på Syvstjerneskolens i Værløse) med den 3. og den 7. klasse som leverede de elever der individuelt skulle videooptages som led i forsøget.

Herudover samarbejdede jeg med de to klassers dansklærere om prøvematerialets sammensætning. (De fyndord der skulle bruges ved optagelserne, måtte ikke være gennemgået med eleverne på forhånd). Og lærerne bidrog på afgørende måde ved udvælgelsen af de 8 elever som skulle medvirke i selve videooptagelserne.

De 8 elever var fordelt med 4 fra 3. og 4 fra 7. klasse. Og de 4 elever blev valgt sådan at der var: 1 virkelig god dreng og 1 virkelig god pige, samt 1 gennemsnitsgod dreng og 1 gennemsnitsgod pige.

Udvælgelsen af de 2 gange 4 elever viste i øvrigt at 'mundtligt gennemsnitsgod' kan man være på flere forskellige måder. I forhold dertil virkede valget af de mundtligt bedste elever mere indlysende.

Ved optagelserne (sidst i september 1986) blev der lagt vægt på at undgå fremmede og forstyrrende elementer, og på at skabe en tryk atmosfære. Hver elev blev optaget individuelt i godt 30 minutter. Og under optagelsen blev han eller hun så vidt muligt støttet i samme grad som de andre elever, om end på lidt anden måde.

Vi lagde ud med en kort samtale om video-udstyret, og om hvad eleven lige kom fra og havde oplevet tidligere

på dagen. Derefter bevægede optagelsen sig gennem nogle skriftbundne og lettere til nogle friere og mere krævende mundtlige arbejdsformer. Dog blev der sluttet af med en samtale hvori eleven forventelig var mest på hjemmebane: om fritidsinteresser, søskende, feriemål, læsning, yndlingsmusik, kæledyr, og andet.

Alle enkeltoptagelserne havde dette grundlæggende forløb:

1. Indl. samtale (bl.a. om dagens gang indtil opt.)
2. Oplæsning (af 20 fyndord)
3. Udfyldningsopgave (med 20 ordsprog og 20 sloganer)
4. Fortælling (selvdigtet historie over ordsproget "Uden mad og drikke duer helten ikke")
5. Udlægning (af ordsproget "Man skal ikke save den gren over, man selv sidder på")
6. Genkaldelse (først af ordsprog, siden af sloganer som eleven kunne komme på)
7. Afsluttende samtale (på elevens sproglige hjemmebane).

Ved den mundtlige fremlæggelse på Århus-mødet (16. okt. 1986) blev på dette sted vist nogle video-sekvenser med tre af de optagne elever. Disse sekvenser kan - såvel som det øvrige videomateriale - analyseres på talrige måder. Men de blev ved fremlæggelsen navnlig kommenteret med hensyn til det gåpåmod og det initiativ der prægede hver af de tre fremdragne elever. Ligesom det blev diskuteret hvilken grad af tillid og frihed det var lykkedes samtalepartneren (mig) at etablere med hver elev i optagesituationen.

Der blev ved Århus-mødet vist to samtalesekvenser og én fortællesekvens med de tre elever. Og navnlig den sidste sekvens viste selv- og situationstryghedens store betydning for om der frit kan digtes sprogforløb under sådanne mundtlige betingelser.

Imidlertid: de viste videosekvenser lader sig kun dårlig gengive i den herværende skriftlige form. Og derfor skal jeg på de nærmeste sider vende mig specielt til den (kombineret mundtlige og skriftlige) udfyldningsopgave der også indgik i videoforløbene.

Udfyldningsopgaven sigtede - sammen med den, rent mundtlige genkaldelsesopgave (6., ovf.) - på at belyse elevernes kendskab til en række almindeligt forekommende ordsprog og sloganer. I udfyldningsopgaven var en eller flere nøglestørrelser i fyndordene udeladt, og erstattet med én streg per udeladt stavelse. Det var så elevens opgave at gætte og udfylde de manglende stavelser. For eksempel:

- En gang er ingen _____. (1 stavelse)
- Kært barn har mange _____. (2 stavelser)
- Det daglige forspring - _____. (3 stavelser)
- Den levende avis - _____. (4 stavelser)

Som led i selve Værløse-forsøget udfyldte de 8 "video-elever" bedst muligt tom-pladserne i de 20 ordsprog og 20 sloganer.

Men 8 elevers besvarelser (så nuanceret de end måtte være fastholdt), giver selvsagt ikke noget dækkende billede af danske folkeskoleelevers slogan- og ordsprogs-kendskab. Og for at bedre lidt på det, fik yderligere 16 elever fra 7. og 18 elever fra 8. klasse lejlighed til skriftligt at besvare udfyldningsopgaven. (Disse elever kom for de 33's vedkommende fra Grundtvigskolen i Nykøbing Sj.; den 34. elev kom fra Lundehusskolen i København).

De i alt 42 elever $|4+(4+16)+(17+1)|$ blev udsat for denne række af ordsprog, i samme orden som numrene angiver:

1. Mange bække små gør en stor ____.
2. Godt begyndt er halvt ____.
3. Tyv tror hver mand ____.
4. Tiden læger alle ____.
5. Lille og vågen er bedre end stor og ____.

11. Selvgjort er ____.
12. Man må tage det sure med det ____.
- * 13. Hvo intet vover, intet ____.
- * 14. Forandring ____.
15. Æblet falder ikke langt fra ____.
21. Højt at flyve, dybt at ____.
22. Tale er sølv, tavshed er ____.
23. ____ bevare Danmark!
24. Man skal aldrig sige ____.
25. ____ beredt!
- * 31. Enhver er sin egen lykkes ____.
32. Hver ting til sin ____.
33. Sygdom er hver mands ____.
34. Tab og vind med samme ____.
35. ____ koster ingen penge.

De 20 ordsprog blev (jf. numrene) varieret med denne serie af sloganer:

6. Småsulten - snup en ____.
7. Hva' behar - ____.
8. ____ - en lang smag til en lang dag.
9. ____ - nul mursten, masser af energi.
- * 10. Slå op under T - ____.
16. Det danske vejr er ____-vejr.
17. ____ tørsten væk - frisk og sprudlende fra Tuborg.
18. ____ rejs og vær glad.
19. Share a ____-___. (____ is it!).
20. ____ er ikke det værste vi har.
26. Sig ____ til din cola.
27. ____ brugsen.
28. Natten er sort som ____.
- * 29. Ni ud af ti filmstjerner bruger ____.
30. Luk op for noget godt - luk op for ____.
36. Ud og se med ____.
37. Spaghettien får et chok, hvis ____ mangler.

38. ____ kvikker op - på fritid, sport og job.
39. Hvem har taget en bid af min ____?
- * 40. ____ - verdens bedste ugeblad.

(Sandsynligvis har kun 17 af sloganerne levnet dagens skoleelever en fair chance: Nr. 10, "Slå op under T - Tuborg", er p.t. uden nævneværdig udbredelse. Og dette gælder endnu mere for nr. 29: "Ni ud af ti filmstjerner ...", som ikke er i omløb mere. Endelig kom nr. 40 ved en fejltagelse til at optræde i forvansket form. Det skulle have heddet "Anders And - verdens sjoveste ugeblad", og sloganet ville så være blevet genkendt af langt flere elever.

Kassationen af 3 sloganer (10, 29 og 40) kan dog cleares i modstillingen med ordsprogene: ved at de tre mest utidsvarende ordsprog tages ud af optællingerne. Og det vil formentlig sige numrene 13, 14 og 31 ("Hvo intet vover ...", "Forandring fryder", og "Enhver er sin egen lykkes smed"). Jf. asteriskerne i de to lister ovenfor).

Til de 34 nok mest acceptable fyndord i udfyldningsprøven, afgav de 42 elever i alt 751 rigtige svar. Disse svar fordelte sig sådan på de enkelte ordsprog og sloganer som det er vist i figur 1. (Se næste side).

Af figuren fremgår at de enkelte fyndord har opnået temmelig forskellige scorere i udfyldningsopgavens forsøg på en bekendthedsmåling. I toppen ligger det, også meget slående Jolly cola-slogan, med en 100% score: 42 rigtige gæt ud af 42 mulige. Reklameeksponeringen via film, Anders And- og Vi unge-blade, har i dette tilfælde haft maksimal effekt.

I bunden af scoringslisten finder vi "Sygdom er hver mands herre", med 0 rigtige ud af 42 mulige. Når dette (blandt voksne vel meget kendte) ordsprog scorer så lidt i bekendthed, skyldes det måske at sygdom normalt først trænger sig ind på én op i årene.

Omvendt har børnene meget tidligt, og sikkert allerede fra hjemmets og børnehavens spil, haft brug for 'sportsman-ship': "Tab og vind ..." - et ordsprog som også har rim

ORDSPROG	SLOGANER
	- Sig Jolly til din cola
	- 40
Tab og vind med samme Højt at flyve, dybt at Lille og vågen er bedre	- Brug brugsen
	- 35
Gud bevare Danmark	- Hva'behar - Yankee Bar
	- Sorbits - en lang smag
	- 30
Man skal aldrig sige Tyv tror hver mand Man må tage det sure Tale er sølv, tavshed	- Hof er ikke det værste - Småsulten - sноп en Snick. - Natten er sort som guld - Sparkk tørsten væk - 25 Spies rejs og vær glad - Ud og se med DSB
Vær beredt Hver ting til sin tid	- Luk op for noget godt
	- 20
	-
Mange bække små	- Share a coca-cola
	- 15
Selvgjort er velgjort	-
	-
Tiden læger alle sår	- 10 Hvem har taget en bid af
Æblet falder ikke langt	-
	-
	- 5 Spaghettien får et chok - Yankee Bar - nul mursten - Det danske vejr er Gajol-v.
Høflighed koster ingen	-
	- Mars kvikker op, på fritid
	- 0
Sygdom er hver mands	-

FIGUR 1:

Fordelingen af de 751 rigtige elevsvar -
på de enkelte ordsprog og sloganer

og rytme til let at blive husket. - "Højt at flyve" og "Lille og vågen" bruges sikkert også tit om børns leg og dagligdag.

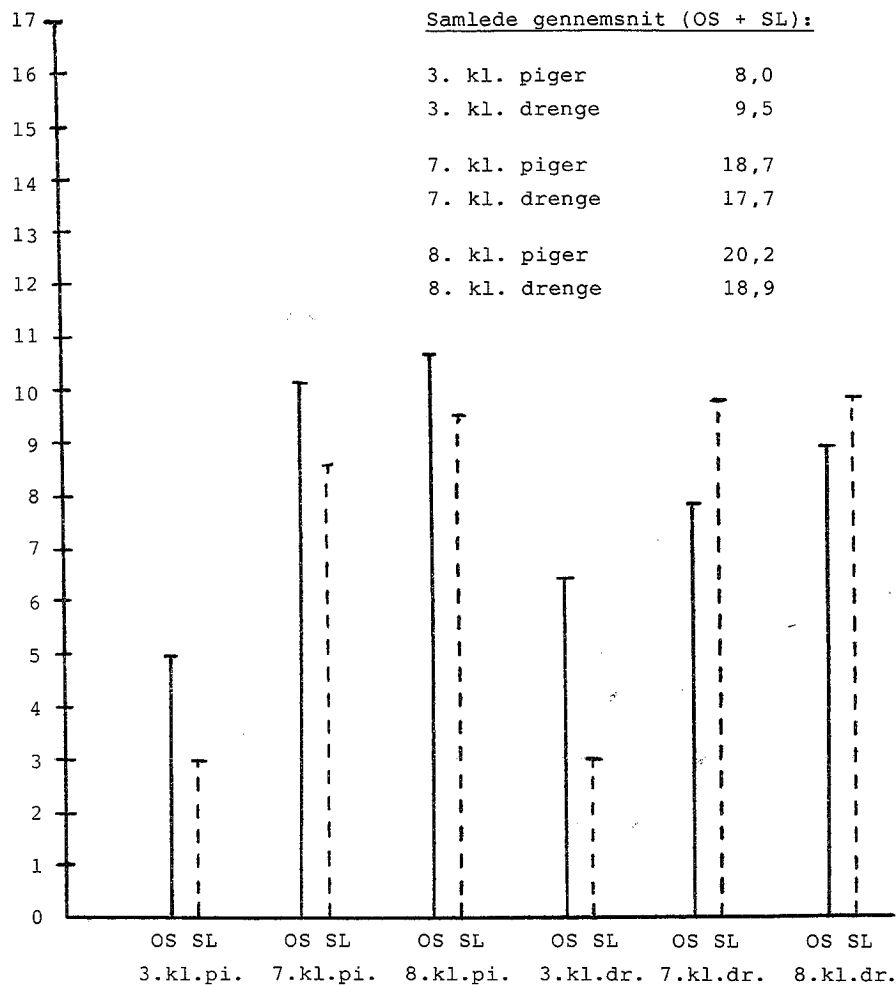
Scoringerne for flere af de andre fyndord kunne foreløbigt forklares ud fra andre hypoteser og gæt. (Især kan det være spændende at udrede sammenklumpningen af 4 ordsprog og hele 6 sloganer på scorerne 27-29). Adskillige forklaringer kunne tænkes. Men 'eksponeringsintensitet' og 'fynd' måtte indgå som nøgledimensioner.

Det beskedne antal forsøgspersoner (42) tillader ikke rigtig detailanalyser. Den statistiske bærekraft svinder hurtigt hen. Men med henblik på senere undersøgelser kan der peges på nogle mulige forskelle i drenges og pigers tilegnelse af sloganer og af ordsprog. Med alle forbehold over for tallene for 3. klassetrin, kan der helt tentativt opridses denne skitse af et tilegnelsesmønster:

Børnene tilegner sig frem til og i de første skoleår et ret lille antal fyndord - dog lidt flere ordsprog end sloganer. Efterhånden som de på skilte og plakater, i aviser, børne-/ungdomsblade og reklamefilm støder på sloganer, indlærer børnene flere af disse, - sådan at drengene og pigerne på 7.-8. klassetrin kender cirka lige mange fyndord, totalt set (pigerne måske lidt flere). Men 7.-8. klasses pigerne behersker ordsprogsgruppen bedre end drengene. Til gengæld kender drengene lidt flere sloganer end pigerne gør.

Disse forhold kan (stadig med store forbehold over for 3. kl.-tallene) anskueliggøres med det følgende diagram over de undersøgte børns rigtige svar ved udfyldningsopgaven. (Figur 2, på næste side).

Forskellene mellem drenges og pigers slogankendskab i 14-15 års alderen, har en erfaren dansklærer over for mig villet forklare med forskellige biografvaner hos de unge: Drengene

F I G U R 2:

Gennemsnitsantallet af rigtige elevsvar
for drenge og piger på de tre klassetrin

går i biografen for at se film ... - pigerne for, indtil selve handlingen begynder, at notere sig hvilke og hvor tiltrækkende drenge de er omgivet af?!

Hvad der end ligger bag: Fyndordenes tilegnelses- og indlæringsveje kunne det være interessant at få kortlagt i de nærmeste år.

De forkerte svar, og alle forvekslingerne ved udfyldningsopgaven, er et kapitel for sig. Ikke blot er de morsomme, forvekslingerne. Men flere af dem er sandere end normalvarianten. Og de fortæller en del om hvordan vi husker og associerer, om vore semantiske bundter og knipper.

Umiddelbart slående er det også at (især 7. og 8. klasser) eleverne træffer den grammatiske rammes mulighed med stor sikkerhed. Ved nr. 12 er de "forkerte" gæt således: "Man må tage det sure med det gode |5x| / glade / lange / stærke / tørre". Altså adjektiver med bestemtheds morfem. Tilsvarende i nr. 21 hvor fejl gættene også alle passer den givne grammatiske ramme: "Højt at flyve, dybt at dykke / synke / svømme". Og i (det statistisk udeladte) nr. 29 passer fejl buddene også enhedstryk-forbindelser med verbet bruge: "Ni ud af ti filmstjerner bruger Rexona |4x| / briller |2x| / Tampax |2x| / paryk |2x| / deo / parfume / spray / sprit / sminke / triks |!|". Og bortset fra pronomenet noget, gættes der også i nr. 37 på grammatisk rigtige former (subst., best., ent.): "Spaghetten får et chok, hvis vandet |3x| / ketchuppen |2x| / kødet |2x| / noget |2x| / skeen |2x| / kødsovsen / sovsen mangler".

Synonymi- og identitetsmekanismer viser sig ved de følgende gæt eller fejlhuskninger. Nr. 4: "Tiden læger alle tider". Nr. 7: "Hva'behar - hvad si'r du?" eller "Hva'behar - hvad for noget?" Nr. 11: "Selvgjort er godt gjort |4x| / gjort |2x| / selvgjort |2x| / nemt gjort / ugjort |?!|". Nr. 32: "Hver ting til sin ting".

Beslægtet hermed er naturligvis fejludfyldninger med navnet på et naboprodukt, eller med produkt-appellativet: Nr. 8 "Stimorol - en lang smag til en lang dag". Nr. 18 "DSB rejs og vær glad". Nr. 20 "Tuborg |3x| / øl er ikke det værste vi har". (Plus andre eksempler).

I flere tilfælde fremkommer der ved fejludfyldningen (som nævnt) udsagn af muligt højere sandhedsgrad end normalvariantens: Nr. 3 "Tyv tror hver mand er Politiet / lyver / sover". Nr. 23 "Penge / Man bevare Danmark!" Nr. 24 "Man skal aldrig sige nej tak / fanden". Nr. 33 "Sygdom er hver mands fjende |2x| / uheld / skæbne".

En særlig interessant blandingstype optræder med "Eblet falder ikke langt fra familien" (nr. 15). I det tilfælde har eleven tydeligvis sammenblandet en parafrases og originalens ordsæt.

Mentale bindinger og andre associationsmønstre viser sig i nr. 28 "Natten er sort som kul |12x...|". Og i de tankebanede udfyldninger af Gajol-sloganet; nr. 16: "Det danske vejr er sommer- |5x| / solskins- |3x| / dejligt |2x| / godt |2x| / forandert |!| / lorte- / regn- / torden-vejr". 'Høflighed' synes tidens unge knap at have hørt tale om - men det bliver dog til (i nr. 35) at "Julene / Julen varer længe koster ingen penge". Og man aner lamettaen op til "Træets grønne Top". Næsten uimodståeligt er vel 3. classes pigens påhit at "Skoleskemaer koster ingen penge" (fra videooptagelserne).

- Med Værløse-optagelserne og -timerne er "fyndordenes pædagogik" endnu langt fra at være beskrevet. Men aktiviteterne i Værløse og Nykøbing Sj. har været begyndelser som jeg regner med at fortsætte i det næste par år. Derved kan der måske bidrages til at gøre eleverne bevidste om disse - foranderlige og væsentlige - indslag i vores mundtlige kultur.

tur. Og med lærerne på DLH bliver det nu lidt lettere, ud fra videogrammerne, at få en fuldstændig og nuanceret diskussion om elevers mundtlige sprogudvikling: i samtale, oplæsning, udlægning og fortælling.

"MAN BEVARE DANMARK!"

Normopfattelser i skolen Af Hans Jørgen Schiødt

Undersøgelsen går ud på at få et mere differentieret billede af, hvordan elever og lærere opfatter og praktiserer normen for korrekt skriftsprog.

5 klasser (5.-9. klassetrin) har udfyldt et spørgeskema i løbet af to sammenhængende timer.

Spørgeskema A angår fejl, der skal lokaliseres. Herefter spørges om elevens fornemmelse over for disse fejl, fx for/får, børnende/børnene: hvilke fejl er grovest/mindst grove? Hvilke fejl trækker mest ned i lærerens bedømmelse efter din mening.

Spørgeskema B angår, hvordan eleven efter egen opfattelse har lært at stave i sin fritid og i dansktimerne, fx ved at løse kryds og tværs, ved at skrive diktat.

I spørgeskema C spørges eleverne om, hvornår de selv mener de staver sikrest.

Svarene skal bearbejdes, hvorefter der optages interview med to elever fra hver klasse.

Formålet er at finde frem til, hvordan eleverne differentierer visse normkrav, hvordan de opfatter lærerens holdning til disse normkrav, og i hvilke situationer de føler sig sikrest som retstavere.

De mørke punkter bag elevernes praksis og vurdering søges belyst gennem interviews, således at visse metoder og visse typereaktioner træder frem.

SPROGLIG BEVIDSTHED Af Elisabeth Hansen

I flere af Værløseprojektets undersøgelser samler interessen sig om, hvad man med et bredt begreb kunne kalde sproglig bevidsthed. Derfor forsøger vi at afgrænse og præcisere, hvad sproglig bevidsthed egentlig er. Vi vil prøve at beskrive, hvorledes sproglig bevidsthed ytrer sig, hvornår den optræder, hvad man kan have sproglig bevidsthed om, hvorledes sproglig bevidsthed udvikles hos børn, og hvorledes den kan fremkaldes gennem pædagogisk arbejde.

Vi er midt i denne arbejdsproces og har derfor ikke nogle fikse og færdige svar klar. På konferencen blev derfor også blot fremlagt nogle af de overvejelser og betragtninger, som vi på dette tidspunkt havde samlet sammen. Vi håber, at vi senere vil kunne give en fyldigere og vægtigere redegørelse for vores opfattelse af sproglig bevidsthed.

For os er sproglig bevidsthed et bredt begreb, der har at gøre med nysgerrighed, opmærksomhed, med undren og glæde over sproglige fænomener, med sproglige erfaringer, med fantasi og indlevelse og med overvejelser af og valg mellem sproglige udtryk. Sproglig bevidsthed er en sprogbrugers muligheder for at betragte og forholde sig til sit eget sprog og det sprog, han møder. Sproglig bevidsthed er ikke det samme som viden om sprog, men viden kan godt ligesom erfaringer med sprog være en dør ind til bevidsthedsdannelse. Med til en definition må høre, at egentlig sproglig bevidsthed først kommer i stand, når en sprogbruger for det første har gjort sin viden om, sit kendskab til eller sine erfaringer med sprog til genstand for tankevirksomhed, og for det andet at dette har givet sig udslag i sprogbrugers udtalte eller udtalte erkendelse om eller synspunkter på sproget. Denne erkendelse kan dreje sig såvel

om selve sprogsystemet som om sproget i det kommunikative samspil.

Vores interesse for arbejdet med sproglig bevidsthed er knyttet til pædagogiske betragtninger, idet vi mener, at det er muligt gennem et pædagogisk arbejde i skolen at understøtte udviklingen af børnenes sproglige bevidsthed. Derfor er det af betydning at tydeliggøre, hvor man kan sætte ind i det pædagogiske arbejde.

På konferencen skitseredes en foreløbig model, der forsøger at placere sproglig bevidsthed i sammenhæng og vekselvirkning med sproglige aktiviteter. Sådanne modelbetragtninger skal tjene til en tydeliggørelse både af den vekselvirkning, der finder sted mellem børnenes sproglige muligheder og deres sproglige bevidsthed, og af, hvori de pædagogiske muligheder består for at lægge op til en vækst i børnenes sproglige bevidsthed.

Bag vores interesse ligger den grundantagelse, at det er bedre at være sprogligt bevidst end sprogligt bevidstløs.

DET UDVIDEDE SPROGLÆREBEGREB.

ET UDVIKLINGSARBEJDE I 6. KLASSE

Af Jørn Lund

Udgangspunktet for mine aktiviteter i danskinstituttets Værløseprojekt var mit arbejde i det læseplansudvalg, der udsendte Dansk 1984 for et par år siden. Jeg havde naturligt nok en del at gøre med sprog-afsnittene, bl.a. med overvejelserne om, hvordan sproglærebegreber kunne udvikles.

Da mødet om udforskningen af dansk sprog blev afholdt, var mit udviklingsarbejde om sproglig bevidsthed kun lige akkurat på vej til at blive sat i værk. På rapporteringstidspunktet er jeg midtvejs. Det giver for så vidt en uærlig skrivesituation, men den slags er kendere af skole- og uddannelsessystemet ingenlunde ubekendte med, og jeg har valgt at holde mig til, hvad jeg i store træk lagde frem i Århus.

Den historiske linie i udviklingsarbejdet giver eleverne mulighed for at se slægtskabet mellem de sprog, de møder i skolen, ja i praksis mellem størstedelen af de sprog, de har hørt om. At der i mange klasser nuomdage sidder elever med en sproglig baggrund, helt forskellig fra danskerne, giver ikke oversigten over de indo-europæiske slægtsforhold mindre perspektiv.

Samtidig giver stamtræet anledning til kultur- og materialehistoriske fortællinger om stridsøksefolket, om tamhesten, om snorekeramik og om sprogforskernes samarbejde med andre videnskabsfelter.

Runer kan også i dag fange elevernes interesse, og tanken er at gribe fat om den og bruge den som vækstpunkt. Overvejelserne over, hvad runerne blev brugt til, kan let føre over i samtaler om, hvilke muligheder skriftsproget

giver og hvilke funktioner det har på forskellige tidspunkter og i forskellige kulturer, hvad der kendetegner en bogstavskrift til forskel fra andre skriftlige udtryksmidler m.v.

Middelalderens tekster: love, lægebøger etc. fortæller om levet liv, om konflikter, tro og overtro, og det stof kommer umiddelbart naturligvis kun delvis inden for elevernes rækkevidde. Men strukturen i tekstpræsentationer giver visse muligheder: der fortælles (eller skrives) om teksterne, deres form og indhold, der bringes et længere stykke oversat til moderne dansk, og der arbejdes med nogle få linier på originalsproget, synoptisk opstillet ved siden af oversættelsen.

En eller to tekster fra hvert århundrede er maximum, men der er ingen problemer med at finde tekster med tilstrækkelig appel og informativ værdi, sprogligt som indholdsmæssigt.

Det er altså tanken at lade teksternes kronologi være kompositionsprincippet. Man kunne vælge andre, fx se på ord, bøjninger, udtale m.v. i historisk perspektiv, altså lade sprogets sider, disciplinerne være overskrifter i det diakroniske forløb, men det bliver de spørgsmål, eleverne stiller til teksterne, der afgør, hvad vi ser på hvornår. Selvfølgelig gør jeg mig også mine tanker. Ser vi fx på slutningen af fortalen til Jyske Lov, må vi naturligvis granske personnavnestoffet, ser vi på runealfabeterne, kan det være nærliggende at gøre sig tanker om forholdet mellem skrift og lyd.

Social og regional variation vil blive anskueliggjort ved materiale fra dette århundrede. Bånd- og videoklip kommer ind som oplagte illustrationsmuligheder, men det er tanken at trække på børnenes mange spontane sprogiagttagelser desangående. Ofte er man som barn fuld af iagttagelseserfaringer, der kun sjældent fremlægges i skolen, fordi de plejer at være irrelevante. Men selv små nuancer bliver

registreret, fx når eleverne ser film fra 50'erne eller møder personer fra miljøer, de ikke er fortrolige med.

Sprogets sammenhæng med den situation, hvori det opstår, kender eleverne ligeså vel, som voksne mennesker gør det. Her drejer det sig om at mobilisere en skjult viden, så man får ord til at forholde sig til og bearbejde sine erfaringer. Det er min tanke at diskutere samtale-etiske emner med børnene: hvornår er man en god lytter, hvad har betydning for udbyttet af et socialt og sprogligt samvær, hvornår har man det bedst med sit eget sprog, hvorfor snakker man bedre med nogle end med andre eller på nogle tidspunkter end på andre?

Hvordan fortæller man en historie, så andre gider høre på en, og hvordan kan man støtte den, der fortæller? Det vil vi se på i hver eneste time. "Dagens historie" går på skift mellem eleverne, ligesom "dagens ord" skal være et elevudspil. Det kan være et svært, et langt, et mærkeligt, et frækt, et gammelt ord - hvadsomhelst! Og kammeraterne skal have tid til at gå rundt om ordet, før man fortæller, hvad man ved om ordet.

Dansk 1984 er ikke den første ministerielle undervisningsvejledning, der lader sproglære omfatte andet og mere end grammatik i snæver forstand. Men opgaven er nu at nå længere end til den sproglige iagttagelse (et nøglebegreb i 60'erne), nemlig via den skærpede sproglige opmærksomhed til den ændrede sproglige bevidsthed.

Sprogiagttagelse og stilistik er stadig væsentlige emner i et danskfag, der beflitter sig med samspillet mellem udtryk og indhold. Men et vigtigt mål må være at udnytte analysen produktivt, at bruge indhentede erfaringer til styrkelse af det sproglige beredskab, at omstille elevernes bevidsthed, så sproget ikke fremtræder som et snærende og indviklet regelsystem af tvivlsom nytte, men som et mægtigt lager af udtryksmuligheder, man både kan have nytte og glæde af.

Store ord, eller små slag? I hvert fald har jeg fået lyst til selv at tilrettelægge et undervisningsforløb, der skal strække sig over nogle efterårsmåneder i 1986. Hovedparten af undervisningen regner jeg med selv at varetage, men klassens lærer medvirker hele tiden, dels som observatør, dels som underviser i nogle af timerne.

Rapporteringen kan ikke blive en videnskabeligt overbevisende dokumentation af dybtgående, varige spor i elevernes sproglige bevidsthed. I første omgang stiller jeg mig tilfreds, hvis stoffet kan "fånge", og eleverne får mod til at artikulere og anvende nogle af de sproglige erfaringer og potentialer, de har, samtidig med at de øger deres sproglige indsigt og får lyst til at gå videre.

SPROGLIG BEVIDSTHED I BEGYNDERUNDERVISNING
ET UDVIKLINGSARBEJDE OM SPROGLIG BEVIDSTHED
Af Elisabeth Hansen

Sproglig bevidsthed er et begreb, der er oppe i tiden - også i skolesammenhænge. Man møder det bl.a. i begynderundervisningen, men her forstås og arbejdes der som regel snævert med at fremkalde opmærksomhed over for de forhold i sprogsystemet, der menes at kunne udgøre en støtte i den første læseindlæring. Der arbejdes i den forbindelse med sprogets opbygning i sætninger, ord, stavelser, lyd, begyndelseslyde, ordlængde, rim osv.

Min projekt adskiller sig klart herfra, idet sproglig bevidsthed for mig er et langt bredere begreb. Hovedvægten lægges på de kommunikative og de oplevelsesmæssige sider af sproget, selvom der naturligvis også arbejdes med de ovennævnte sider af sprogsystemet.

Den praktiske del af mit projekt er kort fortalt planlægning og afvikling af et udviklingsarbejde over emnet "Mit sprog" med to 1. klasser og deres lærere i en periode på 6-8 uger i september/oktober 1986.

Formål

Formålet er dobbelt:

For det første vil jeg prøve at få et indblik i, hvorledes børn kan udtrykke sig om, fremdrage og udnytte sproglige erfaringer og gøre iagttagelser over det sprog, de møder, og over deres egne sproglige muligheder, sprogets funktioner, variationer og forskelle.

For det andet vil jeg gerne samle erfaringer om, hvorledes man kan planlægge og gennemføre et undervisningsforløb om emnet "Mit sprog", hvor hovedvægten lægges på udvikling af børnenes sproglige bevidsthed.

Forløbet

Arbejdet har to faser: planlægningsfasen og udførelsesfasen.

Planlægningsfasen:

De implicerede lærere og jeg har i løbet af foråret afholdt 8 planlægningsmøder af 2-3 timers varighed. Med udgangspunkt i en redegørelse for sproglig udvikling og en afklaring og drøftelse af begrebet sproglig bevidsthed har vi sammen arbejdet med at planlægge undervisningsforløbet.

Forårets arbejde har resulteret i:

1. Udarbejdelse af et idékatalog. Det indeholder forslag til emner og forhold, som man kunne tage op: iagttagelser, børnene vil kunne gøre; forslag til inddragelse af børnenes egne sproglige erfaringer; oplevelser og erfaringer med sprog, som de ville kunne gøre i klassen.
2. Afsøgning og udarbejdelse af egnede materialer i tilknytning til idékataloget.
3. En overordnet planlægning af undervisningsforløbet. Ideerne er udvalgt og ordnet i 4 hovedtemaer.

Til planlægningen hører også kontakt til og viden om børnene. Jeg har været på adskillige besøg hos børnene, da de gik i børnehaveklasse, haft samtaler med børnehaveklasselederen om forløbet i børnehaveklassen og fået en beskrivelse af de enkelte elever. Børnene er fortrolige med mig.

Forældrene er blevet informeret af mig om projektet på klassernes første forældremøde i 1. klasse. Projektet er blevet godt og uproblematisk modtaget af forældrene.

Udførelsesfasen:

Lærerne tilrettelægger selv de endelige konkrete planer for klassen. Planerne justeres løbende. Det er også lærerne, der forestår timerne. De rapporterer til mig i form af dagbogsnotater om, hvad der er arbejdet med, hvorledes det er gået og med iagttagelser og andre bemærkninger.

I det omfang, det har været muligt, har jeg selv været til stede i timerne som iagttagere. Enkelte lektioner er optaget på bånd.

Erfaringer:

Det er endnu for tidligt at rapportere og gøre erfaringerne op. I den kommende tid skal forløbet drøftes med lærerne og erfaringerne samles.

Som det altid går i et første forsøg, har der i planlægningen og i undervisningsforløbene både været noget, som har været vellykket, og noget, der er mislykkedes. Men det samlede indtryk på nuværende tidspunkt er, at det er muligt og væsentligt at arbejde med sproglig bevidsthed på de yngste klassetrin.

Det er udfordrende, spændende og inspirerende at samarbejde om et sådant udviklingsarbejde.

Oplevelser gennem sprog, oplevelser med sprog og bevidsthed om sprog hænger nøje sammen. Derfor må arbejde med sproglig bevidsthed høre hjemme i skolen.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

ENGELSK INDFLYDELSE PÅ MODERNE DANSK SYNTAKS

Af Knud Sørensen

Summary in English. The presence of English loanwords is patent in contemporary Danish. A more insidious influence from English is the way in which Danish syntactic patterns are affected. However, the situation is not always clear-cut; for instance, where Danish has both a majority and a minority construction, the latter may grow more frequent because it conforms to an English construction.

Premodification is more widespread in English than in Danish, and some English types have cropped up in recent Danish. Some types of article use have also found their way into Danish, and the same applies to some uses of the plural. As for pronominal syntax, it may be noted that du often occurs in a generic function analogously with English you and that cataphora is becoming more frequent in Danish. The process whereby the indirect object of an active construction is turned into the subject slot in the passive may well have been partly accelerated by English. Finally it may be noted that the syntactic potential characteristic of some types of English verbs tends to be transferred to the corresponding Danish types.

Når man beskæftiger sig med engelsk indflydelse på moderne dansk, er det umiddelbart mest slående træk nok de mange engelske låneord, der har vundet indpas i dansk. Det drejer sig om flere tusinde ord, af hvilke nogle er blevet helt kurante, medens andre måske vil vise sig at være éngangsfænomener. De falder i forskellige typer. Der er de direkte lån, der optages enten helt uændret, om end dog ofte med fonetisk tilpasning til dansk: headhunter, junk-food, software, eller de tillempe morfologisk til dansk: at implementere, pesticid, containerisering. Der er oversættelseslånene, dvs. sammensætninger, i hvilke hvert af leddene er en oversættelse af et engelsk ord: troværdighedskløft (< credibility gap), frynsegoder (< fringe benefits), græsrodderne. Dernæst er der betydningslånene, dvs. allerede eksisterende danske ord, som modtager en ny betydning fra det tilsvarende engelske ord: en flåde af køretøjer, et komfortabelt flertal, at placere en person 'finde ud af, hvem han er'. Der er en række formelle omdannelser. En titelindehaver (i sport) hedder nu ofte titelholder efter engelsk title-holder, og tilsvarende er ordet bivirkning ved at blive fortrængt af sidevirkning eller sideeffekt (fra engelsk side effect); sælunger kaldes ofte babysæler.

Der er en del hybrider. Ved siden af fødevarer kan man støde på foodvarer, og tilsvarende eksempler er målaverage og slipstrøm. Der er bunker af initialord som LP, PR og ECU. Og endelig er der pseudoanglicismene, i hvilke sprogstoffet nok er engelsk, men bruges på uengelsk vis: cottoncoat, speaker, at splejse (til en flaske snaps).

Alle disse ordtyper er mere eller mindre let erkendelige som kommende udefra. Men mit emne her er den måde, på hvilken dansk udsættes for syntaktisk indflydelse fra engelsk, og det er et problemområde, som det er noget vanskeligere at sige noget sikkert om. Det skyldes, at engelsk og dansk er beslægtede sprog, der har mange syntaktiske mønstre fælles. Men der er også forskelle, og hvis en dansk konstruktion afviger fra normal sprogbrug og samtidig ligger nær en engelsk konstruktion, kan det i betragtning af den massive påvirkning, dansk er udsat for fra USA og Storbritannien, være rimeligt at antage, at der foreligger påvirkning fra engelsk. Det må dog understreges, at der ofte ikke er tale om nogen sort-hvid situation. Der kan være tilfælde, hvor der i dansk foreligger to konstruktioner, en majoritets- og en minoritetskonstruktion, og i engelsk ligeledes to muligheder, men med omvendt fordeling. Her kan indflydelsen tage den form, at en engelsk majoritetskonstruktion giver stødet til, at den danske minoritetskonstruktion vinder større udbredelse. Dette kan lyde temmelig teoretisk, og jeg vil derfor nu gå over til konkret illustration.

Først nogle bemærkninger om nominalgruppen i dansk og engelsk. I begge sprog kan kerneleddet i en nominalgruppe både præmodificeres og postmodificeres. Ser vi på præmodifikationen, er det slående, at der i moderne engelsk er langt videre spillerum for den end i dansk - i hvert fald konservativt dansk. Men i ikke-konservativt dansk, specielt i journalistisk sprogbrug, har man i de senere år kunnet iagttage mange eksempler på præmodifikation af engelsk type. Vi finder præmodificerende elementer, der består af substantiv + præposition + samme substantiv: "en trin-for-trin kontrollerbar proces" (Mægisterbladet 20.6.74, 13), "dør til dør transport" (Børsen

21.5.65, 3,5-6), "et væg-til-væg tæppe" (B.T. 3.4.72, 7), "side for side affotograferinger" (Danske Studier 1981, 144; i sidste eksempel ville konservativt dansk nok foretrække affotograferinger side for side). Disse eksempler ville uden vanskelighed kunne oversættes (tilbage) til idiomatisk engelsk. En variant af denne type foreligger, når vi finder to forskellige substantiver forbundet med præposition: "jord-til-luft ... raketter" (Aarhus Stiftstidende 11.10.73, 3,3), "disse karriere-uden-for-hjemmet-kvinder" (Jyllands-Posten 28.2.84, 10,8).

I en anden type består præmodifikationen af en sætning, og verbet er ofte en imperativ: "Køb og smid væk mentaliteten" (Jyllands-Posten 30.6.85, 4. del, 4,1), "en vent-og-se holdning" (Politiken 30.3.72, 10,6), "den samme 'nu skal vi passe på budgetterne'-filosofi" (Jyllands-Posten 22.6.80, 2. del, 3,8).

Jeg har nævnt et par udbredte typer, men næsten hvad som helst kan fungere som præmodifikator. Der er for mig et brud på den sproglige tradition og derfor en tilstræbt, måske lidt anstrengt friskhed over sekvenser som "efter-Nixon æraen" (Aarhus Stiftstidende 15.2.76, 17,2-3), "anti-Shah demonstrationer" (Tva 12.11.76 kl. 19.30), "under-30-generationen" (Elsa Gress, Compania, 2, Kbh. 1976, 151), "under-bordet aftaler" (Jyllands-Posten 21.3.84, 14,3), "samfundets her-og-nu-problemer" (Liv og Pension, 3, 1986, 9), "1905-oprøret" (Ole Sarvig, De rejsende, Kbh. 1978, 38) og "en vanskelig-at-lave sovs" (Jyllands-Posten, tillæg DET SKER 10.5.79, 9,4).

Generelt har engelsk større tendens til adjektivisk konstruktion end dansk: "He took an active part in the work" svarer til "Han tog aktivt del...". Den engelske tendens har manifesteret sig i dansk i de senere år i den udbredte brug af nylig som adjektiv: "Carters nylige dementi" (Jyllands-Posten 29.4.79, 1. del, 8,7), "den nylige verdenskonference" (Jyllands-Posten 6.5.79, 1. del, 8,8), "Reagans nylige udnævnelse af Meese" (Jyllands-Posten 17.3.84, 8,3). Om nylig som adjektiv siger ODS, at det er lidet brugeligt (og citerer i øvrigt C. Molbech, Dansk Ordbog 1859: "Anvendelsen ... som Ad-

jektiv har ingen Hiemmel i Sprogbrugen" - men det var altså i 1859).

Et parallelt tilfælde er måske adjektivet angivelig, der også forekommer hyppigt i dag: "Ursula Hoefs er gift med en angivelig østtysk agent" (Jyllands-Posten 14.3.79, 13,4), "de angivelige engelske fredssønsker" (Information 26.2.68, 5,2). Der kan foreligge indflydelse fra engelsk alleged eller - som Ole Lauridsen har gjort mig opmærksom på - fra tysk angeblich.

Medens vi er inde på, hvad der i attributiv funktion kan gå forud for et substantiv, vil jeg nævne en sprogbrug, der virker noget overraskende på mig. I udenrigspolitiske telegrammer finder man ikke sjældent en forbindelse som "41.000 amerikanske tropper" (Tva 18.8.76 kl. 19.30). Er det dansk? Det er åbenbart ved at blive det, og formuleringen må skyldes afsmithning fra engelsk, hvor troops kan modificeres af et talord.

Som et kuriosum kan jeg nævne et eksempel som "den ferme Erich 'Love Story' Segal" (Jyllands-Posten 1.11.83, 12,7), hvor journalisten har overtaget den engelske formel, efter hvilken der imellem en persons fornavn og efternavn anbringes en oplysning om det, den pågældende er bekendt eller berømt for. Normalt placerer dansk denne oplysning efter efternavnet: "James Jones ("Herfra til Evigheden")" (Mogens Boisen, Referat af et flerstrengt liv, Kbh. 1985, 127).

Som nævnt kan der også være tale om postmodifikation. Når vi i nyere dansk har fået en konstruktionstype som "den største skandale nogen sinde", hvor nogen sinde modificerer et superlativisk udtryk, kan der næppe herske tvivl om, at denne konstruktion skyldes den engelske type "the greatest scandal ever".

Kan tidsangivelser (tidspunkter eller perioder) have subjektionsfunktion på dansk? Det afhænger nok af, hvilket verbum der optræder i konstruktionen. Fx er eksempler som "det vil tiden vise" og "det vil de kommende måneder vise" ganske almindelige, men ellers er det vist reglen, at danske tidsangivelser optræder som adverbialer. På engelsk fungerer tidsangivelser i subjektionsfunktion i langt større omfang end på dansk, ofte

med verberne see og find. Når man på dansk kommer ud for formuleringer som "De senere år har set enkelte forsøg..." (Politiken 3.11.74, 34,2) eller "De sidste 14 dage af 1975 fastslog, at..." (Jyllands-Posten 5.1.76, 9,2), er det fristende at antage, at der ligger engelsk model bag.

Der er et par punkter inden for artikelbrugen, som bør kommenteres. I journalistik, især sportsjournalistik, men også andre steder, florerer nominalled uden artikel som i: "fantastiske Ole Olsen" (Jyllands-Posten 24.6.79, 2. del, 2,3), "fodrappe Henning Nielsen" (Jyllands-Posten, SPORT 15.10.79,3), "nyrige Norge" (Jyllands-Posten 18.11.85, Erhverv og Økonomi 4,7), altså adjektiv + egennavn. Denne konstruktion er parallel med en følelsesladet engelsk konstruktion, som nok har virket inspirerende på dansk, måske i samvirke med svensk.

Også i forbindelsen navn + apposition finder vi artikeltab i journalistik, og igen er parallelen til engelsk slående. Det drejer sig om eksempler som "Folkets Dagblad, officielt organ for kommunistpartiet" (Jyllands-Posten 13.9.79, 15,3), "Rupert Murdoch, australsk bladkonge" (Weekendavisen 30.3.-5.4.84, 13,3), "Thomas Alva Edison, amerikansk opfinder" (Jyllands-Posten 5.10.79, DET SKER,6).

Et tredje punkt nævner jeg med nogen tøven, fordi der savnes dokumentation for både engelsk og dansk. I begge sprog optræder der i det 20. århundrede mange eksempler på, at ubestemt artikel indgår i en konstruktion, der har definit reference; substantivet kan være både egennavn og fællesnavn. Blandt danske eksempler kan man anføre: "en vred præsident Mubarak" (Tva 20.10.85 kl. 19.30), "en klatøjet Reagan" (Jyllands-Posten 16.11.85, 1. del, 8,6-7), "et pestræmt Rom" (Jyllands-Posten 12.7.86, 1. del, 5,2); "Det har undret en dansk offentlighed, at..." (Jyllands-Posten 2.5.86, 1. del, 8,3). Denne brug af ubestemt artikel synes at angive en bestemt side ved, en aspekt af, det substantiv, det drejer sig om, og jeg har en formodning om, at denne sprogbrug er engelskinspireret; men som antydning er nærmere undersøgelser påkrævet.

Med hensyn til substantivernes numerusforhold er der tre punkter, som fortjener omtale. Det første vedrører kollektiver som befolkningen, ungdommen, offentligheden og familien og den måde, der refereres til dem. Når der bruges pluralispronomen (eller anden pluralisreference), så at vi får "offentligheden ... de" eller "familien ... de, deres", er dette utvivlsomt noget, der er karakteristisk for dansk talesprog. Men pluralisreference forekommer også hyppigt i skriftsproget: "offentligheden kan føle sig utrygge ved denne meddelelse" (Jyllands-Posten 20.3.80, 9,7); "Politiet maatte tro, at de havde ham sikkert nok" (Karen Blixen, Gengældelsens Veje, 46). Det sidste eksempel er fra en forfatter, der er ret engelskpåvirket i sit sprog, og det er meget tænkeligt, at den tendens, der findes i talesproget til at bruge pluralisreference, støttes af engelsk, dvs. britisk engelsk, da pluralisreference er ret sjældent i amerikansk engelsk.

Det andet punkt angår den såkaldte distributive pluralis, som er langt mere almindelig på engelsk end på dansk. På engelsk bruger man obligatorisk formuleringer som "chapters 1 and 2", "children between the ages of 3 and 6", osv. Dansk har oftest singularis: "kapitel 1 og 2", etc., men man finder også pluralis: "siderne 78 og 79" (Ekstra Bladet 3.4.72, 40,2); "Skolebørn i aldrene 10 til 16 år" (Tva 16.7.76 kl. 19.30). Det må dog tilføjes, at der også kan foreligge indflydelse fra svensk.

Endelig har man i de senere år kunnet iagttage, at en række substantiver, der normalt kun findes i singularis, optræder i pluralisform: "Den dæmpede aktivitet vil ramme Vest-tyskland og Japan, som længe har været for afhængige af deres eksporter" (Jyllands-Posten 4.10.78, 19,5); "alle de former for energier, mennesket kender fra sin dagligverden" (Morten Nøjgaard, Litteraturens univers, Odense 1976, 222); "opdagelser og indsigter" (Politiken 10.1.75, 13,6); "virksomhedens mål og politikker" (Orientering 1.2.74, 19,2). Lignende eksempler kan findes med pluralisformer som teknologier, tjene-

ster og økonomier. Da de tilsvarende engelske ord alle regelmæssigt optræder i pluralis, er det nærliggende at antage, at denne omstændighed har spillet en rolle for nyudviklingen i dansk.

Inden for pronominalsyntaksen er der et par punkter, der er af interesse. På dansk er det afgjort almindeligst at finde 3. persons pronominer i anaforisk, tilbagevisende, funktion. Tager vi konstruktionen bisætning fulgt af hovedsætning, hvor navn og pronomen er koreferentielle, er den normale type: "Da Jensen kom hjem, drak han sig en kop kaffe." På engelsk derimod er katafora, fremadvisende pronomen, udbredt: "When he came home, John had some tea." Det er det også hos Karen Blixen: "Mens hun kørte, huskede Lucan flere og flere af de Ting, der hørte sammen med Zozine" (Gengældelsens Veje, 23). Når hun oversætter sine Seven Gothic Tales til dansk, overfører hun ikke sjældent katafora: "I samme øjeblik, som hun henvendte Ordet til ham, havde den gamle Jødes Ansigt forandret sig" (Drømmerne, Kbh. 1966, 134). Denne konstruktion kan også træffes i dansk journalistik: "Men under hvilken form den end optræder, giver atom-angsten sig ofte de mest ukvalificerede, hysteriske og fornuftsstridige udtryk" (Jyllands-Posten 9.8.86, 1. del, 10,7).

I kollokvialt dansk bliver det mere og mere almindeligt at høre pronominet du brugt generisk, = 'man' - fx i et interview: "Hvis du gennemfører en devaluering..." (Jyllands-Posten 12.11.77, 12,7). Jeg mener, at det i hvert fald delvis er engelsk you i en tilsvarende funktion, som spørger her, og den delvise fonetiske lighed mellem det engelske og det danske pronomen spiller nok også en rolle.

Sammenligner vi den engelske og den danske passiv, bemærker vi, at medens det i engelsk er fuldt ud kurant at gøre aktivens indirekte objekt til subjekt i en passivkonstruktion: "She was told a strange story"; "He was sent a book", har dansk endnu ikke helt samme frihed, selv om man er godt på vej, specielt i den yngre generation, hos hvem

man ofte finder formuleringer som: "de kærtegn, du bliver givet..." (Suzanne Brøgger, Creme fraiche, Kbh. 1978, 124); "... nogle af de ord, jeg blev lagt i munden..." (Jyllands-Posten 29.1.83, 22,8); "Vi er blevet fortalt, at..." (Jyllandsposten 29.10.83, 8,6-7). Der er tydelig engelsk indflydelse på spil her, selv om der, hvad Poul Lindegård Hjorth gør opmærksom på, er ældre dansk hjemmel for at bruge det indirekte objekt som subjekt i eksempler som "Han blev idømt en bøde/frakendt kørekortet", hvor verbet har trykstærkt partikelprefiks. - Der foreligger her en typisk situation, i hvilken engelsk befordrer en udvikling, der allerede er i gang i dansk.

Hvad verbalsyntaksen angår, vil jeg - så paradoksalt det kan forekomme - først omtale en nominalkonstruktion, i hvilken det finitte verbum (som regel copula) er udeladt. Denne konstruktion er helt tydeligt kalkeret over visse amerikanske journalisters manér. Det tilbageblevne substantiv introducerer gerne en modifikation eller nærmere forklaring: "Danmark er ikke alene om hedeølgen, hele Europa er trykket af grader. En trøst: Vinhøsten tegner virkeligt godt på grund af megen varme, tørke og sol." (Politiken 8.8.75, 1. sektion, 4,4).

I øvrigt kan der være grund til at omtale nogle grupper af danske verber, der lader til at have fået ændret konstruktion under påvirkning fra engelsk.

En gruppe omfatter verber, der begrebsmæssigt er passive, men som har aktiv form; det drejer sig om velkendte eksempler som "bogen sælger godt", "hun fotograferer uheldigt" ('er ikke fotogen'), "stadig flere bøger lukker dårligt op".

I en lille gruppe, der vist kun har et par medlemmer, har vi at gøre med verber, der på dansk normalt konstrueres med reflektivpronomen, men som kan træffes uden pronomen, analogt med, hvad der er tilfældet på engelsk: "Gruppen vil nu koncentrere om pladeindspilninger" (Politiken 2.9.73, 13,5);

"Den internationale udviklingssammenslutning IDA..., der specialiserer i lån til de fattigste lande" (Aarhus Stiftstidende 16.7.77, 5,1); "Hun identificerede så stærkt med ham og gruppen" (Elsa Gress, Salamander, Kbh. 1977, 53). Det sidste eksempel er fra en forfatter, hvis sprog er ret stærkt anglificeret.

Nogle verber, der indtil for nylig kun var intransitive, har fået en ny transitiv funktion under engelsk indflydelse. Det mest slående, forekommer det mig, er verbet at gro. Unge mennesker taler nu om at "gro et skæg" (Weekendavisen 6.7.79, 5,1) eller om at "gro vintergækker" (Jyllands-Posten 31.1.76, 30,4). Man kan også "lække en nyhed" til pressen (Jyllands-Posten 18.3.81, 4,2-3), og vagter kan "patruljere en base" (Tva 1.11.85 kl. 19.30); i min idiolekt ville det være af-patruljere.

I en række forbindelser af verbum + præposition bemærker man, at præpositionen kan tabes, måske fordi der på engelsk findes et transitivt verbum, der betydningsmæssigt svarer til dansk verbum + præposition. Derfor finder vi: "at influere regeringsmedlemmers handlinger" (Politiken 7.11.73, 8,1); "at plædere arabiske synspunkter" (Politiken 11.10.73, 18,1); "Det er et valg, som kan argumenteres" (Information 21.9.73, 8,6); "Tv manipulerer befolkningen" (Jyllands-Posten 21.8.79, 11,3), en sprogbrug, der er i konkurrence med manipulere med, som vel endnu er det almindelige. Når at undervise er transitivt, er objektet som regel personer: "Han underviser de ældste elever"; men man kan nu også finde en formulering som: "Mange emneområder er blevet taget op som et fag, der undervises og studeres" (Jens Jeppesen, Statistisk metode, Kbh. 1980, 12). Parallelen til engelsk teach er tydelig.

Den sidste type, jeg vil omtale under verberne - en type, som hører hjemme under både syntaks og semantik - er forbindelsen verbum + partikel, som er blevet overordentlig populær i de senere år, ikke mindst i politikersprog, hvor man taler om at åbne op, starte op eller starte ud, lukke (en virksom-

hed) ned, koge op 'finde på', koge ned 'sammentrænge' (fra boil down), lede op til, leve op til og endog rulle tilbage: "Da den såkaldte olie-krise brød ud, ønskede USA prisen rullet tilbage" (Jyllands-Posten 17.2.75, 4,4); dette udtryk, der betyder 'nedsætte', er dog vist ikke slået an. Disse forbindelser er nok så populære, fordi de er malende: der er mere liv over at løbe ind i vanskeligheder end over at komme ud for dem.

En sådan forbindelse af verbum + partikel kan i nogle tilfælde nominaliseres, men resultatet er ikke altid i overensstemmelse med engelsk sprogbrug. At starte op kan findes nominaliseret som start-op (eller start-up), hvad der svarer til den engelske form: "Fredericia bryggeris start-op" (Jyllands-Posten 26.9.79, 2. del, 13,2); men hyppigere bruges den uengelske form opstart: "opstart af projektet", og endnu mere påfaldende er det, at substantivet opstart fører til det helt uengelske at opstarte: "Det påtænkes at opstarte en vuggestue" (Information 6.9.77, 5,7-8).

Hvad jeg her har forsøgt at vise, er, at der inden for syntaks og fraseologi foregår en mere snigende indflydelse fra engelsk end den åbenbare indflydelse i form af låneord. Jeg er ikke purist, men på den anden side mener jeg ikke, at man bare skal give los overfor enhver udefra kommende påvirkning. Vi, der daglig i undervisningen giver os af med forholdet mellem dansk og udenlandsk, bør være på vagt og advare mod vildskud.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.
Århus 1987

UNGE INDVANDRERES TILEGNELSE AF DANSK TALESPROGSSYNTAKS - EN UNDERSØGELSE AF LEARNERDANSK

Af Anne Holmen

Betegnelsen "learnere" anvendes om personer, der er i færd med at tilegne sig et sprog som andet- eller fremmedsprog, uanset om denne tilegnelse finder sted ved deltagelse i formel undervisning eller foregår "naturligt" (i anden kontakt med sprogets brugere).

Det tilegnede sprog, learnersproget, vil på mange måder fremstå som forskelligt fra målsproget, mens det principielt er rimeligt at betragte tilegnelsen som en gradvis tilnærmelse sig dette. Fra et intersprogsteoretisk synspunkt vil beskrivelser af learnersprog, der alene fokuserer på sådanne forskelle i form af fejl og mangler i forhold til målsproglige normer, imidlertid være utilstrækkelige til belysning af tilegnelsesprocessen (Corder 1978, Long & Sato 1984). Derimod må man betragte learnersproget som et selvstændigt sprogsystem, der er under påvirkning af såvel modersmål som målsprog, men som ligeledes indeholder træk, der ikke er forklarlige herudfra. Samtidig må der i sprogbeskrivelsen tages højde for den foranderlighed, der er karakteristisk for learnersprog, og som ikke blot kan erkendes i et længere tidsperspektiv, men som ligeledes "slår igennem" på det enkelte trin i tilegnelsen. Ifølge intersprogsteorien må en beskrivelse af learnersprog anskue dette som på én gang systematisk, dynamisk og variabelt, hvis formålet med sprogbeskrivelsen er at give indsigt i den indlæringsproces, der er sprogtilægnelsens drivkraft (Ellis 1985).

Denne artikel omhandler en sådan intersprogsanalyse: nemlig af en vietnamesisk piges tilegnelse af dansk gennem

det første år af hendes ophold i Danmark. Det analyserede datamateriale er indsamlet som led i en mere omfattende længdeundersøgelse af syntaksen i unge indvandreres dansk. I forhold til den samlede undersøgelse har den foreliggende analyse eksplorativ karakter, idet formålet er at identificere og beskrive de syntaktiske træk, der især synes at karakterisere denne piges intersproglige udvikling. Hermed etableres et grundlag for formulering af hypoteser til afprøvning i det videre analysearbejde.

For forståelse af analysens metode skal der først gøres rede for det begrebsmæssige udgangspunkt for længdeundersøgelser i intersprogsregi.

Sprogtilegnelsesforløb

Når man inden for den fremmedsprogspædagogiske forskning skal beskrive, hvordan tilegnelsen af andet- eller fremmedsprog forløber i tid, skelnes ofte mellem to slags udviklingsprocesser, omstrukturering og kompleksificering (Corder 1978). Førstnævnte angår et tilegnelsesforløb, der består i en gradvis indsættelse af målsprogets strukturer i stedet for modersmålets. Principielt antages learnerens sprog at være lige komplekst på de forskellige tilegnelses-trin, idet modersmålets indflydelse betragtes som stærkest i begyndelsen og aftagende med den øgede målsprogsbeherskelse. Da modersmålet ifølge dette syn på tilegnelse spiller en central rolle, antages learnere med forskellig modersmålsbaggrund at lære et givent målsprog forskelligt. Dette gælder ikke i forbindelse med kompleksificeringsprocessen. Ifølge denne sker tilegnelsen som en gradvis udvikling fra et enkelt, begrænset sprogtrin til et fuldt målsprog - et tilegnelsesforløb, der bestemmes af træk ved målsproget, og som derfor er fælles for alle learnere.

Indtil slutningen af 60'erne domineredes såvel forskning som undervisning af den såkaldte interferensteori, der bygger på, at al sprogtilegnelse kan forstås som omstrukturering,

og som følgelig fokuserer på graden af modersmålets indflydelse (interferens eller transfer) og på de fejl, som uoverensstemmelser mellem modersmål og målsprog resulterer i (Lado 1957). Sprogbeskrivelsen består således i kontrastive analyser mellem de to sprogsystemer med meget begrænset interesse for learnersproget.

Utilfredshed med de forsknings- og undervisningsresultater, som denne fremgangsmåde kunne fremvise, førte til udvikling af et alternativt syn på sprogindlæring. Som et af de første tegn på denne nytænkning foreslog Corder (1967), at fejl i learnersproget burde betragtes som nødvendige trin i tilegnelsesforløbet og ikke som en hindring for dette. Forekomsten af fejl kan således ses som resultat af learnerens arbejde med at tilegne sig målsproget og ikke (alene) som en mekanisk overførsel af modersmålets vaner.

I det syn på sprogindlæring, som Corder fremfører, er der to centrale aspekter, som siden først i 70'erne har præget fremmedsprogspædagogikken generelt. For det første betragtes sprogindlæring som en kreativ kognitiv proces, der drives frem af learnerens stadige opstilling og afprøvning af hypoteser om målsproget. For det andet tages der i sprogbeskrivelsen udgangspunkt i det faktisk forekommende learnersprog og ikke i modersmålet/målsproget.

Sådanne teoretiske overvejelser førte bl.a. til Selinkers formulering af intersproghypotesen (1972), der hævder, at learnersproget bør betragtes som systematisk, fordi det i lighed med alle andre sprog er bestemt af et underliggende sprogsystem med egne regler. Fra dette udgangspunkt er der siden fremført forskellige versioner af intersprogsbegrebet, idet interessen særligt har samlet sig om, hvordan det systematiske og det foranderlige ved learnersproget kombineres, samt om modersmålets rolle for forløbet.

På et tidspunkt var den såkaldte identitetshypotese stærkt fremme, især i USA. Ifølge denne betragtes tilegnel-

se af et bestemt målsprog som en kompleksificeringsproces, der er fælles for alle learnere - også børn, der har pågældende sprog som modersmål (Dulay & Burt 1974, Krashen et al. 1976). Gennem den debat, identitetshypotesen rejste, kom interferens- og den tidlige intersprogsteori til at fremstå som modsætninger, fordi de udlagde sprogtilegnelse som hhv. ren omstrukturering og ren kompleksificering. I den senere intersprogsforskning understreges det imidlertid ofte, at begge disse synspunkter udgør en grov forenkling, og at sprogtilegnelse bør opfattes som et langt mere sammensat fænomen (Gass 1979, Rutherford 1984).

For eksempel kunne man forestille sig, at tilegnelse af de forskellige sproglige niveauer (fonologiske, syntaktiske, pragmatiske osv.) forløber forskelligt, hvilket i så fald kunne forklare, hvorfor der hos voksne learnere synes at være væsentligt mere indflydelse fra modersmålet på ud-talen end på syntaksen. Hvis man yderligere er opmærksom på, at der ikke alene kan forekomme strukturel transfer, men også typologisk transfer (fx præference for fast ordstilling), vil man sandsynligvis også inden for det syntaktiske område finde såvel omstrukturering som kompleksificering (Rutherford 1983).

Det er det bredere intersprogsbegreb, der danner grundlag for den foreliggende analyse, idet følgende hovedpunkter gøres gældende:

- 1) at den enkelte learners sprog er systematisk, dvs. styret af regler, som på ethvert tidspunkt udviser indre sammenhæng (Tarone 1982),
- 2) at learnersproget er dynamisk, dvs. i stadig forandring formelt og funktionelt (Huebner 1979),
- 3) at sprogtilegnelsen opfattes som en kreativ, kognitiv proces, i hvilken learneren til stadighed danner, afprøver og reviderer hypoteser om målsproget (Færch et al. 1984),

4) at hypoteserne dannes på baggrund af learnerens samlede sproglige viden (om modersmål, målsprog og andre sprog) og viden om verden samt på baggrund af det input, denne udsættes for (Færch et al. 1984),

5) at der på det enkelte intersprogstrin forekommer såvel faste (bekræftede) som hypotetiske regler (Kasper 1981),

6) at der forekommer variable regler i intersproget (Tarone 1984, Ellis 1985),

7) at brug af intersproget ikke kun er udtryk for learnerens viden (faste og hypotetiske regler), men også er underlagt dennes bestræbelser for at klare de kommunikative krav, den enkelte situation stiller. Disse tilgodeses bl.a. ved hjælp af kommunikationsstrategier (Færch & Kasper 1983),

8) at udvikling i intersprogssyntaksen kan forløbe som omstrukturering og/eller kompleksificering.

Længdeundersøgelsen

Det kan kort om længdeundersøgelsen anføres, at denne sigter på at belyse kvalitative træk ved den syntaktiske udvikling i 9 learners dansk gennem ca. et år. Det har ikke blot været målet at få belyst, hvad de enkelte learnere tilegner sig, men også hvordan tilegnelsen forløber, samt hvorfor denne evt. forløber individuelt forskelligt.

Ved udvælgelsen af learnere til undersøgelsen blev det skønnet væsentligt, at disse var på et tidligt trin i tilegnelsesforløbet, og at der i undersøgelsesgruppen var repræsenteret mere end ét modersmål. Indledningsvis blev det besluttet at indsamle data fra to albansktalende jugoslaver og to vietnamesisktalende vietnamesere. Det viste sig senere hensigtsmæssigt at supplere med en serbokroatisktalende jugoslav og fire engelsktalende nordamerikanere som sammenligningsgruppe.

I alt deltog således 9 learnere, der som følgende oversigt viser, adskiller sig ved modersmål, køn, alder (15-19 år), deltagelse i undervisning (M3 = modtagelsesklasse/gymnasium), baggrund for ophold i Danmark (familie-sammenføring med indvandret arbejdstager/med flygtning/selv udvekslingsstudent) samt opholdstid i Danmark (1-6 måneder ved undersøgelsens start, learner A dog 15 måneder).

Dataindsamlingen foregik for primærgruppens vedkommende på deres skole, for sammenligningsgruppens vedkommende i et undervisningslokale på Københavns Universitet. I hver indsamling indgik såvel semi-strukturerede sekvenser (samtaler om billedmateriale) som ustrukturerede sekvenser (uformel samtale uden planlagt emne). Kun i to tilfælde indsamledes fast struktureret materiale - i samtale 3/4 og 7/8, hvor alle learnere besvarede et sæt bundne spørgsmål ud fra to sammenlignelige billedstile. Alle samtaler blev optaget på lydbånd i deres fulde længde (20-40 minutter), hvorfra de senere delvis er blevet udskrevet i almindelig ortografi. Efter sidste dataindsamling blev alle learnere desuden interviewet på deres modersmål med henblik på indhentning af formelle og uddybende oplysninger.

PERSONBETÆGNELSE	NATIONALITET	KØN	ALDER marts 84	MODERSMÅL	SKOLEFORM	BAGGRUND FOR OPHOLD I DK	ANKOMST TIL DK	DATA INDSAMLET I PERIODEN (antal gange)
A	jugoslav	dreng	17	serbisk	M3	familiesam.	aug. 82	dec. 83 - jan. 85 (7)
B	jugoslav	dreng	17	albansk	M3	familiesam.	aug. 83.	jan. 84 - maj 84 (5)
C	jugoslav	dreng	15	albansk	M3	familiesam.	okt. 83	dec. 83 - jan. 85 (7)
D	vietnameser	pige	16	vietnames.	M3	familiesam.	maj 83	dec. 83 - nov. 84 (7)
E	vietnameser	pige	15	vietnames.	M3	familiesam.	maj 83	dec. 83 - nov. 84 (8)
F	amerikaner	dreng	18	engelsk	gymna.	udveksling	juli 83	sep. 83 - juli 84 (4)
G	amerikaner	pige	17	engelsk	gymna.	udveksling	juli 83	okt. 83 - juni 84 (4)
H	amerikaner	pige	17	engelsk	gymna.	udveksling	juli 83	sep. 83 - juni 84 (4)
I	canadier	pige	18	engelsk	gymna.	udveksling	juli 83	sep. 83 - juli 84 (3)

Analyse af learner E

I forbindelse med en mindre kvantitativ analyse af alle 9 learneres brug af dansk i de to bundne situationer (billedstilene) konstateredes en generel ændring i learnersproget, som ligner det udviklingsmønster, Elisabeth Hansen har beskrevet for danske børns modersmålstilegnelse (1979). I forbindelse med billedstil 2 taler learnerne således i længere ytringer, som oftere er helsætningsformede, og som indeholder flere led (herunder flere ledsætninger).

Bag denne ændring ligger sandsynligvis en stigning i informationsmængden i learnersproget (længere ytringer) og dermed et øget behov for at ordne ordene indbyrdes og markere relationer mellem de enkelte informationsbidder (flere led, helsætningsstruktur). Spørgsmålet er, hvordan informationerne pakkes sammen i det lineære udtryk, dvs. efter hvilke principper ordene sættes sammen til sætninger. Samtidig er det vigtigt at få afklaret, hvilke funktioner der udtrykkes syntaktisk på de forskellige tilegnelsestrin, samt hvilke syntaktiske strukturer der forekommer.

For at belyse syntakstilegnelsen såvel formelt som funktionelt blev det besluttet at vælge den learner ud, som havde deltaget i flest dataindsamlinger, og gennemgå hendes intersprog for kvalitative udviklingstræk. Det drejer sig om learner E, den ene vietnamesiske pige, som i alt deltog i 8 samtaler. De 7 første foregik med ca. 1 måneds mellemrum fra december 1983 til juni 1984 og den ottende ca. et halvt år efter.

Ved at fokusere på de syntaktiske temaer, der især synes at være fremtrædende i learner Es intersprog på de forskellige tidspunkter, er det muligt at udskille fire trin i hendes syntakstilegnelse. Der er ikke tale om fast afgrænsede stadier, men snarere om nogle punkter, som intersprogsudviklingen samler sig omkring undervejs i forløbet:

Trin 1 - korte ytringer med fast ordstilling.

Trin 2 - første forsøg på at udtrykke tids- og årsagsrelationer.

Trin 3 - opsplitning af informationer på helsætninger.

Trin 4 - integrering af informationer i længere helsætninger.

Trin 1: Det er bemærkelsesværdigt, at learner E kun sjældent udtrykker sig i fragmentariske og usammenhængende ytringer. I de tidlige samtaler synes hun at klare sætningsdannelsen ved hjælp af to faste strukturer, som forener syntaktiske og pragmatiske hensyn. Hovedparten af disse ytringer er ganske vist korte, men de obligatoriske sætningsled (subjekt, verbum og evt. objekt) er som regel repræsenteret og samtidig ordnet i en rækkefølge, der markerer ledfunktioner og angiver gammel/ny information i ytringen.

Den første af disse anvendes til at introducere ny information. Den har formen "det er NP", som følgende eksempel viser:

1) X: hvad kan du se der
E: det er en havn (3)

Om eksemplerne kan nævnes, at de alle er uddrag af samtaler mellem den vietnamesiske pige (A) og denne artikels forfatter (X). De er udskrevet i partitursystem med angivelse af pauser: - (under 1 sek.), 2, 3 ... (sek.), øh (fyldt pause). Parentes anvendes til at give den formodede betydning af uklare/uforståelige passager. Efter hvert ud-

drag oplyses, hvilken samtalegang dette er hentet fra (1-8).

I forbindelse med den anden faste struktur tages der udgangspunkt i et allerede nævnt NP (gammel information), hvortil der knyttes ny information i form af et verbum + evt. komplement:

- 2) X: hvad gør den mand
 E: den mand øh mand han han peger
- X: hvad laver den dame
 E: til ur måske damen hun skriver
- E: maskinen (2)

I begge de eksempler, der forekommer i uddrag 2, kan gentagelsen af NP ses som et signal fra learneren om, at pågældende ord er accepteret som emne og/eller forstået. Det skal således bemærkes, at der i begge tilfælde er indsat pronomener som subjekt, hvilket kan udlægges som en syntaktisk kodning af relationerne mellem ytringens ord. Disse bliver derved til sætningsled, idet det skal understreges, at den syntaktiske kodning ikke i sig selv tjener nogen klare pragmatiske formål.

Når learner E har brug for selv at introducere et nyt NP og angive en kommentar til dette, kombinerer hun de to faste strukturer:

- 3) E: det er min lillebror han spiller trommer (2)

De eneste tilfælde, hvor E ikke udtrykker sig på den beskrevne måde, er, når det ikke er muligt at introducere ny information som et NP, og der heller ikke kan tages udgangspunkt i et allerede nævnt NP. I følgende eksempel skal der således på én gang angives rammen/forudsætningen

og en ny information. Dette ordnes tilsyneladende efter samme pragmatiske princip som nævnt ovenfor (gammel/forudsat information før ny), men kodes ikke syntaktisk.

- 4) X: hvad bruger du den til
 E: drikke kaffe sukker (1)

Det skal tilføjes, at spørgsmålet drejer sig om en te-ske, og at svaret tolkes som: når man drikker kaffe, bruges den til sukker.

I beskrivelsen af det tidlige trin i learner Es intersprog synes det centrale tema at være en afvejning af pragmatiske og syntaktiske funktioner af sætningsdannelsen. I størstedelen af Es ytringer er der ganske vist overensstemmelse mellem den ledrækkefølge, der optræder i de to faste strukturer, og informationsfordelingen, men der er ligeledes eksempler på modstrid mellem de to slags principper for ordsammensætning. I ex 4 synes det pragmatiske hensyn at være primært, mens der i såvel ex 2 som ex 3 forekommer syntaktiske størrelser, der ikke umiddelbart er pragmatiske bestemte.

Imidlertid kan det tænkes, at de to faste strukturer i Es intersprog slet ikke er udtryk for en aktiv sætningsdannelse, men er indlært som uanalyserede rutiner (formentlig i danskundervisningen) eller er overført fra modersmålets faste ordstilling. I så fald må Es intersprog på dette tidlige trin betragtes som overvejende styret af pragmatiske hensyn.

Trin 2: Det, der især synes at præge Es sprog i samtalerne 3-5 i forhold til de tidligere er gentagne forsøg på at angive tids- og årsagsrelationer mellem verber. Det vil samtidig sige, at hun forsøger at få flere informatio-

ner til at hænge sammen inden for den samme syntaktiske enhed. I samtalerne 1-2, hvor noget sådant kun forekom nogle få gange, var den eneste mulighed tilsyneladende at remse verberne op i samme rækkefølge, som handlingerne foregår i, således som ex 5 viser:

- 5) X: så kan man åbne så kommer vand(et)
 E: ja den er vand
 E: ja den åbner kommer vand luk (1)

Hvis det er vanskeligt for E at sammenkæde handlinger og markere sammenkædningen syntaktisk, er det ikke overraskende, at de første forsøg på at udtrykke tids- og årsagsrelationer ud over ved ren opremsning-optræder som enkeltstående sætninger indledt med "fordi". Begge disse typer forekommer i ex 6, der er baseret på et billede af en tyk dreng med mad i hånden:

- 6) X: hvad er det
 E: måske den er øh franskbrøde eller rug-
 X: ja ja hvorfor er han så
 E: brød han er tyk han spiser
 X: tyk
 E: fordi han spiser mange (3)

Det synes at være et væsentligt tema for intersprogsudviklingen på trin 2 at udtrykke tids- og årsagsrelationer, men det volder samtidig E en del besvær og giver anledning til mange selvkorrektioner. I ex 7 gentages subjekt og verbum således et par gange efter den indsatte ledsætning:

- 7) E: Peter han siger da han kigger han kigger på øh
 E: den Peter siger han siger øh stop den (4)

Den formuleringsmæssige usikkerhed i dette ex kan dog også skyldes en konflikt mellem to samtidige topicaliseringsmuligheder: den handlende person (Peter) og den forudsatte information (da han kigger på den).

I samtalerne 3-5 forekommer desuden enkelte eksempler på inversion i efterstillede sætninger. Det kan her være svært at afgøre, om der er tale om underordnings- eller sideordningsrelationer mellem de to sætninger:

- 8) X: hvad gør han der
 E: ja han får en ven og besøge ham
 E: ligger han der (5)

Det skal bemærkes, at der i 8) forekommer to former af pronomenet (han/ham), og det kan tilføjes, at der generelt i samtale 5 forekommer langt flere markører af syntaktiske forhold end tidligere. Ud over morfologi drejer det sig om forskellige funktionsord samt forsøg på side- eller underordning og inversion. Forekomsten af disse størrelser i intersproget kan udlægges således, at der med en øget informationsmængde i ytringerne er behov for stærkere syntaktisk kodning, og at trin 2 udgør starten på en sådan udvikling.

Trin 3: Samtalerne 6-7 er i endnu højere grad præget af, at behovet for at udtrykke en øget informationsmængde synes at presse den syntaktiske udvikling videre. Denne udlægning er baseret på den meget hyppige forekomst af udtrykkene "det er/den er/der er". Disse har skiftet funktion i forhold til trin 1, hvor de udelukkende blev anvendt til introduktion af et NP som ny information. I trin 3 synes deres funktion at være udvidet til at være generelle sætningsskabende elementer, idet E opbygger længere

sekvenser ved at sprede en vis informationsmængde ud på serier af korte sideordnede ytringer v.h.a. de nævnte udtryk.

- 9) E: der er hver uge det er om lørdag der er min mor-
 E: ster og hans mand og min mormor og min (anden)
 E: moster de de kommer og besøger min far og min mor
 E: og jeg - familien (7)

I ex 9 udgøres de enkelte informationsbidder af tidsudtryk og personangivelser, men som følgende eksempler viser, anvendes opsplitningen ligeledes i stedet for hhv. en possessiv form (min søsters lærer) og en ledsætning (når vi spiser, taler hun ikke vietnamesisk):

- 10) E: der er min søster den er lærer Dorte hun siger
 E: må du ikke glemme den vietnamesiske (6)
 11) E: den er spise hun - spiser hun ikke taler viet-
 E: namesiske (6)

Trin 4: Tendensen til at splitte informationstunge sekvenser op på flere sideordnede ytringer er i trin 4 erstattet af forsøg på at integrere informationerne inden for de samme syntaktiske enheder. Det er således karakteristisk, at E taler væsentligt hurtigere end tidligere, og at der hyppigere forekommer side- og underordning, samt at morfologien er væsentligt mere udviklet. Især inden for verbalmorfologien udviser samtale 8 en stor forandring fra 1-7, der udelukkende blev holdt i præsens. I 8 synes E derimod at være nået til det trin i intersprogsudviklingen, hvor tempusforhold afprøves.

Følgende uddrag viser flere af de nævnte tegn på syntaktisk integrering af enkeltinformationer (dog kan sy-

stemet i verbalmorfologien kun erkendes gennem et bredere dataudsnit:

- 12) E: men hver dag jeg skal komme klokken halv fem
 E: fordi nogle af børnene de venter hendes mor
 E: øh hendes mor være henter de hjem men øh hun
 E: kommet for sent det ved jeg ikke jeg venter
 E: må ikke gå (8)

Sammenfatning

Ud fra den gennemgåede analyse synes det rimeligt at beskrive den forandring, der foregår med Es intersprogsyntaks fra første til fjerde tilegnelsestrin som en kompleksificeringsproces.

Meget kortfattet starter E med at udtrykke sig alene i korte, isolerede ytringer og ender med også at formulere sig i længere sammenhængende sekvenser, der muliggør og bygger på en formel og funktionel udvidelse af intersproget. Desuden gennemløber Es forsøg på at udtrykke mere informationstætte ytringer følgende faser, ihvertfald når den indre sammenhæng er en tids- eller årsagsrelation mellem to verber:

Oprensning med verberne placeret i samme rækkefølge, som handlingerne forekommer i.

Løs sammenkædning af enkelt ytringer i ikke-handlingsbestemt rækkefølge (evt. indledt med konjunktion).

Opsplitning af informationsmængden på sideordnede ytringer indledt med "det er/den er/der er".

Integrering i større syntaktiske enheder (med side- og underordning).

Det blev vurderet, at Es sprog i de tidlige samtaler primært var organiseret, således at informationsfordelin-

gen i ytringerne var tilgodeset, og at hensynet til de syntaktiske funktioner af ordstillingen kom i anden række (men at der i øvrigt sjældent kunne konstateres uoverensstemmelse mellem det pragmatiske og det syntaktiske). Til en vis grad er der derfor tale om, at udviklingen i Es intersprog kan beskrives som en omdefinering af pragmatiske kategorier til syntaktiske med dertilhørende formelt kodningssystem. I så fald gennemløber Es intersprog den slags kompleksificering, som Givón betegner syntaktisering (1979).

At learner Es modersmål ingen steder i det foregående tillægges direkte indflydelse på forløbet af sprogtilegnelsen skyldes først og fremmest de begrænsninger, der knytter sig til en analyse af en enkelt learner. Først ved at sammenligne med de tilegnelsesforløb, som learnere med en anden modersmålsbaggrund beskriver, kan det afgøres, i hvor høj grad den beskrevne intersprogsudvikling er påvirket af individuelle og modersmålsbestemte forhold.

Referencer

- Corder S.P. (1967), "The Significance of Learners' Errors". International Review of Applied Linguistics, 5.
- Corder, S.P. (1978), "Language-Learner Language". I Richards (red.), Understanding Second and Foreign Language Learning. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Dulay, H. & M. Burt (1974), "Natural Sequences in Child Second Language Acquisition". Language Learning, 24.
- Ellis, R. (1985), Understanding Second Language Acquisition. Oxford University Press.

- Færch, C. et al. (1984), Learner Language and Language Learning. Kbh.: Gyldendal.
- Færch, C. & G. Kasper (1983), Strategies in Interlanguage Communication. Harlow: Longman.
- Gass, S. (1979), "Language Transfer and Universal Grammatical Relations". Language Learning, 27.
- Givón, T. (1979), On Understanding Grammar. New York: Academic Press.
- Hansen, E. (1979), "Barnets syntaktiske udvikling". I Jønsen & Lund (red.), Børnenes sprog - sprogene omkring børnene. Hans Reitzel.
- Huebner, T. (1979), "Order-of-acquisition versus dynamic paradigm: a comparison of method in interlanguage research". TESOL-quarterly, 13.
- *Kasper, G. (1981), Pragmatische Aspekte in der Interimsprache. Tübingen: Narr.
- Krashen, S. et al. (1976), "Adult Performance on the SLOPE Test, more evidence for a natural order in adult second language acquisition". Language Learning, 26.
- Lado, R. (1957), Linguistics Across Cultures. The Univ. of Michigan Press.
- Long, M. H. & C. J. Sato (1984), "Methodological Issues in Interlanguage Studies: An Interactionist Perspective". I Davies et al. (red.), Interlanguage. Edinburgh University Press.

- Rutherford, W. E. (1983), "Language Typology and Language Transfer". I Gass & Selinker (red.), Language Transfer in Language Learning. Newbury House.
- Rutherford, W. E. (1984), "Description and Explanation in Interlanguage Syntax". Language Learning, 34.
- Selinker, L. (1972), "Interlanguage". International Review of Applied Linguistics, 10.
- Tarone, E. (1982), "Systematicity and Attention in Interlanguage". Language Learning, 32.
- Tarone, E. (1984), "On the Variability of Interlanguage Systems". I Eckman et al. (red.), Universals of Second Language Acquisition. Newbury House.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

SELVRAPPORTERET OG FAKTISK SPROGBRUG HOS 3 INFORMANTER
Af Tore Kristiansen

Indledning

Jeg er i gang med en sociolingvistisk undersøgelse af "sprog-
lig norm og variation i Næstved". Undersøgelsens data er sprog-
brug og sprogholdninger indsamlet fra unge mennesker i alderen
16-25 år. Beskrivelsen af den sproglige variation vil blive
foretaget i form af kvantitative korrelationsanalyser som kort-
lægger hvordan udvalgte fonetiske variable samvarierer med
udvalgte baggrundsvARIABLE. Herudover kræver beskrivelsen af
normsituationen en mere kvalitativ analysetilgang i form af
tolkninger lagt ned over både de kvantitative korreleringer og
sprogholdningsmaterialet.

Informanterne i undersøgelsen er inddelt i grupper på 4
(reduceret til 3 i to tilfælde) elever fra hver af 10 forskel-
lige uddannelsesinstitutioner i Næstved. Der er altså 38 infor-
manter i alt. De er ligeligt fordelt mht. køn (han/hun) og
opvækststed (Næstved/Næstveds omegn). Baggrundsoplysninger blev
først indsamlet i et interview med hver enkelt informant for sig.
Der blev ikke talt om sprog i interviewet. Det blev der til gen-
gæld i den efterfølgende gruppesamtale med alle 4 i gruppen
samt mig selv som deltagere. Her var emnet simpelt hen sprog-
holdninger og sproglig variation.

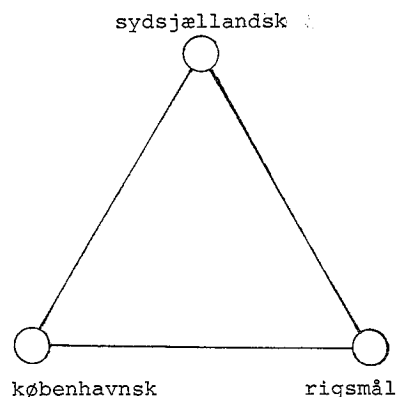
På nuværende tidspunkt kan jeg ikke fremlægge korrelations-
analyser baseret på hele materialet. Jeg vil i stedet gøre et
forsøg i den kvalitative analysegenre. Jeg vil hive fat i de 3
mandlige informanter som i den sproglige selvsvurderingstest
som indgår i undersøgelsen, placerer sig fjernest fra hinanden,
sammenligne deres faktiske sprogbrug, og inddrage deres udtrykte
sprogholdninger sammen med elementer fra deres "livshistorier"
i et forsøg på at forklare...

Selvvurderingstesten

Selvvurderingstesten ligger først i gruppesamtalen, altså inden der endnu er blevet talt om sprog.

Hensigten med den var ikke at præsentere en serie af mere eller mindre forskellige sprogprøver, hvor informanterne så skulle kunne genkende en af prøverne som stort set deres eget sprog. Hensigten var at præsentere 3 normer - klare eksempler på, eller realisationer af, 3 normer - som jeg forestiller mig som poler i et slags normativt kraftfelt (figur 1):

Figur 1:

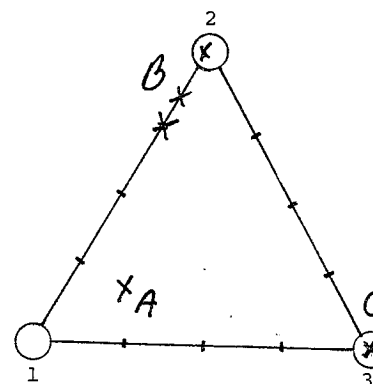
Ud fra litteraturen, og ud fra hvad man kan lytte sig til på gaden, forekommer det rimeligt at antage at unge mennesker omkring de tyve som er vokset op på Næstvedegnen, har været udsat for netop dette normative kraftfelt. Deres sproglige socialisation kan formodes at have impliceret, og stadig væk at implicere, en forholden sig til først og fremmest disse 3 normer.

Foruden at teste i hvilken grad disse 3 normer var realiteter for meddelerne som de fandt det meningsfyldt at placere deres eget sprog i forhold til, tjente de 3 sprogprøver som udgangspunkt og referenceramme for den efterfølgende samtale om sprogholdninger og sproglig variation.

Efter at have lyttet til sprogprøverne én gang (i rækkefølgen: københavnsk, sydsjællandsk, rigsmål) blev informanterne bedt om at indplacere deres eget sprog på et skema svarende til det "tre-polede normfelt" i figur 1. Cirklerne i hvert hjørne af trekanten blev sagt at repræsentere de 3 sprogprøver og var på skemaet nummereret 1,2,3. Siderne i trekanten var inddelt

som det fremgår af figur 2. Informanterne fik at vide at de kunne krydse deres eget sprog af hvor som helst inden for trekanten.

Figur 2:

Vore 3 mandlige "ekstremister" - herefter omtalt som A, B og C - har placeret sig selv som vist i figuren.

(De er i øvrigt "ekstremister" også i informantgruppen som helhed, bortset fra et par piger som placerer sig selv som mere københavnsktalende end A. - Rigsmåls-hjørnet udgør den tunge ende når man indtegner alle 38 kryds, men C er den eneste af de 38 informanter som entydigt placerer sig selv inde i cirkelen. B har sat 3 krydser som anført).

Det er den samme tekst som bliver læst op i alle 3 sprogprøver (3 kvindestemmer, den sjællandske klart ældre end de to andre). Oplæsningerne adskiller sig fra hinanden på en række punkter. Informanterne var før afspilningen blevet opfordret til at notere ned udtaletræk de af en eller anden grund lagde mærke til i de tre oplæsninger. Bagefter talte vi så om hvad der gjorde det muligt at bestemme oplæsningerne som hhv. københavnsk, syd(vest)sjællandsk og rigsdansk. På grundlag heraf og hvad der ellers bliver sagt i samtalerne, har jeg dannet mig et billede af hvilke variable der er "kriterielle" for denne bestemmelse (som 9 af de 10 grupper ikke havde nogen problemer med). Det drejer sig især om variation inden for prosodien og vokalismen (lydtegnene er brugt som i Brink og Lund 1975):

	kbhvs. oplæs.	sydsjæll. oplæs.	rigsd. oplæs.
<u>vokalkvantitet</u> forlængelser i stødløs stavelse i ord som 'nakken, kaffe'	+	+	-
<u>vokalkvalitet</u> kort a foran alveolar i ord som 'katten, plaster'	ä	a (α hvis /r/ i flg. stavelse)	a
kort å i ord som 'Charlotte, kartoffel'	ä (også ɔ)	ɔ	ɔ
aj-diftongen i ord som 'spejlet, stegen'	ai	ai	ari
øj-diftongen i ord som 'røg, høje'	äi	öi	ɔi
rä ~ rα i ord som 'skræmt, revne'	rα (også rä)	rä (re i (nogle ord))	rä
<u>stød</u> "kortvokalstød" i ord som 'fætter, katten'	-	+	-
"gamma-2 stød" (=stød i 2. sammensætningsled) i ord som 'borddamen, køkkenhaven'	-	+	-
<u>stødefterslag</u> stød i ordet 'nu'	-	+	-

Hertil kommer den meget vigtige tryk-tone relation. Grundtoneforløbet i en trykgruppe er iørefaldende anderledes i syd-sjællandsk end i rigsmål og københavnsk. (For en nærmere beskrivelse vil jeg her henvise til kommende publikationer af Nina Thorsen, som jeg også gerne vil takke for megen hjælp til at begribe mine informanternes prosodi).

Faktisk sprogbrug

Det er først og fremmest de ovennævnte variable jeg vil bruge til at give en kort karakteristik af A, B og Cs faktiske sprogbrug, og til at vurdere deres selv vurdering. (Analysen er for alle 3 informanternes vedkommende foretaget på interviewet, ikke på samtalen. Interviewet med A og B varer i næsten 1 time, med C i 20 minutter).

Hvis vi starter med at se på hvad de har af kortvokalstød, så findes der i alt kun 2 tilfælde, og de er begge produceret af A (i øvrigt 2 lidt overraskende tilfælde: 'atten-hundrede' = stød på kortvokal i 1. sammensætningsled, en stilling som ikke fremviser mange tilfælde i Inger Ejsskjær's beskrivelse af de ældre dialektale forhold (Ejsskjær 1967), stopper = verbum i præsens, typen havde stor variation i ældre dialekt). Alle 3 informanter bruger en lang række ordformer hvor kortvokalstød ville have været obligatorisk i ældre dialekt.

Heller ikke gamma-2 stød er der mange af. A har 4 af 19 mulige (2 x -skole, 2 x -lærere), B har ingen af 23 mulige, og C har 2 af 7 mulige (2 x -skole).

Selv om B altså hverken har kortvokalstød eller gamma-2 stød, er der ingen tvivl om at han er den af de 3 som "lyder" mest sjællandsk. Det skyldes først og fremmest træk ved intonationen og mange tydelige stødefterslag, samt at 50% af vokalerne i stødløs stavelse er forlængede. - Hvad der fremkommer af sjællandske enkeltordsudtaler i interviewerne, er ganske tilfældigt. Jeg kan nævne at B har stød i 'nu', velær nasal i 'ind(e)', i-vokal i 'sidder'.

Mht. de udvalgte vokalkvalitets-variable kan Bs variation, på linje med de øvrige informanternes, udtømmende beskrives ved de københavnske og rigsdanske varianter. Der er altså ingen diftonger med så fremskudt førstekomponent som i den sjællandske sprogprøve, ingen r-afhængig a-vekslen udover den der også findes i rigsmål (Brink og Lund 1975, § 4,2). (re-udtaler i en del ord - 'bremse, forresten, revne' o.a. - svarende til rigsmål/københavnsk rä/rα er ganske almindeligt blandt unge mennesker i Næstved og omegn, men ordene forekommer ikke ofte spontant på mine bånd). B har klar overvægt af de varianter jeg har kaldt rigsdanske: a (100%), ɔ og rä (ca. 90%), ɔi (kun 2 belæg). For aj-diftongens vedkommende kan man imidlertid, afhængigt af hvordan og hvad man tæller, få overvægt af varianten ai.

Bs sprogbrug, i hvert fald i interviewet, bærer præg af at ville være "pænt", "rigtigt" sprog. Han bruger flere gange lang vokal efterfulgt af v i ord som 'liv, græve, have, lave, blive' (i den rigsdanske sprogprøve forekommer langvokal + v 2 gange). Han har høj frekvens af ø foran pause i ord som 'dreng, næste'. (85% både efter stemt og ustemt konsonant. Lad mig til sammenligning nævne at A har 0% efter stemt og 10% efter ustemt, C har 0% efter stemt og 100% efter ustemt). B siger ovenikøbet 'moder' og 'fader' flere gange.

Alt i alt ville det være rimeligere at placere B ca. midt i trekanten.

A er faktisk meget københavnsk at høre på: 55% vokalforlængelser, 25% *ā*, 93% *aj*, 58% *ā*, 100% *āi*, 93% *rā*. Han har ingen tydelige stødefterslag, dog et par tilfælde af stød i 'nu', og en sjælden gang kan man høre det karakteristiske tonemønster.

As selv vurdering må siges at være en ganske præcis vurdering af egen sprogbrug.

Cs placering af sig selv som rigsdansktalende er til gengæld en del ved siden af. Hans vokalisme er rigtignok helt overvejende rigsdansk: kun 17% vokalforlængelser, 100% *a*, *aj*, *o*, *j*, *rā*. Men den sydsjællandske prosodi er klar nok: tonemønsteret, og en særdeles kraftig realisation af stødet. Han har en del tydelige stødefterslag, og stød i 'nu'.

Jeg ville flytte C i hvert fald ét trin op ad linjen mod 2.

Forklaring

Jeg vil nu søge at kaste lidt lys over det billede af selv vurderet og faktisk sprogbrug som vi indtil nu har tegnet. Det vil jeg gøre ved efter tur at fortælle lidt om de 3 informanternes måde at karakterisere de 3 sprogprøver på, deres sprogholdninger, og deres "livshistorier".

Men lad mig først give nogle generelle baggrundsoplysninger om dem alle 3 under ét: De er som det er fremgået alle 3 af samme køn, og af samme alder (hhv. 21, 20 og 17 år). A er opvokset i Næstved by, de to andre i Næstveds omegn. De har det til fælles at de ikke har været særligt glade for at fortsætte

med skolegang efter folkeskolen. C gik endda ud i 8. klasse. De er også fælles om at have været et år væk, i et andet miljø, før de gik igang igen i det næstvedske uddannelsessystem: A var et halvt år på sømandsskole i Svendborg og derpå et halvt år ude og sejle (stort set sammen med folk fra Fyn og øerne syd for). B var et år i kibbutz i Israel (sammen med en masse jyder; der var forståelsesproblemer jyder og den ene sjællænder imellem). C gik som sagt ud af 8. klasse og gik et år på Sorø Ungdomsskole. Nu går A og B på enkeltfags-hf, C på efg jern & metal.

C

Hvad C angår er det naturligvis fristende - som man normalt gør i selv vurderingstests - at tage hans vurdering af sig selv som mere standardsproglig end tilfældet er (altså hans "overrapportering") som indicium på sproglig usikkerhed - og en dertil hørende stræben opad, eller i rigsmålsretning.

Det er desto mere fristende som C giver udtryk for mange holdninger som støtter et indtryk af individuel stræberideologi. Faren er tydelig et forbillede. Han har rejst som sælger og reparatør i forskellige service-prægede erhverv i mange år, taget aftenkurser og videreuddannet sig, og rejser nu for et københavnsk firma, "så det kører da meget godt for ham". C vil også gerne læse videre til elektromekaniker lige som faren ("for der er ikke så mange penge i at være mekaniker"), og så tage til København for der er der flere muligheder inden for elektronikfaget og for at tjene penge. Men i første omgang skal han finde en læreplads som mekaniker. Det er som bekendt ikke altid lige nemt, men C mener at "man skal bare gide, man skal bare gøre en indsats selv også, så kan man sagtens".

Hvor fristende det end måtte være, kan vi imidlertid ikke tillade os at tolke Cs placering af sig selv som overrapportering. Det går ikke, fordi linjen mellem 2 og 3 i trekanten ikke på nogen måde repræsenterer noget sprogligt kontinuum for ham. C var med i den eneste informantgruppe - jern & metal

eleverne - som ikke var i stand til at bestemme de 3 sprogprøver. De bestemte straks den første prøve til at være københavnsk (C siger det først), men de havde tydeligvis ikke noget begreb om en ældre sjællandsk dialekt. De foreslog både Lolland og Jylland som hjemsted for den sjællandske prøve. C er først ude med at foreslå Lolland, men han siger også at "Jylland er i hvert fald med". Han siger også: "toeren ved jeg sgu ikke; ja, det er i hvert fald ikke dansk". Og dét viser noget vigtigt, som gælder for alle 4 i jern & metal gruppen, nemlig at de ikke skelner mellem rigsdansk og sjællandsk sådan som de kender det. Det er bare dansk - til forskel fra københavnsk (som de kan genkende) og de andre dialekter (som de tydeligvis ikke er særlig fortrolige med). C siger da også om den rigsdanske prøve at "det var ... ja sådan lissom vi snakker her sådan". Og han holder fast på "Næstved" når en anden i gruppen foreslår "pænt sjællandsk ... sådan lidt op ad Ringsted".

Pga. denne begrebsforvirring (= uoverensstemmelse mellem gruppens sprognormbegreber og undersøgelsens sprognormbegreber) opstår der også en del forvirring under besvarelsen af det spørgeskema som blev besvaret til sidst under gruppesamtalen. Det gælder især for vores informant C, som hele tiden under udfyldningen var meget usikker, stillede mange spørgsmål ud i luften, til mig og til de andre. Fx krydser han af for at han prøver at gøre sin udtale mere sjællandsk, mens han senere opfører sjællandsk på syvende og sidste plads på en hitliste ("sprogarternes top-7"). Men han ændrer det derpå til en 1. plads under påvirkning af en af de andre i gruppen. Han krydser af for at københavnere, jyder, fynboer og lolland/falstringer, som ikke taler rigsdansk, bør tale deres eget sprog i omgang med den næstvedske lokalbefolkning, for, som han siger: "man kan godt forstå det altså". Derimod bør bornholmere som ikke taler rigsdansk, samt rigsdansktalende, prøve at tale sjællandsk, for "jeg kan kraftedeme ikke forstå det, så man synes at de kunne godt tage og lære at tale sjællandsk". Den sidste kraftsalve gjaldt bornholmerne. Hvorfor rigsdansktalende bør prøve

at tale sjællandsk er der ingen forklaring på.

Her er klart tale om begrebsforvirring. Og der kan fremtrækkes mange andre eksempler på at C er sprogligt ureflekteret. 2 indgår simpelt hen ikke i hans begreb om mulig sprogbrug på Næstvedegnen. Samtidigt har han heller ikke været langt nok væk hjemmefra til at opleve at hans eget sprog og "lissom vi taler her i Næstved" ikke overalt og af alle går for at være rigsdansk, eller bare dansk som han kalder det. Sorø er tydeligvis ikke langt nok væk. Og han har tydeligvis ikke oparbejdet noget begreb om sproglig variation på Næstvedegnen - til trods for at han har flyttet en del rundt og har boet forskellige steder i Næstveds omegn under opvæksten. (Det skyldes til dels at moren og faren blev skilt da han var 5 år gammel, så han har boet, vistnok først og fremmest hos faren, men også hos moren). Han svarer da også nej til spørgsmålene i spørgeskemaet om hvorvidt han nogensinde har følt sig til grin eller er blevet drillet pga. sin udtale. Han har dog oplevet at lærere og kammerater har prøvet at rette på hans udtale.

Vi må konkludere at Cs vurdering af egen sprogbrug er ganske præcis - ud fra hans begreber om sprognormer og sproglig variation på Næstvedegnen. Han overrapporterer ikke, som tegn på sproglig usikkerhed og opadstræben. Det kan imidlertid for-bavse at den sjællandske sprogprøve var helt fremmed for ham. Hans forældre er begge opvokset på gårde i Næstveds omegn, så hvis han har kontakt med sine bedsteforældre (hvilket ikke fremgår af interviewet), burde han måske have kunnet sige som andre af mine informanter sagde om den sydsjællandske oplæsning: hun taler sådan som min bedstemor.

A

A er lige som C skilsmissebarn, men har haft en langt mere "urolig" opvækst. Forældrene blev skilt da han var 6 år gammel og han kendte ikke sin far de næste 12 år. Moren har været arbejdsløs og på varig hjælp i mange år. Hun har været gift 5 gange "og rendte med en hel masse andre fyre ind imellem",

og "det var sgu lige før næsten, lige før at det var en hverdagsbegivenhed altså at min mor fik klø ikke også". Så A røg ud hjemmefra og kom på ungdomspension da han var 14. Han er i dag meget aktiv i en politisk ungdomsorganisation på venstre-fløjen: "...den opfattelse jeg har i dag, jeg har sgu ikke fået den gennem teoretiske studier eller noget vel. Jeg har fået den primært gennem at opleve min mor, som en udstødt ikke også, og som en som ikke kunne klare sig. Jeg er ikke ... jeg vil aldrig nogensinde give min mor skylden for det hun har gjort ved mig vel, overhovedet ikke. Tværtimod vil jeg give For-mynderiet og Systemet skylden ikke også. Og så har jeg været ude og sejle, i Afrika og Syd-Amerika, og der har jeg sgu set elendighed nok ... og der er jeg internationalist, altså helt sikkert!" - Dertil kan lægges 3 års erfaring som arbejdsdreng og mindstelærling på en maskinfabrik ude på landet - hos en "forfærdelig mester".

Det er altså et vigtigt træk ved A at han kommer ud af sin opvækst med nogle stærke holdninger til samfundet omkring sig, og nogle helt andre holdninger end C. Han har ingen personlige ambitioner ud over solidariteten med de svage, de undertrykte og "den almindelige danske arbejder": "jeg vil sgu ikke blive til noget altså ... jeg vil bare have det godt med mig selv og dem jeg kan lide. Det er sådan de krav jeg stiller, så jeg har ikke nogen idé om hvad jeg vil være". Han føler sig knyttet til Næstved "fordi det er nok den værste by jeg har hørt om at lave politisk arbejde i, af de større byer i Danmark, fordi det er virkelig en bondeby".

Det skinner i det hele taget flere gange igennem at A har nogle negative holdninger til bønder, til sjællandsk sprog og til dialekter i det hele taget. Han har en gang excelleret i at optræde som "møjbonde" med monologer på "sådan rigtig voldsomt sydsjællandsk". Han bruger begreber som 'så bliver det værre', 'så bliver det helt galt', til at karakterisere sproget efterhånden som vi bevæger os væk fra byen og udover på landet. Han taler om Kresten Poulsgaards tåbelige sprog,

og mener at samme Kresten Poulsgaard sikkert har de der "fordomme ikke, med at det drejer sig ikke om at lyde som en københavner, det drejer sig om at lyde som en god racistisk bonde ikke også, og det er lige hvad han er, ikke". Det er tydeligt at hans mere bevidst ideologiske jeg prøver at holde disse holdninger i tømme, og på hitlisten "sprogarternes top-7" side-stilles alle dialekter på 2.pladsen - efter københavnsk (og fynsk, som får æren af delt førsteplads). På båndet siger han at han synes københavnsk er den flotteste dialekt, og at han ikke synes rigsdansk er noget.

A er altså langt mere sprogligt bevidst end C. Han har ingen problemer med at placere sprogprøverne. Han er fuldt klar over at sprogbrug varierer, at man ikke skal langt uden for byen før den er helt "gal". Han er i stand til at give eksempler på sydsjællandsk dialekt (både mht. leksikon og intonation). Hans selv vurdering er som vi har set meget god. Hvorvidt hans holdninger til sprog og i almindelighed er af afgørende betydning for at han taler så københavnsk som han gør, vil jeg kunne svare sikrere på når hele materialet er analyseret, men det forekommer mig ret sandsynligt.

B

I modsætning til A og C har vi i B et godt eksempel på en stabil, rodfast opvækst. Han er virkelig vokset op i hvad vi kan kalde et tæt netværk, i en lille landsby, hvor familien har boet i generationer. De er seks søskende i alt. "Der er lissom meget familie der bor rundt omkring os", som han siger. Faren, moren, farbroren og en bror er de eneste arbejdere på en lille fabrik i en nærliggende landsby. (Men fabrikken ejes af "en mand i København").

I et sådant miljø bevarer man sproget godt, eller som B selv siger: "...det gør man jo vel egentlig, ubevidst, gør man ikke? Når man er i de der små miljøer, både her på Sjælland og i Jylland ikke også, taler man det sprog fordi familien og vennerne taler det ikke også".

Men landsbyidyllen blev brudt. "Ude hvor jeg bor, kan man dele dem op i to grupper", fortæller han. Der er den gamle, eller oprindelige, befolkning, og så alle tilflytterne. "Altså de dér der har store stillinger og sådan noget, de kom ud på landet der i 60'erne og 70'erne ... så da jeg begyndte at gå i skole, da var det ... vi var kun to altså, min tvillingesøster og så mig over fra den gamle del, og de resterende det var fra de der tilflytterkvarterer, så jeg tror helt givet at jeg nok har haft en markant dialekt, fordi jeg blev passet af min farmor - hun boede lige ved siden af jo - den halve dag jo, så jeg tror helt givet at jeg har haft den".

Derfor havde B heller ikke noget problem med at genkende den sydsjællandske dialekt: "Det lyder lige som min farmor hun snakkede". Og han synes også at når hans forældre snakker, så er det noget af det samme. B er i det hele taget meget bevidst om at der er dialekttræk i hans sprog, og han er god til at karakterisere dialekten: "Vi trækker lissom ordene ud ikke også. Det kan jeg også være slem til en gang imellem, at trække de der ord ud".

At han er så klar over dialektpræget i sit sprog, skyldes naturligvis at andre har været emsige med at gøre ham opmærksom på at hans sprog er anderledes. "Ja mon ikke", er hans spontane svar på spørgsmål om han har oplevet drillerier. I sommer da han deltog i undersøgelsen, havde han et feriejob i København, og der faldt der hyppigt spydige bemærkninger. Han mener imidlertid ikke at han af den grund har prøvet, eller prøver, at ændre sit sprog. Tværtimod: "Hvis de ikke synes jeg er god nok, så kan det også gøre lige meget, fordi jeg ændrer ikke mit sprog ... hvis de siger at jeg skal sige ånsdag, at jeg ikke må sige o'onsdag ikke også, men ved du det, de får sgu fingeren du, fordi at ... så siger man bare oo'onsdag i steden for, simpelt hen du og slår i bordet du, ja men det kan du tro, fordi mit sprog det er lige så meget berettiget som københavnsk eller der oppe på den anden side af Ringsted ikke også". Han mener altså at drillerier og spydige bemærk-

ninger kun fører til en forstærket brug af dialekttræk - i protest som han selv siger. Og han anfører i spørgeskemaet at han mener om sin udtale at den har ændret sig til at blive mere sjællandsk under opvæksten, og at han selv har ønsket det.

Dette står imidlertid i modsætning til hans egen formodning om at han nok startede i skolen med noget af det der som farmor snakkede. Og også til hans egne formuleringer om at "der har været en påvirkning i skolen ... en rettelse i sproget i løbet af skolegangen". Han kan ikke huske at hans udtale blev direkte rettet i skolen, men han fik at vide at han skulle "tale tydeligt og klart og sådan nogle ting". Et andet sted fortæller han imidlertid at det er et markant træk ved dialekten at "vi skærer ordene af og forkorter ordet", og at han har fået høre for, "også i skolen i hvert fald, at endelserne ryger lige ud til siden".

Her har vi fat i Bs ømme punkt. Han er meget principfast og holder fanen højt mht. at alle bør "holde fast ved deres eget sprog" og at "alle dialekter er gode", som han skriver i spørgeskemaet. Men han virker usikker på om han selv har levet op til, kan og vil leve op til disse paroler. Hans egen sprogbrug giver med al ønskelig tydelighed svaret: han er formentlig dñn af mine informanter som blander flest konservative rigsmålsformer i sit sprog. Samtidig er han så at sige den eneste af informanterne som anfører i spørgeskemaet at han ikke kan udtale sproget forskelligt i forskellige situationer.

B er klart en usikker sprogbruger. Usikre sprogbrugere plejer man at lokalisere i selvvurderingstests ved at de overrapporterer, altså vurderer deres egen sprogbrug som værende nærmere på sprogsamfundets standardnorm end den faktisk er. Inden for en sådan model må vi sige at B underrapporterer. Det plejer man at tage som tegn på at sprogbrugeren orienterer sig i retning af en anden, mere skjult, prestigenorm. - Nu tror jeg imidlertid ikke at den sydsjællandske sprogprøve i min test repræsenterer en prestigenorm for B. Jeg vælger altså at se stort på hans egen mening om at han har ændret sit sprog

i sjællandsk retning - og har villet det. Denne hans ideologi, samt hans underrapportering, tror jeg snarere er udtryk for at han godt ved at han ikke taler så rigsmålsnært som han gerne ville, hvis han kunne.

Afslutning

En teoretisk pointe skal afslutningsvis antydes: Alle vokser vi op til kompetente sprogbrugere ved at udsættes for og forholde os til et virvar af varierende sprogbrug og konkurrerende normidealer. Vores egen sprogbrug, og dens variation, fortæller derfor noget om hvor vi kommer fra - og om hvor vi vil hen. Ændringer i sprogbrugsmønstret, både som individuelt og samfundsmæssigt fænomen, er en følge af ændrede sprogholdninger. Det er ændringer i styrkeforholdet mellem normidealerne som fører til ændringer i sproglige varianter brugsfrekvens - ikke omvendt. Gennem fokusering på de individuelle sprogholdninger og "livshistorier" kan dette socialpsykologiske grundlag for sprogforandring konkretiseres.

Litteraturhenvisninger

Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål, København 1975
Inger Ejkskjær: Kortvokalstødet i sjællandsk, København 1967

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

FYNSK MELLEM ØST OG VEST

Af Inge Lise Pedersen

For en traditionel dialektologisk betragtning er den udlydende tryksvage vokals udvikling det primære inddelingskriterium for danske dialekter. Dialektområder bliver defineret ved hvilke ordtyper der er udviklet i hvert enkelt område, og vi får den kendte tredeling af landet i Bornholmsk, Ømål og Jysk. Lillebælt er således en dialektgrænse af første rang.

Den skarpe skelnen mellem ømål og apokopedialekten jysk støttes af andre dialektkriterier, der er fx. forskel på hvilke langvokaler der diftongeres i de to områder. Men der er også mange af de principielt nord syd gående grænselinjer der slører den primært så skarpe skelnen.

Storebælt som dialektgrænse.

Der er et accentuelt træk som stødbasis - forskellen i ord med kort vokal efterfulgt af en stemt + en ustemt konsonant. Sådanne ord som hjælp, folk, damp, kant har stød på Sjælland, men er stødløse på Fyn og i Jylland (Kort over de danske Folkemål no. 76). Denne grænse går således gennem Storebælt¹⁾.

Og det er der mange grænselinjer der gør. Det gælder agtverdige gamle isofoner som forskellen mellem

vestligt [sdøw, sdø'w] og østligt [sdu'u]

" [fəw'l, fə'wɫ] " [fuw'l, fu'l]

" [bøj, ba] " [bu, buð]

og det gælder yngre grænselinjer som den mellem assimilerede former af -rn i det vestlige og uassimilerede former på Sjælland (Kort etc nr. 65). Denne grænse er hverken gammel eller ubevægelig a'et i an på Sjælland er formentlig restitueret, men i nogle generationer har Storebælt dannet grænsen.

I en række tilfælde har vi grænser både gennem Store- og Lillebælt med Fyn (og ofte Samsø, Djursland) i en mellemposition. Det gælder for perfektum participiumsformen af stærke verber; på Sjælland som i rigsmål ender de på [-əd] i jysk på [-ən], mens man på Fyn har [-ən] i nogle og [-ət] i resten (Andersen 1969:løvsblad 11).

Der er således i de klassiske dialekter en hel del grænser gennem Storebælt inden for de forskellige dele af sproget. Accentuation, fonologi og morfologi er eksemplificeret, inden for leksikon kan nævnes *kok* over for *hane* og *skydsel* over for *grissel*, og der kan også nævnes en forskel på fordelingen af sætningstryk: På Sjælland 'sidder man og 'sover, når 'en 'står og 'vrøvler, i Vestdanmark .sidder 'I og 'sover mens 'jeg .står og 'vrøvler.

Den skarpe skelnen mellem jysk og øsmål modereres således ikke blot ved at der er en overgangszone, en slags Lillebælts-dialekt, hvor man kan træffe visse vestfynske træk i dele af Østjylland (Bjerre herredsdialektens [šw] for [ow] minder fonetisk om det vestfynske [öw]), og jyske træk i vestfynsk, specielt i Vends herred ("Melfarjysk" fx. trykssvagt -et > ør), men også - og nok så væsentligt i denne sammenhæng: i en lang række tilfælde hører Fyn med til det jyske dialektområde.

Fynske regionalsprogs karakteristika.

I takt med dialektudtyndingen ændrer det sproglige landkort sig, mange af de gamle grænser forsvinder, nogen flytter sig og der kan på den måde opstå nye dialektområder.

På grundlag af materiale fra en undersøgelse af den sproglige variation i Vissenbjerg kommune på Vestfyn, specielt fra aldersgruppen 18-30 år, vil jeg i det følgende skitsere denne udviklings forløb på Fyn.

Som et samlebegreb for det sprog som de fleste af disse yngre fynboer taler, bruger jeg termen regionalsprog. Der er altså ikke nødvendigvis tale om et sprog der lever op til en

veldefineret regionalsprogsnorm, men om en praktisk term for mellembegrebet mellem dialekt og rigsmål.

Bevarede dialekttræk.

Blandt de mest resistente dialekttræk er følgende

1. Ord med højvokal der har stød i rigsmål er stødløse fx. *bi, by, bo, fin, Fyn, hus.*
2. I ord af typen kort vokal + stemt konsonant med stød er der sket en fremrykning af stødet: halv hedder ikke [hal'] men [ha'ʔ], dam hedder ikke [dam'] men [da'm]. Ordene bevarer den korte vokals kvalitet i de tilfælde hvor der er forskel på kvaliteten af kort og lang vokal, det hedder [da'mp] dammen, men [da'mp] damen, dvs forlængelsen medfører ikke nødvendigvis sammenfald mellem oprindeligt lang- og kortvokaliske ord.
3. Ord af typen kort vokal + stemt + ustemt konsonant er stødløse (jf. ovf.).
4. Det bløde d [ð] er svundet.

Disse fire dialekttræk er de bedst bevarede af de generelle træk. De to første er specifikt fynske, træk nr 3 fælles med størstedelen af Jylland, nr 4 med dele af Jylland samt Sydøerne. Ingen af trækkene er fælles med Sjælland.

Nydialektale bevarede træk.

I kort over danske Folkemål viser kort 68 udviklingen af gammeldansk trykssvagt -æth. Denne endelse kan være enten bestemt artikel neutrum, perfektum participium af svage verber eller adjektiv-afledning. I følge kort 68 har størstedelen af Fyn her [-ə], men et nordvestfynsk hjørne har [-əx] mens der på den anden side af Lillebælt er [-ət] i et meget stort område. Det er nærliggende at antage at dette -t er restitueret, alene den dialektgeografiske fordeling tyder herpå, med randområder i Jylland der udviser større svækkelse end den centrale del af Jylland. En sådan restitution er be-

gyndt på Fyn allerede i forrige århundrede. Mens Kort etc. anfører [-ə] som neutrumsartikel, har Peder Jacobsen i sin beskrivelse af Flemløse dialekten gennemført [-(ə)t] som neutrumsartikel, og Poul Andersen anfører også kun [-t]-endelsen i Fonemsystemet i Østfynsk. Derfor har jeg kaldt t formen af neutrumsartikler nydialektal. Participiumendelsen og adjektivaflødningen restitueres ikke så tidligt som artiklen.

Udlydende [-t] eller [-d] i neutrumsartiklen bevares næsten 100% hos næsten alle de 18-30 årige, og det er fælles for Fyn og langt den største del af Jylland.

Nyudviklede regionalsprogstræk.

1. [-ət] i perfektum-participium og som adjektivaflødning. I denne gruppe finder vi gl'da. -əth i de to andre nævnte funktioner, som perfektum participiumsændelse og som adjektivaflødning, altså former som *hoppet*, *fregnet*. Jo mere udtyndet dialekt jo flere t-former af sådanne ord.
2. Præteritum af svage verber der i rigsmål ender på [-ədə] har formen [-ət] fx. [*la'wət*, *høbet*, *kigəd*] lavede, hoppede, kiggede.
3. Endelsen -dig udtales med klusil d også efter vokal dvs. [*mo'di*, *sdæ'di*] modig, stædig. Dialekten har O [*mo'wv*, *sdæ'w*].
4. Svarende til rigsmål [*ou*, *o'u*] har regionalsproget [*å(·)*] fx. [*såå*, *jåbau*, *trå'*] sort, jordbær, tror. Dialekten har oftest ow fx. [*sow'åå*, *trouw'a*].
5. Forbindelsen r langt æ manifesteres [*rä'*] fx. [*trä'*, *grä'*, *trä'nə*, *sgrä'wən*] træ, græde, træne, skrevet. Dialekten har i flertallet af disse ord diftong [*træj'*, *græ'j*], men [*sgrä'wə*].

Alle disse fem nyudviklede træk er fælles for Fyn og (størstedelen af) Jylland, ingen af dem træffes øst for Storebælt.

Københavnske træk i regionalsproget.

1. Sammenfald af /ræ/ og /ra/ foran alveolær og labial konsonant realiseret som [ræ]. Temmelig mange af de yngre visenbjergere har det københavnske [ræ] i en del ord især ordene ret (adv.), resten, interesse, fremtid(ig) og (først og) fremmest, mens andre ord sjældent eller aldrig høres med [æ] fx. bræt, træt, græs, præst. Der er tydeligvis tale om en leksikalsk spredning. De københavnske former begynder med at vinde indpas i enkelte frekvente ord, især ord der bruges meget i ærmedierne, og breder sig derfra til andre ord. I den her beskrevne informantgruppe er der næsten ingen eksempler på [ræ] uden for de ovennævnte ord²⁾.

Da det er leksikalsk bestemt om man siger [ræ] eller [ræ] er der ikke foretaget procentberegning af denne variabels manifestation, men et vist mønster kan godt påvises.

De fleste af informanterne har både [ræ] og [ræ], men kvinderne har [ræ] i flere tilfælde end mændene.

En del af mændene har ingen belæg på [ræ] skønt der forekommer ord i teksten hvor man kunne vente denne udtale.

Alle kvinderne har nogen belæg på [ræ], 2 af kvinderne har udelukkende denne udtale, men da alle forekomsterne kan henføres til den sædvanlige gruppe ord (ret, resten osv.) betyder det ikke nødvendigvis at [ræ] har fortrængt [ræ] fuldstændig. Disse kvinders sprog er også på andre punkter mindre lokalpræget end gennemsnittet.

Også i Jylland kan dette eksempel på københavneri påvises. Af Brovst undersøgelsen fremgår at 18 ud af 25 har både [ræ] og [ræ], 2 har kun [ræ] og 5 har kun [ræ] (Lund 1977). Og hos de unge i Odder kan man også høre begge former. Informanterne i Odder i Bent Jul Nielsens og Magda Nybergs igangværende undersøgelse, hører til en senere fødselskohorte end Brovst materialet. At dømme efter det materiale der indtil nu er gennemgået synes fordelingen ikke at være socialt korreleret (mundtlig oplysning fra Bent Jul Nielsen).

2. Fonemet /a/ manifesteret som [a] i aj-diftongen samt foran f og k, fx. i mig, kaffe, tak. Der er stor både inter- og intraindividuel variation i realiseringen af denne vokal. Ingen af informanterne har gennemført α -kvalitet. [aj] er også hørt i Odder, men er sjældent.
3. Kort $\dot{a}$ manifesteret som [ä]. Denne variant er meget sjælden i Vissenbjerg, kun et par informanter har et enkelt belæg på den. [ä] varianten er almindelig i (lav-) århusiansk, men tilsyneladende lige så sjælden i Brovst og Odder som i Vissenbjerg.

Sammenfattende kan det siges, at de københavnske træk der kan høres i Vissenbjerg kan også høres i jysk regionalsprog.

Hvordan er præt. endelsen -et opstået i regionalfynsk?

At svage verber kunne have endelsen -et/-əd i præteritum i regionalfynsk, opdagede jeg først for alvor da jeg var i gang med min undersøgelse af den sproglige variation i Vissenbjerg - selv om flere medlemmer af min egen familie ind imellem bruger disse former.

I aldersgruppen 18-30 år er denne endelse meget almindelig, hos visse informanter enerådende, men der er stor inter-individuel variation. Den procentvise fordeling er følgende.

	mænd	gn.snit	kvinder	gn.snit
-ø	0-86	56	0-83	49
-əd	14-100	44	0-85	40
-ədø		0	0-100	11
	100%		100%	

De optagelser med 40-50 årige som indtil nu er skrevet ud viser lige så stor variation, men mindre forskel mellem kønnene. En af informanterne har 100% standardformer, hos alle de andre kan əd-formene høres i fra 10 til 40% af tilfældene.

Præteritum på -əd er almindelig i århusiansk (iflg. min fornemmelse lavsocialt korreleret), og i meget regionaljysk,

herunder østjysk. Hvordan er det opstået i fynsk, er det den jyske form der er importeret? Lad os se på et par bøjningsmønstre.

I klassisk vestfynsk, som det er skildret af Peder Jacobsen, kan vi finde følgende skema (omsat til Danias lydskrift og med de vokalkvaliteter dialekten har idag):

I snakke:	snagø	snagø	snagø
passe:	pasø	pasø	pasø
leve:	le·w	le·w	le·w
II gnave:	gna·w	gna·wðə	gna·wð
skade:	sga·	sga·dø	sga·d
rode:	row·	rowðə	row·d

Alle disse verber har samme bøjning i rigsmål: præt. -ədø part. -ət. I dialekten er forholdene brogede: de fleste af verberne under II er også optegnet med bøjning som I, og mange af dem der oprindeligt hørte til I er anført med præteritum som II, dog vist aldrig typerne med kort vokal + ustemt konsonant.

Hertil kommer at det Peder Jacobsenske skema jo er et skema, en form, og derfor ikke viser den faktiske variation, fx. mellem [snagø] og [snag], [gna·wðə] og [gna·wð], [sga·dø] og [sga·ad].

Beskrivelsen af det regionalfynske er derimod baseret på de faktisk forekommende udtaleformer i løbende tekst, og må derfor sammenlignes med sådanne.

Hvordan udtales præteritum i løbende tekst?

En gennemgang af de fynske tekster i Danske Dialekttekster IV viser følgende manifestationsformer af svage verber i præteritum svarende til skriftsprogets -ede. (I skemaet betynder v vokal, c konsonant, men derudover gengives den lydskrift der er benyttet i dette teksthæfte, og det vil sige at c· står for stavelsesdannede konsonant, og udlydende [d·] angiver ø-assimilation).

	Øst- og Sydfyn		Vestfyn	
	antal	%	antal	%
1. -ø	60	86	36	68
2. <i>vedø, v'edø</i>	1	1	2	4
3. <i>ved</i>	-	-	1	2
4. <i>v'e'dø</i>	1	1	-	-
5. <i>v'ed', ve'd'</i>	4	6	-	-
6. <i>v'(e)d, ve'd</i>	3	4	14	26
7. -ød	1	1	-	-
N = 70		99%	N = 53	100%

Størstedelen af disse præteritumsformer, 86 respektive 68% hører til Peder Jacobsens bøjning I, dem skal vi ikke beskæftige os mere med i denne omgang, så de kategoriseres lidt groft som havende endelsen -ø. Det er den lydrette form svarende til rigsmåls [-øðø], med svind af blødt d, og stavelsesreduktion.

Resten af formerne er for størstedelens vedkommende udtryk for en eller anden slags restitution af et præteritums-element dvs. forventelig et -tø/-dø. Skemaet viser hvor sjældent det er i løbende tekst at høre et udlydende [-ø] manifesteret, kun ialt 4 gange ud af 27 mulige. Skemaet synes også at vise en dialektgeografisk forskel mellem de to områder, det er dog langt fra givet at det ikke snarere er en forskel mellem to slags praksis. Men det problem smutter vi udenom i denne omgang idet vi koncentrerer os om de vestfynske former, Vissenbjerg ligger jo som nævnt på Vestfyn.

Af de 15 vestfynske former uden -ø svarer 9 til -dø former hos Peder Jacobsen, 6 af dem har i den gammeldags Flemløse dialekt præteritum lig med infinitiv, mens et enkelt ord ikke findes i Flemløse beskrivelsen.

Når man sammenholder dette med at flere af disse ord i de vestfynske tekster (fx. bo, lave, sy), har former både med og uden præteritums -t/-d, mens andre har dobbeltformer hos

Peder Jacobsen, bliver det klart at der gennem en længere periode har været en tendens til at restituere præteritumsendelsen i vestfynsk.

I dette ældre dialektale lag er det kun ord af en vis fonetisk opbygning der restitueres. Alle eksemplerne fra Danske Dialekttekster og flertallet fra Mundarten i Flemløse har en stamme med udlydende lang vokal, /-v/ eller /-j/. Inden for denne gruppe ord må man regne med at former som [le'wd] levede, [plø'jd] plejede, [nå'dd] nåede bliver mere og mere almindelige, mens [le'wdø, plø'jdø, nå'dø] er meget sjældne.

Odenseansk.

Da odenseansk formodentlig spiller en eller anden rolle for dialektudtyndingens forløb, har jeg aflæst en række båndoptagelser med indfødte odenseanere til sammenligning med teksterne fra Danske Dialekttekster IV. Det drejer sig om 2 kvinder og 3 mænd og de er alle over 60. Deres præteritumsformer fordeler sig således.

	K ₁		K ₂		M ₁		M ₂		M ₃	
	an- tal	%	an- tal	%	an- tal	%	an- tal	%	an- tal	%
1. -ø			4	40	10	53	13	43	4	33
2. -dø	2	13								
3. <i>v'(e)d, ve'd</i>	5	31	4	40	4	21	8	27	5	42
4. -ød	5	31			5	26	1	3	1	8
5. -ødø	1	6					1	3		
6. -e'	2	13	1	10			1	3	2	17
7. -ødø	1	6	1	10			6	20		
N = 87	16	100	10	100	19	100	30	99	12	100

Det ser jo umiddelbart noget forvirrende ud. Man kan dog bemærke at 4 af de 5 odenseanere bruger den traditionelle dialektale præteritumsform på -ø i et betragteligt antal til-

fælde (33-53%), mens den femte informant ikke bruger denne endelse, men til gengæld som den eneste har et par eksempler på *-dø*. De yngre dialektale og regionale former 3 og 4 er også meget brugte (30-62%), men dertil kommer et par hybrid-former som ikke er hørt hos de unge Vissenbjergere.

Begge former kan opfattes som lokale udtaleformer af skriftens *-ede*. I det ene tilfælde med en læseudtale med klusilt *d* svarende til de omtalte regionalssprogsformer af adjektiver på *-dig*. Denne udtale kan også høres hos midaldrende og ældre Vissenbjergere, især som en form der kan tages i anvendelse i mere officielle situationer, eller som et udslag af akkomodation til en rigsmålstalende samtalepartner. Jeg tvivler på at formen hører til de talendes dagligsprog.

Mens *øde*-udtalen kun er hørt en enkelt gang hos 2 af informanterne, ser det ud til at *e*-udtalen har et vist fodfæste i denne gruppe, idet alle de 4 informanter der har standardnære former overhovedet, benytter den indimellem. Jeg opfatter den som en lydret udtaleform af skriftens *-ede*. Konsonanten er bortfaldet i overensstemmelse med fynskens fonologi, men stavelsestallet bevaret.

Präteritumsformer af denne type kendes fra Sydøerne. I mønsk, falstersk og østlollandsk kan man jævnlig støde på former som [*døbe*·, *smælde*·, *sa·we*·] dyppede, smeltede, save-de. På Møn er disse former formentlig af ældre dato, mens de på Falster og Østlolland fortrinsvis er bemærket hos talere med en moderniseret sprogform (Køster 1986). I ældre tid synes de især at være udbredt i de mindre købstæder, såsom Saksøbing og Stubbekøbing, og har så derfra bredt sig, så de i hvert fald på Falster er almindelige i regional-sproget (mundtlig oplysning fra Chr. Lisse).

På Fyn er det gået anderledes. Präteritum på *e*· er ikke hørt hos yngre odenseanere, og har tilsyneladende heller ikke bredt sig uden for Odense.

Det mest bemærkelsesværdige ved de odenseanske tekster er deres form-rigdom, helt op til 6 forskellige realisatio-

ner af den svage präteritum hos to af odenseanerne. Dernæst kan man bemærke at forlængelse + *d*, eller *ød*, er de hyppigste realisationer. Sluttelig: hybridformen *-e*· der øst for Storebælt har vundet indpas i regionalssproget på Lolland-Falster, kan høres lejlighedsvis hos de ældre odenseanere, men har tilsyneladende ikke bredt sig til Vissenbjerg.

Omtolkning af *-dø* til *-ød* under indflydelse af østjysk norm.

Med udredningerne af restitutioner og manifestationsforhold i yngre dialekt og odenseansk er der lagt op til at betragte udviklingen af präteritumsendelsen *-ød* som en dialektintern udvikling. Med beskrivelsen af den odenseanske tilstand og sammenligningen med østjysk og lolland-falstersk er det samtidig antydnet at der har været flere udviklingsmuligheder, og de sejrende former er blevet støttet af at der fandtes tilsvarende former i naboregionen.

Som det fremgår af det foregående blev former som /*plæ·jdø*/, /*gna·vdø*/ bogstavelig talt altid manifesteret som [*plæ·jd*], [*gna·vd*]. På et eller andet tidspunkt er denne manifestation blevet opfattet som en realisation, ikke af strukturen /*plæ·jdø*/, /*gna·vdø*/, men af /*plæ·jød*/, /*gna·vød*/. Der er sket en omstrukturering, og dermed er der opstået en ny präteritumsendelse *-ød*.

Næste trin i udviklingen er at denne nye endelse, hægtes på verber med en anden fonetisk opbygning, først og fremmest verber med kort vokal + ustemt konsonant fx. hoppe, fedte, kigge, passe. Sådanne verber hørtes normalt ikke i former som [*høbdø*, *kigdø*] eller [*høb·d*, *kig·d*], men havde enten den traditionelle dialektale form [*høbø*, *kigø*] eller den helt situationsbestemte [*høbødø*, *kigødø*]. Men nu er det anderledes, disse verber høres hyppigst med former som [*høbød*, *fedød*, *kigød*, *passød*].

Jeg tror ikke denne udvikling er særlig gammel i vestfynsk, og der er heller ingen eksempler på den i de vest-

fynske tekster i Dialekttekster IV, derimod er der formentlig 2 øst- og sydfynske eksempler. Det ene (sikre) er [knægəd] knækkede fra det sydfynske Vester Skerninge (Dialekttekster IV:36, optaget 1938). Det andet (formentlige) er [las'd] fra Ellested på Østfyn, der ganske vist er oversat låste, men som sandsynligvis snarere bør gengives ved lodsede (Dialekttekster IV:28, optaget 1974). Men er formen ikke gammel er den til gengæld hyppig hos de yngre vissenbjergere, i gennemsnit op mod halvdelen af tilfældene, og hos nogle af de mandlige informanter enerådende som præteritumsform.

Fynboen på skillevejen.

Fynboen har længe stået som en anden Herkules på skillevejen og skullet afgøre hvilken norm der var smukkeste, eller mest anvendelig, hovedstadens eller hovedlandets. De nyere udviklinger tyder på at man nu har valgt side. De fleste af de bevarede dialekttræk og alle de nyudviklede træk er fælles for Fyn og (dele af) Jylland, mens Fyn og Sjælland (eller Sydøerne) ikke har nogen fælles træk der ikke også findes i Jylland.

Den mentale afstand til Sjælland er langt større end mellem Fyn og Jylland, og fortsætter udviklingen ad de baner man kan iagttage i øjeblikket, bliver Storebælt den vigtigste danske dialektgrænse. På fremtidens dialektkort vil der være en klar todeling mellem et udpræget københavnsk domineret Østdanmark, og et Vestdanmark hvor den københavnske påvirkning er væsentlig svagere. Der er færre københavnske træk der slår igennem, og de er længere tid om det. Kun tiden kan vise om den vestdanske modnorm er så livskraftig at noget af københavneriet aldrig vinder indpas hinsides Storebælt.

Noter.

- 1) Djursland og Samsø kan dog have stød i disse ord, og det samme gælder Hads herred. Grænselinjen på Kort etc. skal ikke tolkes på den måde at der i dette jyske område hersker sjællandske tilstande, ofte falder stødet (specielt på Samsø) på vokalen ikke på den stemte konsonant. Det samme kan gælde visse ord i fynske dialekter, og i fynsk regionalsprog kan der noteres en tendens mod at hele ordgruppen omformes dvs. [fø'lg] for klassisk fynsk [følg].
- 2) Ordet frem udgør et særligt problem, idet det hed [fɾæ'm] i den traditionelle dialekt.

Undersøgelsen af den sproglige variation i Vissenbjerg er et delprojekt under det fællesnordiske projekt "Urbanisering og sprogforandring. Urbaniseringens virkninger på sproget". Det danske delprojekt er støttet af Statens humanistiske Forskningsråd.

Litteraturliste.

- Andersen, Poul: Fonemsystemet i Østfynsk. København 1958.
- Andersen, Poul: Dialektgeografiske kort til Undervisningsbrug. København 1969.
- Danske Dialekttekster IV. Ømålstetekster 2. Fynsk. København 1976.
- Jacobsen, Peder: Mundarten i Flemløse Sogn. Udg. Poul Andersen. København 1933.
- Kristensen, Marius og Valdemar Bennike: Kort over de danske Folkemål. København 1898-1912.
- Køster, Finn: Om de svage verbers bøjning ("ede-bøjningen") i dialekterne på Lolland-Falster og Møn. Danske Folkemål 28:103-20. København 1986.
- Lund, Jørn: Regionalsprogsstudier. Danske Studier 72:62-82. Odense 1977.

K. Ringgaard (udg.)

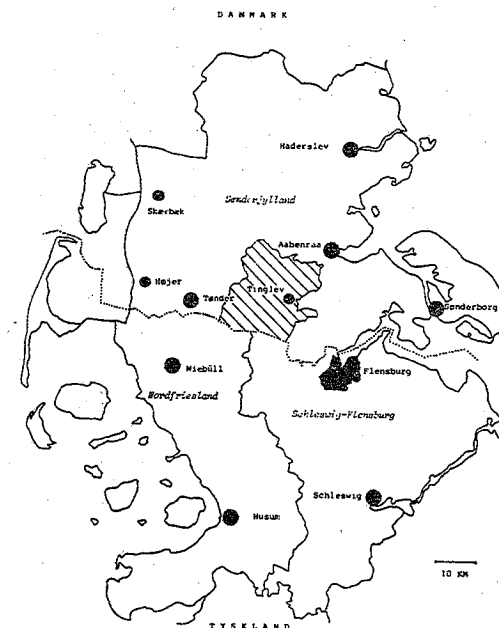
1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

SNAKKER BØRN I SØNDERJYLLAND SØNDERJYSK?

Af Karen Margrethe Pedersen, Skærbæk

I projektet: Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion ved Institut for grænseregionsforskning i Aabenraa beskæftiger jeg mig med sprogbrugen hos to grupper børn i Tinglev kommune i Sønderjylland.

Første del af undersøgelsen var egentlig tænkt som et pilotprojekt til en større beskrivelse af sprogforholdene i hele grænseregionen, nemlig Sønderjyllands amt og Landesteil Schleswig, men for tiden ser det ud til at pilotprojektet omdefinieres til første trin i en sociolingvistisk længdesnitsundersøgelse. Andet trin gennemføres således i år.

Undersøgelsesegnen Tinglev kommune er markeret med skraveringer.

Pilotprojektet omfatter 31 børn, 4-5 år gamle fordelt på danske og tyske børnehaver og 34 elever fra sjette klasse i en dansk og tysk skole, udvalgt efter et simpelt tilfældighedsprincip.

Formålet med undersøgelsen er at få beskrevet børnenes sprogbrug hjemme, i børnehave og skole. Beskrivelsen skal endvidere tjene til at give indsigt i hvad det at være eller blive en-, to- eller flersproget indebærer, og den skal kunne udnyttes både pædagogisk, uddannelsesmæssigt og almenkulturelt, dvs. der i høj grad må tages hensyn til formidlingsaspektet. Det har jeg søgt at gøre i rapporten fra pilotprojektet: Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion. En-, to- og flersprogede børn i Sønderjylland. Den er i såvel indhold som form udarbejdet så en bred kreds skulle kunne få glæde af den. I tankerne har jeg hele tiden haft tilhørere ved forsamlingshusforedrag, som jeg har haft mange givtige diskussioner med og de kursister der kommer til kursus i tosprogethedspædagogik på Tønder Statsseminarium. Det er folkeskolelærere, gymnasielærere og børnehavepædagoger fra mindretalsinstitutioner nord og syd for grænsen.

Undersøgelsen er bygget op over en spørgeskemaundersøgelse hvor såvel alle forældre som skoleelever er udspurgt. Her gives der mulighed for at placere sig sprogligt mellem sønderjysk, rigsdansk og tysk. Et af resultaterne er at forældrene mener at to tredjedele af børnene mest snakker sønderjysk og m.h.t. forskellige kombinationer af sprog at børnene i de tyske institutioner dominerer med at være tosprogede med beherskelse af sønderjysk og tysk, mens kun få også kan rigsdansk. Halvdelen af børnene i den danske børnehave anses for at være tosprogede med sønderjysk og rigsdansk, og det gør en tredjedel af de danske skoleelever også. Disse skoleelever er imidlertid ikke i tvivl om at procenterne for deres tosprogethed er meget højere end forældrene angiver. To tredjedele anser dem selv for at være tosprogede.

Jeg kunne have valgt at gå videre med børnenes opfattelse af egen sprogbrug gennem attitudeundersøgelser, men jeg fandt dem for unge hertil. Det næste skridt blev derfor deltagerobservation i børnehaver og skoler og optagelser af de yngste under memoryspil og billedbeskrivelser og de ældste bl.a. under billedfortællinger og mens de instruerede en kammerat i at bygge en figur med LEGO-klodser.

Der var interviewere til rigsdansk, sønderjysk og tysk, og der var kun tvungen sprogvalg i forbindelse med en billedfortælling, idet skoleeleverne blev bedt om at fortælle den på sønderjysk af den sønderjyske interviewer og på rigsdansk af den rigsdanske interviewer.

I børnenes danske talesprog er der lagt vægt på at beskrive variationen i sprogbrugen. Og Tinglevegnens traditionelle dialekt og rigsdansk er de to yderpunkter hvorimellem sprogbrugen kan variere. Optagelserne er så analyseret m.h.t. de vigtigste af de træk som adskiller dialekten fra rigsdansk.

Der bliver talt traditionelt sønderjysk, et blandingsprog og rigsdansk, det er især af tilflyttere. Og nogle af børnene kan skifte mellem to af koderne alt efter samtalepartner og emne.

I blandingssproget kan der ikke påvises nogen træk der er resistente, sandsynligvis fordi børnene endnu ikke har fundet en fastere norm. Men en del tyder på at der kan skelnes mellem to varianter, der kan have forskellig funktion og status for sprogbrugeren og som ofte bliver opfattet som henholdsvis korrekt rigssprog og som korrekt dialekt. Det drejer sig om det sprog der har sit hovedmønster i rigssproget, men er iblandet regionale og dialektale former og det hvor hovedmønstret ligger i dialekten, men er iblandet regionale former. Begge sprogformer hører ind under kategorien regionalsprog, men der skelnes mellem dem her for at få mulighed for at anskueliggøre et eventuelt sprogskit.

I stedet for at vise at der ingen fælles resistente træk

er i blandingssproget ved de første optagelser og remse alle de forskellige sprogtræk op hos børnene og vise hvilke der veksler i en uendelighed, vil jeg gennemgå et udpluk af optagelserne med Niels for at vise hvorledes jeg arbejder med børnene, hvorledes jeg har analyseret deres sprog og hvilke konklusioner jeg indtil nu er kommet til m.h.t. hans sprogbrug. Og ikke mindst hvorledes han selv forholder sig til sin brug af sproget.

Niels er som de fleste af klassekammeraterne tretten år under optagelserne. Han er født og opvokset i Tinglev kommune ligesom sin far, mens moderen er fra nabokommunen. I hjemmet snakkes der udelukkende sønderjysk, og forældrene oplyser at ingen taler rigsdansk. På dette punkt er Niels uenig med forældrene, for han mener at han kan tale rigsdansk lige så godt som sønderjysk. Til kammeraterne snakker han dog mest sønderjysk, men til lærerne i såvel dansktimerne som andre timer er det både sønderjysk og rigsdansk. Selv tilkendegiver han at han sommetider har holdt sig tilbage med at sige noget, fordi han følte sig hæmmet af det sprog han talte. Forældrene derimod har aldrig oplevet at hans sprog ikke var godt nok.

Når Niels bliver optaget på bånd, virker han på ingen måde hæmmet, og han taler relativt hurtigt uden store pauser. Af det følgende skema fremgår resultaterne af trækanalysen på en del af båndmaterialet.

Der er rigsdanske og regionale former vekslede med dialektale former, og det kunne tyde på at Niels taler et blandingssprog. Jeg er imidlertid mere tilbøjelig til at karakterisere hans sprog som sønderjysk dialekt, for det virker stærkt dialektalt, og der veksles ikke mellem dialektal, regional eller rigsdansk udtale inden for det samme ord. Der er derimod nogle ord der ikke længere har dialektal udtale i Niels'sprog og heller ikke hos de øvrige informanter. Ordet "sidder" udtales regionalt (sɛdɔ) hvor vi i dialekten har (sɛɹɔ). Denne regionale form er registreret fire gange under

OPTAGELSE TRÆK NR.	ÆBLET			LEGO			HUNDEN (rigds.)			HUNDEN (sdrj.)		
	sdrj.	rigsd.	reg.	sdrj.	rigsd.	reg.	sdrj.	rigsd.	reg.	sdrj.	rigsd.	reg.
1	13			8			3			5		
2	6			4			1					
3	4	1		3								
4	23						4			2		
5	15		4	12		14	1					
6	2	5		8			1			1	1	
7	8			5						2		
8	74	1		6			8			6		
9	3											
10	20	3					3			4		
11				3								
12				12			1			2		
13	22			18			3			3		
IALT	190	10	4	79		14	25			25	1	

fortællingen om Æblet og fjorten gange under legoinstruktionen. I de øvrige ord hvor vi kunne få træk 5, er det tilstede. Også ved træk 6, hvor det drejer sig om udtalen 'ch' af 'g' og 'gg' i udlyd og indlyd mellem vokaler, har vi rigsdansk udtale af ordene lige, ligger og kigger. Men ved øvrige ord sønderjyske former, som rage (ra'ch) og skrige (skri'ch). De resterende danske former, hvor vi kunne have fået et af de udvalgte dialekttræk, er enkeltstående og kan muligvis bortforklares.

I ét tilfælde markeres bestemt form ved et substantiv således med efterhængt morfem og ikke som i alle de øvrige 74 tilfælde med foranstillet artikel, nemlig ved ordet politigården. Her mener jeg at der kan være tale om at ordet er hørt i denne form i tv eller radio. At der i tre ud af treogtyve mulige forekomster af omlyd i præsens ved verber, ikke findes omlyd, kan skyldes at der er tale om usikkerhed. Første gang i allerførste sætning der siges og senere ved selvtættelser.

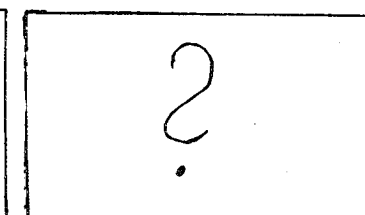
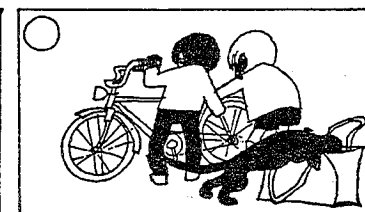
Som eksempel på Niels' sønderjyske dialekt, der trods sit traditionelle præg alligevel rummer nydannelser, er ud-

valgt et klip fra legoinstruktionen. Niels instruerer Hanne hvis sprog må karakteriseres som rigsdansk iblandet regionale og sønderjyske former i alle optagelser undtagen denne. Her replicerer hun nemlig på sønderjysk. Det kunne tyde på at hun har ret når hun oplyser at hun mest snakker sønderjysk med sønderjysktalende kammerater. Hun siger således linje 15: det er ikke (it 12) til at finde ud ('u.ə 5) af. Nogle af principperne for denne som de følgende båndtekster, er at de er udskrevet i normal retskrivning. Dialektal udtale er markeret ved en understregning og regional udtale med stiptet understregning. Sommetider er det understregede ord efterfulgt af en parentes. Heri lydskrives ordet i grov lydskrift med angivelse af længde, hoved- og bitryk samt evt. stød. Tallet, der tilføjes, henfører til de tretten særtræk dialekten beskrives ud fra. Hvor vi kunne have haft et dialekttræk, men har rigsdansk udtale, efterfølges ordet af en parentes med negativt træk tal fx lige (+6). Niels' instruktion lyder i uddrag:

- 1 N: du tager den længste røde ('rø^y 2+7) og så tager du
- 2 den hvide ('vi^ə 5) æ (8) længste med otte takker på
- 3 (å 13) nej ikke (it 12) den der det er sådan en flad
- 4 ('fla. 5) klods den ja og sidder i æ (8) ende på (å 13)
- 5 den en til (=så at 13) den rager ('rachə6) sådan ud ('u.ə5)
- 6 ovre nej omvendt nej omvendt sådan til (=at 13) det
- 7 sådan der ja og så tager du de to ('to^u 3) længste
- 8 blå det er dem og dem sætter du den ene på (å 13)
- 9 henne imod (əmo 5) den hvide ('vi^ə 5) nej ikke (it 12)
- 10 sådan der henne imod (əmo 5) den røde ('rø^y 2+7)
- 11 klods nej ikke (it 12) sådan der omvendt den sidder
- 12 langs der ude ('u^ə 5) over æ (8) kant skal den rage
- 13 ('ra^{ch} 6) rage ('ra^{ch} 6) lidt (ə^{let} 13) ud ('u.ə 5)
- 14 over æ (8) kant
- 15 H: det er ikke (it 12) til at finde ud ('u.ə5) af

Når Niels direkte bliver bedt om at tale rigsdansk af den rigsdanske interviewer, adskiller hans sprog sig ikke fra det der bliver brugt under legoinstruktionen. Han fortæller følgende om billedserien: Hunden

- 1 N: det er en dreng han er henne ved (ve 7) æ (8) slagter
- 2 og hente nogle pølser og sådan noget og så har han
- 3 sin hund med og så går ('ge.ə 10) han hjemad ('jəma 5)
- 4 nu så kommer han hen til æ (8) cykel og der er en
- 5 anden dreng der står ('ste.ə 10) henne og ser ('seⁱ.ə 1)
- 6 på (å 13) den og da æ (8) hund den hopper op i æ (8)
- 7 taske og tager alle æ (8) pølser og så løber ('løfə 4)
- 8 æ (8) hund sin vej og æ (8) dreng han begynder og
- 9 råbe ('råf 4) og skrige (skri^{ch} 6) efter den og løbe
- 10 ('løf 4) efter den og til sidst (...) så har æ (8)
- 11 hund nok ædt dem og så får ('feə 10) den udskæld
- 12 ('u.skæl 13) når han kommer hjem og der er ikke (it 12)
- 13 mere ('meⁱ 1+13=flere) penge til vi kan købe (kø^y f 2+4)
- 14 mere ('meⁱ 1) for

Alt i alt må man sige om Niels at han forbliver i et udpræget dialektalt sprog.

Når Niels oplyser at han taler rigsdansk lige eller næsten lige så godt som sønderjysk, kan man have sin tvivl om det stemmer. Den utilstrækkelighedsfølelse han giver udtryk for i spørgeskemaet, kan jo hænge sammen med at han ikke kan skifte sprog. At han oplyser det modsatte, kan skyldes at det ikke er videre behageligt at indrømme at man kun behersker ét sprog, som ikke er i overensstemmelse med hele skolens norm.

Anderledes forholder det sig ved de helt nye optagelser præcis tre år efter de første.

Niels går nu i 9. klasse, er 16 år gammel og oplyser i spørgeskemaet at han mest snakker sønderjysk og ikke som tidligere kan tale rigsdansk næsten lige så godt som sønderjysk. Han svarer stadig bekræftende på at han er blevet drillt p.g.a. sit mest anvendte sprog, men oplever ikke vanskeligheder i skolen mere, hverken når han vil sige noget i timerne, lave skriftligt arbejde eller læse op. Han oplyser også nu at han i modsætning til tidligere udelukkende snakker sønderjysk til lærerne og ingen ønsker har om også at kunne tale rigsdansk.

Optagelserne omfatter de samme emner som for tre år siden, men er nu udvidet med et interview både med den rigsdanske og med den sønderjyske interviewer. Endvidere har eleverne talt sammen to og to med en hjemlånt båndoptager formedels en timeløn hver. Dialoger jeg er meget spændt på at få nærmere analyseret.

Billedfortællingen: Æblet fortæller Niels på bredt sønderjysk til den rigsdanske interviewer. Hun spørger lige efter han er færdig:

- I: hvad for et sprog synes du du fortæller den på
N: det er blandet
I: blandet mellem hvad
N: sønderjysk og rigsdansk

- I: nå snakker du mest et blandingsprog synes du
N: ja
I: synes du man skal snakke noget bestemt sprog i skolen?
N: ja det er sådan det er hvis man siger lidt på sønderjysk så griner de af en jo
I: gør de det
N: ja det er der nogen af dem der gør det derinde det er for eksempel i æ regnetime vi siger seks nej seks og jeg siger seks så griner de og en gang imellem
I: ja det troede jeg egentlig de var vokset fra
N: åh jamen det gjorde de og meget i de små klasser da der var der meget med alt det men nu er det ikke så meget mere
I: nå jamen er der ikke andre inde i klassen der snakker sønderjysk
N: jo nogen er der
I: hvad tror du får dem til at grine
N: det er nok den mærkelige lyd der kommer altså
I: ja
N: hvordan vi udtrykker det
I: ja har du har du oplevet det flere gange
N: ah det var mere i de små klasser i tredje - fjerde klasse da var det meget
I: er det noget der har generet dig
N: nej ikke sådan
I: det er det ikke
N: nej
I: hvad er det øh er det derfor du sådan er begyndt at snakke sådan lidt blandet nu
N: ja det tror jeg nok
I: ja det er ikke øh hvad med lærerne hvordan forholder de sig til det
N: ja de ja det gør ikke noget
I: de retter dig aldrig
N: nej

I: hvad så når du skal skrive

N: ja så er det lidt af hvert det er sådan lidt blandet og

I: kommer der så mange fejl i synes du

N: nej det er ja det er svært at sige jo

(Dialektal udtale i Niels' replikker er markeret med understregning, men der er ikke foretaget nogen tråkanalyse).

En nærmere analyse af Niels' fortælling om Æblet, vil vise om han har ret i at han nu i højere grad taler et blandingssprog, i denne situation. At han kan benytte et blandingssprog viser en anden optagelse. Da han bliver bedt om at fortælle historien om Hunden på rigsdansk til den rigsdanske interviewer, svarer han:

N: det bliver vist svart

I: kan du prøve på så meget rigsdansk som du synes du kan

N: ja det kan jeg da

det er en dreng og han er henne ved (ve 7) slagteren (+8) og hente nogle pølser og så går (+10) han med sin hund pe/øh vej og så kommer der en anden dreng og han vil gerne vise ham hans cykel og så ser (+1) de på den og imens så tager hunden (+8) pølserne (+8) oppe i posen (+3, +8) og så løber (+4) den med det halve af pølserne (+8) hen ad gaden (ga'an 5, +8) og Peter løber (+4) efter den og så da han kommer hjem må han sige til sin mor (+3) at han ikke (+12) har mere (+1, 13 = flere) pølser fordi hunden (+8) har spist dem

Den konsekvente brug af æ (jeg) er væk. Ligeledes foranstillet artikel til at markere bestemt form af substantiver med. Verbet går får ikke omlyd i præsens, og diftongeringer ved nogle af de lange vokaler er forsvundet. Og for 'b' i udlyd eller indlyd mellem vokaler får vi ikke 'f' som i (løfə), men rigsdansk udtale. Konkluderende må siges at Niels nu kan tale et blandingssprog der nærmer sig rigsdansk. Her får vi forklaringen på at han ikke i så stor udstrækning oplever drillerier mere. Han kan nu tilpasse sit sprog så

meget til den herskende sprognorm i skolen at hans sprogbrug bliver accepteret. Og det er han tilfreds med. På et spørgsmål om hvad han har tænkt sig at tale til folkeskolens afgangsprøve, svarer han:

N: det ved jeg ikke det der er normalt sådan ligesom jeg plejer

Hermed skal forstås, det han plejer at benytte i en undervisningssituation, og det spiller ikke nogen rolle for ham at det ikke er rent rigsdansk.

I: kunne du tænke dig at lære at snakke rent rigsdansk

N: nej hvad skulle man bruge det til når man bor hernede jo

I: nej det er da rigtig nok jo hvad kunne du tænke dig at være bagefter?

N: det er forskellig nu nej landbrugsmaskinemekaniker eller og bonde

I: har du nogen mulighed for at få en gård

N: ja min far han er jo bonde

Gentagne gange understreger Niels sin sønderjyske identitet og hans erhvervsønsker ser ikke ud til at ville true den, for der er muligheder for såvel en EFG- som en mesterlæreuddannelse inden for amtets grænser. Som bevidst kodeskifter har han også mulighed for at bevare sin sønderjyske dialekt. Om hans sprogekoder forandrer sig i tidens løb, vil nye undersøgelser vise. At hans dialekt ikke har forandret sig fra 6. klasse når han taler med sønderjysktalende kammerater, ses imidlertid tydeligt da han nu igen instruerer Hanne i at bygge en figur med Lego. Ligeledes når han sidder og snakker med Bent i fritiden. De har snakket om alt mellem himmel og jord, før de begynder at tale om at så raps.

N: det er det samme når du sår frø da må du og kun så fjorten pund på æ tønne land jo

B: åh ja men der kan du jo der skal du jo ikke have sådan noget specielt noget i

N: nej

- B: vi havde fået lånt sådan noget gummi eller sådan noget plastic til og smide ned ved æ ruller æ bag så den ikke ladet for meget ud ellers løb det ud ved æ side jo
- H: nå det er måske sådan nogen bitte bitte bitte kerner
- B: de er fandme ikke stor
- N: nej har i sået det nede i æ eng
- B: hvad
- N: har i sået det nede i æ eng
- B: nej vi har sået nede ved æ skov
- N: nåh
- B: nede æ bag der hvor vi har haft møg
- N: der nede ja og vi skal og til og køre møg i morgen
- B: så roer
- N: nej ovre i æ grusgrav roer har vi længe sået
- B: har i haft jes til det
- N: ja kom med æ stor
- B: femten rækker
- N: hvor mange omgang skal han tage
- B: kører han to/to en halv omgang så var han færdig med det ene stykke

Samtalen fortsætter om det liv de har tilfælles og på det sprog de har fælles. Hvad der også er fælles for dem, er at de begge har forandret deres holdning til deres sprogbrug fra 6. klasse til 9. klasse. Som Niels sagde Bent i 6. klasse at han kunne tale både sønderjysk og rigsdansk, men mest snakkede sønderjysk. Til lærerne talte han et blandingssprog og ville gerne generelt kunne tale både sønderjysk og rigsdansk. I 9. klasse svarer han som Niels at han udelukkende snakker sønderjysk også til lærerne og ingen ønsker har om også at kunne tale rigsdansk. Jeg ser det ikke som et udtryk for at de har givet op over for at tilegne sig rigsdansk. Tværtimod, betragter de sig som sønderjyder for hvem det vigtigste er at snakke sønderjysk. De er bevidste om deres sprogbrug, og de har nok også lettere ved at kunne holde fast ved dialekten nu hvor de kan skifte kode. Det rigsdanske,

det er noget man må tage med, ja man føler næsten at det betragtes som et nødvendigt onde. Under interviewet giver Bent også udtryk for denne holdning:

- I: synes du der er behov for at du lærer rigsdansk
- B: nej
- I: er det nødvendigt
- B: næh jah
- I: ja hvad vil du væ/hvad var det du ville være bagefter
- B: elektronikteknikker ja så skal jeg slå om til rigsdansk det tror jeg næsten

Bent kan som Niels skifte sprogkode, men han ser i første omgang ikke noget behov for at det skal være til rigsdansk. I fremtiden har han imidlertid indset at der kan blive brug for det, en erfaring han har fra en bror under videregående uddannelse. Men Bent understreger kraftigt at broderen stadig snakker sønderjysk hjemme.

Perspektiverne i denne længdesnitsundersøgelse ligger i mulighederne for at følge bl.a. disse to drenge sprogligt og socialt. De har haft samme opvækstvilkår på gårde på landet med hjemmearbejdende forældre, der er sønderjysktalende og opvokset på egnen. Niels og Bent har gået i klasse sammen fra 1. til 9. klasse og har beskæftiget sig med det samme uden for skolen. Deres sproglige udvikling og holdning til sprog er også næsten identisk. Men i dag er deres veje skilte. Niels går i 10. klasse og vil i mesterlære, mens Bent er kommet på EFG-jern og metal med en HTX-eksamen og en teknikeruddannelse som mål.

Spørgsmålet er om deres forskellige uddannelser og arbejde og dermed måske også deres livsvilkår, vil påvirke deres sprogbrug i forskellig retning. Flytninger, pardannelser etc. bliver selvfølgelig variabler der må tages i betragtning.

Men som de ses nu, er de eksempler på at der er børn i Sønderjylland der snakker sønderjysk og foretrækker det frem for rigsdansk. Og de er langt fra de eneste af informanterne det gælder.

SUMMARY

The longitudinal sociolinguistic project referred to in the article is called "The Meeting between the Languages in the Danish-German border region. The pilot project describes the use of languages by 31 children - 4-5 years old - attending kindergartens and 12-13-year-old pupils. Half the informants belong to the German minority and according to a questionnaire most of them are bilingual mastering both the dialect of Southern Jutland, which is a Danish dialect and German, but a few also speaks standard Danish. Half the youngest of the majority children master both the dialect and standard Danish whereas two thirds of the oldest children are bilingual speaking both languages.

Tape recordings of different communicative events with the children and the two interviewers, one dialect-speaking and one standard-speaking interviewer, enable us to describe the variation in their spoken Danish. One of the majority pupils is chosen to exemplify methods and results. His linguistic awareness and language behaviour patterns are discussed together with a linguistic description of the variation in his language.

13 years old he only masters the traditional dialect, but at the age of 16 he has acquired a standard variety of Danish too. It is used in school. Outside school he says he speaks the traditional dialect, and it is confirmed in a dialogue where he is talking to a friend. As opposed to the situation three years ago he has realized that he cannot speak standard Danish, but now he does not want to either. He can manage with his two varieties.

Finally, the paper discusses the regional identity this informant has achieved and the perspectives of the research.

Litteratur

I forbindelse med projektet: Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion er publiceret følgende:

- Pedersen, Karen Margrethe: Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion. En-, to- og flersprogede børn i Sønderjylland. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa 1986
- Sønderjysk i går - i dag - i morgen? Sprogforeningens Almanak 1986
 - Das Projekt "Die Begegnung der Sprachen in der Dänisch-Deutschen Grenzregion" i: Europäische Sprachminderheiten im Vergleich, Deutsche Sprache in Europa und Übersee, Band 11, 1986
 - Kinder und Sprache - Ergebnisse einer empirischen Untersuchung der Sprachlichen Verhältnisse in Sønderjylland/Nordschleswig. i: Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik, 23, 1985, s. 137-157.
 - & Walker, A.: Eine Auswahlbibliographie zum Thema: "Sprachvariation im dänisch-deutschen Grenzgebiet", i: Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik, 23, 1985, s. 157-161.
 - En-, to- og flersprogede børn i Sønderjylland. Pluk nr. 3, 1984. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa, 1984
 - Mødet mellem sprogene i den dansk-tyske grænseregion - en bibliografi. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa 1984
- I tryk
- German Minority Children in the Danish Border Region: Code-switching and Interference. i: Journal of Multilingual and Multicultural Development Vol. 8:1 & 2, 1987

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.
Århus 1987

NAVN OG STATUS - En introduktion til et socio-onomastisk projekt.

Af Torben Kisbye

Sammenhængen mellem navn og statuslag, altså om navnene kan betragtes sociolingvistisk som et klassesprogligt element, er et stærkt omdiskuteret spørgsmål blandt europæiske navneforskere. I lande med liberal navnelovgivning (Danmark) eller næsten ingen (England) synes der dog at kunne etableres en vis relation mellem navnebæreren og hans sociale tilhørsforhold.

Det har altid undret mig, at det er de indlånte navne og her i særdeleshed de engelske, der udgør hovedmassen af vore lavsociale og dermed klassespecifikke navne. Hvorfor vi instinktivt henfører navne som Brian, Benny, Johnny og Dennis til en bestemt socialgruppe og Vincent, Rasmus, Tobias og Jonas til en anden.

Men før man overhovedet kan gå i gang med et projekt som de engelske drengenavnes socialhistorie i Danmark, må man gøre sig klart, hvad man forstår ved et engelsk navn.

Der opereres i undersøgelsen forsøgsvis med to identifikationsmodeller, I) potentielt engelske navne og II) primærengelske navne.

Kategori I er den vanskelige. Her kan heller ikke navnehåndbøgerne give brugelige kriterier, hverken for proveniens eller indlånstidspunkt, fordi der traditionelt opereres med et sammenrød af etymologiske og kulturhistoriske kriterier, så navne som fx Robert og Richard vurderes snart som engelske, snart som tyske, snart som tysk-engelske, snart som engelsk-tyske. En enkelt (Steenstrup) kommer ret tæt på problemet ved nærmest opgive de at karakterisere dem som germanske.

Også om indlånstidspunktet hersker der ringe konsensus. Alfred tidsfæstes af Hornby til 12 årh., af Steenstrup til ca. 1800. Lignende divergenser gælder andre etymologisk engelske navne af typen Edgar, Edmund, Edwin, etc.

Men lad os dog straks understrege, at håndbøgernes oplysninger i og for sig ikke er forkerte. Det kommer nemlig an på, i hvilken periode vi betragter navnene! Det gør man bare ikke opmærksom på.

Ifølge den her skitserede model vil et navn som fx Edward i sin tidlige middelalderlige optræden herhjemme være et engelsk indlån (møntmestre, angelsaksiske gejstlige etc.), i 1600 og 1700-tallet er det tysk (der selv har det fra fransk, jvf den stadig gældende stavemåde Eduard). Først efter 1800 kan vi med føje betragte det som engelsk, først da er muligheden for engelsk påvirkning overhovedet tilstede. Robert og Richard har et nogenlunde parallelt forløb. Albert er tysk herhjemme gennem det meste af sin historie, men bliver engelsk mode efter midten af 1800-tallet (Albert-Viktor; Alexandra-Albert (Edward VII)).

Dette må gerne forstås som et opgør med den traditionelle etymologiske identifikation af navne. Navne må betragtes som andre ord i sproget. Der er arv og der er lån, og lånene følger kulturpåvirkningerne. Det har heller ikke meget formål at identificere ord som fx score, computer og sport som henholdsvis nordisk, latinsk og fransk, når vi har dem alle som resultat af et møde med en angelsaksisk kulturpåvirkning.

Altså - et navn kan ikke meningsfyldt identificeres som engelsk, når der i den periode, det dukker op, ikke er påviselige kulturelle berøringsflader med England (sprog, litteratur, etc.). Så har tysk nok været den mere plausible formidler. Her findes de engelske navne nemlig også og endda noget tidligere end hos os.

Kategori II (de primærengelske navne) danner grundstammen i undersøgelsen. Herved forstås navne, som er nationale engelske varianter af et ofte fælleseuropæisk navnegods. De omfatter navne som Henry, James, William, Harry, Benny etc. Disse navne er uhyre vigtige for kortlægningen af den tidlige engelske navnepåvirkning herhjemme, thi uanset hvor tidligt de dukker op i kilderne, kan vi med sikkerhed betragte dem som engelske lån. Den allestedsnærværende mulighed for tysk (subsidiært fransk) påvirkning er effektivt elimineret.

Primærnavnet William (fra 1752) er det eneste, der optræder hyppigt nok til at vi kan begynde at danne os et indtryk af påvirkningsfaktorerne og den sociale distribution. Og lad det være sagt straks, det er ikke, som traditionen fastholder, Shakespeare der står bag de første engelske navne herhjemme - eller præstestanden. Navnet William er 50 år tidligere på færde end Shakespeareoversættelserne.

Navnet Williams fordeling ud over socialgrupperne er typisk for de andre tidlige engelske primærnavne herhjemme (fx Benny, Henry, James, Harry). Navnegiverne, viser undersøgelsen, er typisk medlemmer af det højeste borgerskab med tilknytning til oversøisk handel og søfart. Kirkebøgernes fadderlister vidner ofte om englændere i nærmeste omgangskreds. Mange af disse er ved hjælp af Grosserer-Societetets medlemsprotokol (Erhvervsarkivet) identificeret som engelske købmænd bosiddende i København.

Navnene må altså være indkommet via den eneste kontakt vi i det 18. årh. havde med England - oversøisk handel.

Mange af de tidligste navne viser også tilknytning til kolonierne (Guinea, Tranquebar, 'de Caraibiske Ejlander'). Flere storkøbmænd angliserer deres navne under ophold der, fx William Duntzfeldt (født Wilhelm), William Halting (født Vitus). At det er skibene, der har bragt de første engelske navne til landet, kan vi klart se af kirkebøgerne. Blandt navnegivere og faddere fremstår titler som købmand, 'tvende Capitainer', reder, supercargo, 'Tobaksfabriquant', 'Thee og Porcellainshandler' etc. med stor hyppighed.

Af potentielt engelske navne møder vi som relativt sikre Charles, Roger, Arthur, John (1) og også enkelte forekomster af Robert og Richard, hvor omstændigheder (engelske faddere, mødre, etc.) kunne tyde på engelsk inspiration.

1) Navnet John kan i den tidlige periode være en ortografisk variant af dansk Jon, Joen, jvf. de almindelige patronymformer Jonsen, Joensen, Johnsen i dag.

Sammenligner man de københavnske kirkebøger med Århusmateriale, er det den store forsinkelse, der forbløffer.

Altså igen det klassiske billede - novationer udgår fra hovedstadsområdet. I Århus kommer de engelske navne først et stykke op i 1800-tallet, men når de endelig dukker op, er det som i København det merkantile borgerskab, der er først på færde.

I Århus er det igen primærnavnet William, der er signifikant for den tidlige periode. Af 14 belæg op til 1850 er 7 af købmandsstanden. Herfra henter vi også den første (men usikre) John (1804), den første Charles (1820) og den første Henry (1858).

Vi er imidlertid i Århuskilderne så langt fremme i perioden, at vi nu med rimelighed kan betragte de potentielt engelske navne som sikre. Af 27 exx på Alfred op til 1850 har 13 tilknytning til handel og søfart, og et lignende billede viser Edward og Robert. Evt. tysk påvirkning kan udelukkes. Navnene var nemlig ukendte bagud.

Tidspunktet for de engelske navnes introduktion i Danmark er merkantilismen, den florissante handelsperiode. Storkøbmanden var tidens ideal, så den engelske navnemode hos det førende borgerskab har nok været efterlignet af sociale lag nedefter. Det viser også tallene for William. I København døbes i tidsrummet 1790-1800 kun 9 drenge med navnet. I tiåret 1820-30 er tallet steget til 87.

Men hvad der er vanskeligere at forklare er, at omtrent samtidig med de engelske navnes opdukken hos det merkantile borgerskab, begynder nu også arbejderklassen at døbe deres børn med de samme navne.

I 1793 (Frue Sogn) døber en arbejdsmand Jens Sørensen og hustru Karen Jensdotter en søn William, og i 1801 er en William søn af en skomager. I Trinitatis er den første William søn af en 'Haarskiærer', den næste (1799) af en 'Herretiener', etc. Navnene James og Charles viser et lignende billede, og det gentager sig i Århuskilderne.

Der går altså ikke, som man kunne forvente, en generation før navnene bliver modeller for opkald. De første William'er i København dukker op i arbejderklassen, medens navnet hos borgerskabet endnu er så sjældent, at de første bærere kan tælles på een hånd og endnu er i teenage-alderen.

Kan det være matadoren William Duntzfeldt eller den østerlandske nabob William Halling, der har smittet af med deres overdådige palæer, papegøjer og farvede tjenerer? Vi ved det ikke, selv om nok kirkebøgerne i flere tilfælde fortæller, at de har optrådt som faddere ved dåb af børn fra lavere sociale lag. Men i hvert fald er tilvæksten af navnet William for voldsom til at det alene kan forklares den vej.

Mere sikkert påvislig er imidlertid en lånemekanisme, som fremgår af kirkebøgernes fadderlister. De mange standspersoner, som optræder ved arbejderbørns dåb, er nok de herskaber, hvor moderen (tjenestepige, bryggerskone, barnepige, etc.) eller faderen (kusk, gårdskarl, arbejdskarl, etc.) har boet og tjent, før de selv stiftede familie. De fornemme herskaber er nok mødt op ved et tidligere tyendes dåbsfest med den pudsede sølv- eller guldmønt i faddergave. Eksemplerne er så talrige, at noget sådant ligefrem synes at have været skik og brug i datidens patriarkalske familiemønster. Her skal blot gives et par typiske exx af de mange hundrede, vi møder i slutningen af 1700 og begyndelsen af 1800-tallet:

Far : skomager. Faddere : 'Konferenceraad Hjortshøj, Etatsraad Coldbiørnsen, Advokat Bayer, Kiøbmand Selmer, Etatsraaadinde de Kløcker' (Nikolaj Sogn 1791).

Far : en 'Haarskiærer i Gattersgaden'. Faddere : 'Grav Rantzou paa Kongens Nye Torv, Konferentzraad Fabritius bag Børsen, Justitzraad Coldbiørnsen, Kammerherreinde von de Lühe' (Nikolaj Sogn 1788).

Her har vi sikkert en hidtil upåagtet kilde til en lang række højsociale navnes hurtige opdukken i arbejderklassen - en kilde der også nævnes i erindringslitteratur fra samtiden.

Litterær påvirkning. Med den stærke engelske litterære påvirkning op gennem 1800-tallet, kan vi i nogen grad kortlægge de forskellige inspirationskilder gennem særlig prægnante navne, som børn fik i dåben. Også engelske forfatternavne anvendt som døbenavne kan give gode holdepunkter (1).

Shakespeare : Ariel (Trin. 1836), Cleopatra (Frue 1854) Romeo (Petri 1856), Cordelia (Petri 1834), Jessica (Frue 1849), Hamlet (Trin. 1856), Horatio (Frue 1828), Ophelia (Trin. 1842).

Ossian : Selma, Malvina, Minona, Oscar, Ossian, Orla

Dickens : Oliver, Ralph, Nicholas, Edwin, Harriet

Marryat : Percival (Domsogn 1877), Terrence/Terry (Doms. 1890), Corny (St Pauls Sogn 1910), Harvey (Johannes Sogn 1910), Henry O'Brien (St Paul 1909), Clifford Armitage (Fødselsanst. Jylland 1937).

Scott : Reginald, Gilbert, Wilfred, Brian, Guy, Quentin, Vernon, Willy Ivanhoe Nielsen (Fødselsanst. Jylland 1934).

Conan Doyle : Scherlock (sic!) (Frue Årh. 1904), Holmes (St Paul 1929).

Forfatternavne anvendt som døbenavne : Mark Twain (Domsogn 1884), Bret Harte (Domsogn 1880), Marryat (Frue Årh. 1884), Eliot (Frue Årh. 1907), Milton (St Paul 1919), Irving (Frue Årh. 1915).

Op gennem 1800-tallets sidste halvdel bliver tilvæksten af engelske navne voldsom, for at blive næsten epidemisk i årene omkring første verdenskrig. Spredningen er for Århus vedkommende ca. en halv snes forskellige navne omkring 1850 til 74 forskellige omkring 1940.

Den sociale fordeling er interessant. Navnene starter i højsocialt regi (de københavnske købmænd, Shakespeare og Dickensnavne), men oplever et markant statusfald allerede i slutningen af 1800-tallet, da navne som Alfred, Charles, Harry, Henry og Willy allerede er klassespecifikke som arbejdersnavne.

1) Se Kistbye 'Forum nomen est bonum omen - on the so-called idol names' (Studia Anthroponymica Scandinavica II, 1984).

Eksempel : Århus Domsogn 1890-1900 (1)

Alfred	76 - 2
Charles	41 - 1
Harry	18 - 0
Henry	64 - 4
Willy	12 - 0

Forklaringen må findes i den begyndende udbredelse af spændingslitteratur (Scott, Marryat, Conan Doyle, Bret Harte, Jack London, Stevenson etc) i billigserier og avisføljetoner. Det er den engelske underholdningslitteraturs første skridt over i vor massekultur - borgerskabet har ikke længere monopol på den.

Det afgørende statusfald for engelske navne synes at indtræde sammen med det nærmest eksplosive indtag efter 1900. Det rammer næsten alle navne, og også nyopdukkende engelske navne synes nu at begynde deres tilværelse i lavsocialt regi (Frank, Freddy, Hardy, Jimmy, Johnny, Ronnie, Tommy, Teddy etc.).

Samtidig bliver udbuddet af engelske navne næsten kaotisk. Det er ikke længere muligt at pejle sig ind på kilderne.

Inspirationen kommer nu fra triviallitteraturen, de berygtede engelske seriehæfter og kolportageromaner, som omkring århundredskiftet begynder at oversvømme landet. Hovedparten fremstillet i Tyskland, skrevet af tyske forfattere, men med ærkebritisk aroma og fulde af prærieromantik - og engelske navne.

Mest kendt er serier som Billy Brown, Nat Pinkerton, Buffalo Bill, Lord Percy, Lord Lister, Nick Carter (af sidstnævnte indførtes der alene i et kvartal af 1908 halvanden million eksemplarer, en del dog til re-eksport til Norge).

Efterspørgslen var enorm, markedet var lukrativt, så

1) Tallene i venstre kolonne er forekomsten hos ufağlærte og fağlærte arbejdere; højre kolonne registrerer sociale lag derover. Forskellen synes dramatisk, men vi må ikke glemme, at det vi i dag kalder mellemklassen, det brede lag af offentligt ansatte og funktionærer, først er på vej.

også mange danske forfattere forsøgte sig, bl.a. Johs. V. Jensen og Nis Petersen (dog under pseudonym). Disse kulørte lo-øres trivialserier vakte overalt forargelse hos det etablerede borgerskab. I disse 'pøbelserier' lå roden til kriminalitet, forråelse og vold. I Sverige (1909) og Tyskland (1916) blev de forbudt.

Det var arbejderklassen, der var den primære målgruppe for kioskklitteraturen. De tusinder, som efter industrialiseringen og masseindvandringen fra landet næsten havde tredoblet byernes befolkningstal. Det var fortrinsvis dem, der identificerede sig med persongalleriet i hæfternes glitrende spændingsverden og lod sig inspirere ved navngivningen af deres børn.

Vi er med kioskklitteraturen endnu i en periode, hvor de engelske navne kun kan nå os gennem læsning. Forude venter påvirkningen fra Hollywood og TV, der kun yderligere vil befæste lavstatuspræget.

Det er også i denne periode, at hvad vi har valgt at kalde pseudo-engelske navne dukker frem i kirkebøgerne. De er fra starten tydeligt arbejderspecifikke. Navnene skulle lyde engelsk, så -y suffixet bliver højeste mode. Denne type navne er overordentlig talrig i tiden op til 1950. Her kun nogle enkelte exx : Ajly, Alandy, Arly, Bendy, Bjarney, Carly, Chardy, Dally, Dimty, Engly, Jandry, Harlei, Jingy, Landry, Pandei, Nanry, etc.

Også lydrette stavemåder af engelske navne optræder med stor hyppighed : Dik, Djonni, Thjarli, Endru, Joffry, Herri, Semmi, Djimmi, etc. Det var tilsyneladende vigtigt, at navnene kom til at lyde engelsk hos folk, der ikke kunne sproget. Det naive sværmeri for det engelske er tydeligt.

Som det vil fremgå, er de engelske navnes lavstatuspræg ikke noget, der hører vor generation til. Det går tilbage til slutningen af 1800-tallet. Statusfaldet skal nok betragtes som en konvergens af flere faktorer. Serialiseringen af engelsk underholdningslektüre allerede i slutningen af sidste århundrede starter processen, som kulminerer i den intense følelsesladede debat

i tiden op til første verdenskrig. Den voldsomme forargelse den vakte i dannede kredse har spillet en meget væsentlig rolle for de engelske navnes statusfald. Ved at fordømme den kulørte serielitteratur fordømte man også dem, der læste og lod sig inspirere af den slags! Senere bliver det Hollywood og TV der bliver arbejderklassens store inspirationskilde. Her er nogle få, let genkendelige navne fra medieverdenen. De stammer alle fra Kirkeministeriets liste over godkendte fornavne (1981) : Eroll, Gary, Buster, Humphrey, Lemmy, Noel, Perry, Mickey, Kermit, Clark, Omar, Sean (=agent 007), Dean, Ray, Howard.

Fra musik og popverdenen har vi Bing, Elvis, Elton, Lionel (Hampton), Dylan, Tonny (Osmond), Cliff (Richard).

Her kunne man passende fundere over spørgsmålet, hvorfor arbejderklassen supplerer deres navngivningspraksis så stærkt og originalt med triviallitteraturens og medieverdenens idolnavne. Nogle har kaldt det eskapisme og virkelighedsflugt, men den psykologiske drivkraft bagved er rettere et behov for identifikation med symboler på succes, luksus, et spændende liv. Borgerskabet er en sådan identitetssøgning fremmed, deres baggrund og uddannelse tilsiger dem at se med en vis distance og overbærenhed på hvad der er populært og folkeligt, og det var præcist hvad man kunne sige om det engelske sværmeri efter 1900.

Men der er endnu et træk, der falder i øjnene. Er en bestemt navnetype først blevet almindelig i arbejderklassen, lader det til at den fastlåses der - bliver klassespecifik om man vil. Der har været skrevet meget lidt om fænomenet, og ingen giver et tilfredsstillende bud på det. Men det kan undre, at en arbejder døber et barn Benny, Brian, Dennis, etc og dermed i omverdenens bevidsthed giver det et bestemt klassetilhørsforhold; navnehistorien har jo ellers eksempler nok på, at man kan have sig selv eller efterslægten socialt gennem navngivning.

Undersøgelsen synes at vise, at det først er ved opstigning i det vi kalder den lavere middelstand, at der sker

afgørende brud med klassespecifik navngivning. Sålænge arbejderklassen er statisk, hvilende og forankret i sig selv, er navnepraksis nogenlunde stabil. Følsomheden for navnets ligeså vel som for sociolektens statusvaleur indfinder sig altså først med opbruddet fra det lav-sociale lag.

Vort valg af navne, vores smag har nogle kaldt det, er afhængigt af mange faktorer, miljø, venner, kolleger, etc.

Fet er først og fremmest her vi søger inspirationen.

Navnet lader sig således anskue sociolingvistisk på linie med sociolekten, som et instinktivt udtryk for en form for social identitet, som vor smag er det på mangfoldige andre områder, bevidst eller ubevidst (tøj, hobby, læsning, møbler, kunst, etc). Navnet er et tilsvarende socialt gruppesignal.

Men dermed bliver også dommen over de engelske navne som lavsociale, belastende, rædselsfulde etc alene borger-skabets. Det de kalder 'god smag' er samtidig en dom over anden smag og dem der dyrker den. Den borgerlige smag rummer nemlig muligheden at kunne vurdere, kritisere og forkaste.

Afhandlingen vil i sin helhed om et års tid foreligge i Studia Anthroponymica Scandinavica (SAS).

Belønning: 1000 Pund Sterling.

Hvem
kender
ham?

Hvem
har set
ham?

Saaledes spørger man i
Scotland Yard.

Saaledes spørger man
hinanden i London.

Lord Lister, kaldet **John C. Raffles**, den geniale Mestertyv sætter alle Sind i Bevægelse, vækker alle Aagerkarle og Pengegnere op af deres Søvn, ved sine geniale Tricks tager han deres Pengesække fra dem, beskytter den forfulgte Uskyldighed og hjælper den ærlige Stakkel til at faa sin Ret.

..... **En Gentleman fra Top til Taa**
er han i ét og alt, og han drejer den saakaldte Retfærdighed og og Loven mængen en Knap. Men alle Forkæmpere af virkelig Moral har han paa sin Side. Nedenfor er anført, hvilke Anstrængelser der bliver gjort for at anholde Mestertyven.

== **Lord Lister**, kaldet **John C. Raffles**. ==

STIKBREV.

Alle underrettes herved om, at vi søger efterfølgende Mand.

Beskrivelse:

Navn: Lord Edward Lister
alias John C. Raffles
Alder: 32-35 Aar.
Størrelse: Ca. 1,76 Meter.
Vægt: 80 Kilo.
Skikkelse: Slank.
Teint: Mark.
Haar: Sort.
Skæg: Lille Overskæg.
Øjne: Sorte.
Sprog: Engelsk, Fransk, Tysk, Russisk osv.

Særlige Kendetegn: Manden optræder som en yderst distingveret Gentleman. Han bærer Monocle. Stadig i en ny Skikkelse. Han ledsages af en ung Mand. Navnet ukendt.
At anholde for Tyveri: For hans Paa-gribelse betales en Belønning af 1000 Pund Sterling.

Hovedpolitistationen i Scotland Yard.
London, den 1. Oktober 1908.

undertegnet: **Horny**.
Politikinspektør.

Lord Lister vil udkomme med et Hefte hver 14. Dag.
Joh. Andersen & Westis Forlag A/S, Helgolandsgade 15, København B.

A/S. L. Thiel, København.

Seriehæfterne afspejler ofte retfærdig harme over tidens elendige sociale forhold, manipulation og undertrykkelse. Læg mærke til optagetheden af det nye gentlemanbegreb, noget der er gennemgående træk ved genren. Gentlemanskikkelsen var tidens idol, mandsidealet der transcenderer klasserne. En oplagt identifikationsmodel for de mange der købte den kulørte vare.

Nutidens største Opdager

Nat Pinkerton

Af tidligere udkomne Numre haves
endnu paa Oplag følgende:

181 De gaadefulde Rim	273 Det levende Lix	330 En farlig Bedrager
183 Hestmæns Rædsler	274 Oka Youma, den japanske S	331 En nittenaarig Forbryder
184 Stenmund	275 En Forbrydersammensværgelse	332 Skovkongen
186 Den sølsomme Rejsefælle	276 Legrand, Forbryderkongen	333 Opsatet fra de døde
187 Den falske Arving	277 Uskyldig henrettet	334 Var det en Dren?
188 Den raffinerede Tryllekunstner	278 En Forbryderrede under Vandet	335 Aanderøsten
189 Narren fra Goldhill	279 Mordet i Fabrikken	336 Paa Liv og Død
190 Manden med Klædehænderne	280 En Arm — et Hoved — et Hjerter	337 Den fortabte Hustru
193 Urmagerens Død	281 Bankierens Selvmord	338 I Dødsfjendens Magt
194 Tom Kelly, Svømmernes Konge	282 Mordertrekloveret	339 Den hemmelighedsfulde Patient
195 Guldmedaillonen	283 Den Ubekendtes Hoved	340 Hadets Triumf
197 Universelvinderen Potter	285 Mordet foran Detektivens Dør	341 Det mørke Operahus
198 Det skæbnesvangre Næveslag	287 Den døde fra Bronxpark	342 Det uhyggelige Spejlbillede
199 Harrings Perle	288 Blandt Nihilister	343 En haard Prøvelse
200 Spøgelsebaronen	289 Den forbryderiske Krobling	344 Den djevelske Kusk
202 Den forræderiske Film	290 Lægens Hemmelighed	345 Gravverdens Hemmelighed
203 Den læssede Dør	291 Tagkamrets Hemmelighed	346 Et Barnerov
235 Faldet fra Taarnet	292 Dødsbudet Darton	347 En djevelsk Kvinde
236 Uskyldig i Tugthuset	296 Mylords Mordvaaben	348 Han er min!
238 Strandroveren	297 Astronomens Død	349 Hvem var Morderen?
239 En mærkelig Nabo	298 Den frygtelige Klokker	350 Landstrygerens Oplevelse
240 Cigaret-Frederik	300 Mesterskytten Nemo	351 Flyvejningen fra Ridderhall
241 Den bestialne Blinde	301 Den døvtumme Bucky	352 Den gule Død
242 Paa Gravens Rand	302 Det skrækelige Værsthus	353 Hytten i Murraydalen
245 Lødsen og hans Søn	303 Urtven	354 Mordet paa Harry Hilton
246 Sporene i Sneen	304 Dagbogens Hemmelighed	355 Den besynderlige Ungdomsven
247 Den smukke Kaschka	305 En Skuespillers Endeligt	356 En grov Forbryder
248 Den døde Vandringsmand	306 En raffineret Parvenu	357 Mr. Gølds Begravelse
249 Mineroveren Bob Arling	307 Farwell's Sultetaarn	358 Tiggeren fra Dunwell
250 Billedet af den Ubekendte	308 Guldroveren fra Kingsbridge	359 Tyve Aar efter
251 Et skæbnesvangert Fund	309 Den staaende Opfindelse	360 Brønden i Stephenshill
252 Børneplageren i Thurnvilles Skole	310 Indemuret	361 Den «firindstyveaarige» Yngling
253 Et Offer og Seksdagesløbet	311 Den hemmelighedsfulde Guld-kilde	362 Den gamle Syerske
254 Formernes Skrak	312 Gentlemantven	363 Pinkertons haardeste Konkurrent
255 Fred Cornink og hans Dobbelt-gænger	313 Den hemmelighedsfulde Lade	364 Et Pengesøfrensingsforsøg
256 Den forbryderiske Elev	314 En Forbrydelse fra Manøvren	365 Direktør Greens Dø
257 Hævnens Nat	315 En Falskmontnerbænde	366 Mineroveren Bob Arling
258 Et skæbnesvangert Møde	316 Pengesøfrensing	367 Den Ubekendtes Billede
259 En tragisk Skæbne	317 Automobilklubens Hemmelighed	368 Mordet paa Væddeløbsbanen
260 Danserindens Fiende	318 Jernbaneløvlene	369 Arven
261 En grusom Dommer	319 Radiumtyven	370 Mordet paa den formentlige Pinkerton
262 Guldeisen	320 Mosehuset	371 Det sorte Skib
263 Jack, den tatoverede	321 Den Afslødet Brev	372 Den forsvundne Pige
264 Den lille Li-Lo-Tsching	322 En frygtelig Havn	373 Den fattige Skuespiller
265 Den forladte Farm	323 En Sammensværgelse	374 Spøgelsesstemmen
266 Fabrikarbejderens Arv	324 En gaadefuld Kvinde	375 Løvedræberen
267 Den forsvundne Brud	325 Det hemmelighedsfulde Smyk-keskrin	376 Den røde Kæmpe
268 Ravrøret	326 Pinkerton som Udbyder	377 Hærsdpsilleren
269 Det manglende Blad	327 En farlig Politiker	378 Ingeniørens Hemmelighed
270 Masson, den fashionable Tyv	328 Berømmelse og Forbrydelse	379 Den forsvundne Kaptajn
271 Det uhyggelige Hus	329 En besynderlig Anstands-dame	
272 «Tigeren» paa Markedet		

LITTERATURSELSKABET A/S. KØBENHAVN B.

Valdemarsgade 49.

Telefon 7756.

Hovedkommission for Norge:

A. Hagen's Forlag, Tomtegaten 28. Telefon 14368. Kristiania.

Nat Pinkerton serien var nok den største succes herhjemme. Men den er trods sin engelske atmosfære et rent tysk produkt (Bichler Verlag, Dresden). I de engelsktalende lande kendes den ikke. I Danmark kom der ialt 419 numre, og det er mere end i Tyskland. Vore egne forfattere har altså broderet videre på serien!

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1987

PERSONNAVNEFORSKNING OG DATABEHANDLING.

Af Birte Hjorth Pedersen

I rundskrivelsen om mødet forlød det, at vi skulle samles om udforskningen af dansk sprog. Et godt initiativ - synes jeg. For at danske forskningsinstitutioner kan få det fulde udbytte af hinanden, er det nødvendigt, at vi kender lidt mere til hinanden. Min titel er "Personnavneforskning og databehandling", men jeg har valgt at begynde med en lidt bredere orientering om Institut for Navneforskning, som sammen med Institut for dansk Dialektforskning og det Arnamagnæanske Institut udgør de tre gamle forskningsinstitutter ved det humanistiske fakultet på Københavns Universitet. Institut for Navneforskning (forkortet IfN) er Danmarks eneste sted- og personnavnearkiv. Det blev grundlagt i 1910 som Stednavneudvalget under det daværende Kultusministerium. Udvalget blev nedsat med det dobbelte formål at fastsætte retskrivning af stednavne og udsende retskrivningslister med autoriserede navneformer, desuden at udforske stednavne og udgive videnskabelige publikationer. I 1960 blev Stednavneudvalget et institut under Københavns Universitet og skiftede samtidig navn til Institut for Navneforskning, for i modsætning til hvad man tror - beskæftiger instituttet sig med mange andre navne end stednavne.

På Stednavneudvalgets kontor blev der opbygget de samlinger, som var en nødvendig forudsætning for at løse de opgaver som var formuleret i udvalgets kommissorium. Samlingerne er under stadig udvidelse og revision. De blev etableret for at være et værktøj i kampen mod, som man sagde "den herskende forvirring i navnenes skrivemåder", men derudover er der foregået en bearbejdelse af det indsamlede.

Instituttets arbejde har to sider: En praktisk, udadrettet konsulentvirksomhed og en videnskabelig. IfN er nu et § 31-institut under Københavns Universitet, og er derfor pålagt opgaver overfor "det offentlige". For stednavne vedkommende er det overfor Ministeriet for Kulturelle Anliggender d.v.s. instituttet skal udgive retskrivningslister med autoriserede navne og yde rådgivning i retskrivnings-spørgsmål overfor institutioner som Geodætisk Institut og Post og Telegrafvæsenet, amter, kommuner samt til private. For personnavnenes vedkommende er vi rådgivende for Kirkeministeriet og Justitsministeriet; det vil jeg vende tilbage til.

Den videnskabelige side af IfN's arbejde består i at fremlægge og behandle navnestoffet, således at det kan anvendes inden for så mange lingvistiske felter som muligt, f.eks. leksikografi, morfologi, semantik og syntax. Navneforskning har særlig betydning for de sproghistoriske discipliner, fordi det ordforråd, der indgår i de ældste sted- og personnavne ofte er den fyldigste og eneste kilde til sprogets ældste historie.

Resultaterne af det videnskabelige arbejde kan bl.a. ses i serien "Danmarks Stednavne", der er en amtsvis ordnet udgave af bebyggelses- og naturnavne, hvoraf der er udkommet 18 bd.

En anden serie er "Navnestudier"; den omfatter specialundersøgelser over udvalgte stednavnetyper og publikationer om personnavne, nu på 26 bd., heraf bl.a. Danske Sø- og Ånavne, der skal omfatte 8 bd; det 6. er under udgivelse.

Instituttets opgave var som sagt fra begyndelsen koncentreret om stednavne, mens personnavneforskningen først sent fik selvstændig status. Da en meget stor del af vores stednavne (navne på -lev, sted, torp, bølle, rød) i mange tilfælde har et personnavn som førsteled, har personnavneforskningen naturligvis hele tiden indgået som led i stednavneforskningen, men det første danske værk om personnavne,

"Danmarks gamle Personnavne" I-II, blev udgivet på Carlsbergfondets bekostning. Materialet til forskning i personnavne findes på IfN, for sideløbende med opbygningen af stedsnavnesamlingen etableredes også en stor personnavnesamling bestående af:

1. Middelaldersamlingen, der er en samling parallel med Middelaldersamlingen af stednavne (jfr. Fortid og Nutid XXIV 1970 p. 424). Det er en alfabetisk ordnet seddelsamling af fornavne (herunder patronymica) og en samling tilnavne. Ordningen er kronologisk inden for hvert navn, dog således at samme person og personer fra samme slægt er ført sammen. Navnene er skrevet ud fra vores kronologiske samling af diplomer og breve. Hertil kommer en samling af helgennavne anlagt efter samme princip.
2. Eftermiddelaldersamlingen, som er etableret i 1971. Den skal rumme fornavne og efternavne (tilnavne, slægtsnavne) fra 1513 - ca. 1700. Den medtager navne fra det nuværende danske område, fra Skåne indtil 1658 og fra de dansksprogede områder i Sydslesvig. Den skal danne grundlag for Den eftermiddelalderlige Personnavneordbog (som jeg vil vende tilbage til). Til eftermiddelaldersamlingen kan man på grund af det enorme kildemateriale, der findes fra 1513 frem til 1700, som vi i første omgang har sat som tidsgrænse opefter, ikke som ved middelaldersamlingen udskrive alle personnavnekilder; man må foretage en udvælgelse. Man har udskrevet udsnit af tingbøger fra Fyn og Jylland (Åsum H. og Skast H.), Kanceliets Brevbøger, Perlestikkerbogen (fra Nakskov 1618-1629), Levnedsløb i Sorbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731. Endvidere har man samtidig med udskrivningen af stednavne fra Markbøgerne (de landsomfattende orig. målebøger, der danner grundlag for Matr 1688) udskrevet bøndernes navne på sedler.
3. Indberetningssamlingen, der er etableret 1898-1899 som forarbejde til et lovforslag om navneændring 1900. Materia-

let er ordnet topografisk. En lille del af det er udnyttet i bogen "Dansk Navneskik".

4. Moderne navnesamling, som er en stadig voksende samling af helt moderne personnavne omfattende alle de navne, som tilføres IfN gennem fornavneansøgninger fra Kirkeministeriet. Det er en alfabetisk seddelsamling, men navnene er tillige lagt på en datafil med en række relevante oplysninger, således at hver post indeholder oplysninger om det eller de ansøgte navn(e), om yderligere fornavn(e); der anføres efternavn(e), endvidere oplyses det om personen har fået navnet ved dåb, navngivning uden kirkelig handling eller ved navneændring. Der anføres årstal for ansøgningen samt oplysning om familiens status med hensyn til gift, ugift eller enlig, hvor navnet gives ved dåb eller navngivning. Hvis det er muligt anføres moderens og faderens sociale status og oplysninger om erhverv. Ved hjælp af topografisk nummer henføres ansøgningen til et bestemt geografisk sted i Danmark, idet der yderligere oplyses om det er i by- eller landdistrikt. Motivet til navnet angives med en talskala fra 1-8. Endelig afsluttes posten med en kommentar, der nærmere belyser motivet, hvis sådanne er opgivet. På filen ligger navnene i journalorden inden for hvert år. Jfr. følgende eksempler:

an1	Maytal	F	G
	fn1 Maytal	F	G
en1	Fage-Pedersen		
nvg	Æ		
dat	1983	34	
lok	998 Kærum	L	
mot	7		

kom Ansøgeren agter at bosætte sig fast i Israel og da hendes danske navn Mette lyder som "mot" 'død', vil hun skifte navnet til den i udtale nærmest liggende israelske pigenavn Maytal.

an1 Saron F A
 an2 Kisanna F G
 fn1 Saron F A
 fn2 Kisanna F G
 nvg D
 dat 1983 130
 lok 3 København B
 mot 7

kom Der er en datter, Sara, og en søn, Ronny, i forvejen i familien og Saron er sammentrækning af disse to navne. Kisanne har moderen fundet ud af ved at sammenslå sin mosters navn Kis og sin mormors navn Anna. Saron afslås da det er hebraisk stednavn.

an1 Tivas M G
 fn1 Tivas M G
 fn2 Emil M G
 en1 Laursen
 nvg N
 dat 1983 143
 fst U
 lok 3 KøbenhavnVal B
 mot 3

kom Forældrene synes navnet er særdeles pænt og velklingende og de har kaldt deres søn Tiwaz siden resultatet af forstervandsprøve. Dog blev navnet godkendt som Tivas. Det er efter bogen Helte og Guder. Navnet = Tyr i ældre sprogform.

(Forkortelser: an=ansøgte, fn=fornavn, en=efternavn, nvg=navngivningsmåde, dat=datering, lok=lokalisering, mot=motiv, kom=kommentar, F=femininum, M=maskulinum, G=godkendt, A=afslået, D=dåb, N=navngivning, Æ=ændring, B=bydisktrikt, L=landsdistrikt).

Det var som sagt sent, at personnavneforskningen blev ligestillet med stednavneforskningen, nemlig først i 1968, da instituttet fik en cand.mag. ansat med særlig henblik på personnavneforskning. Der var dog allerede udgivet en bog i serien Navnestudier om personnavne, nemlig Eva Villarsen Meldgaards "Sydvestjysk navneskik gennem 300 år" fra 1965, Navnestudier nr. 4.

De seneste år har vist en stadig stigende interesse for forskning inden for personnavne; så stor er interessen, at et nyt fællesnordisk personnavnetidskrift "Studia anthroponymica Scandinavica" så dagens lys i 1983. Spændvidden af projekterne ved IfN er stor både i tid og i emner, f.eks.: Patronymer i runetid og middelalder, Personnavne som led i stednavne i middelalderlige kilder i England, Nyere københavnske fornavne 1650-1950, Hustrunavne, Stednavne som efternavne. Af emner ud over det rent sproglige kan nævnes: Navngivningsskik, navngivningsprincipper, sociale aspekter og definitioner af navnetyper, f.eks. Hvad er et patronym, et diminutiv, en hypokorisme, kortnavne, kortformer, fornavne, mellemnavne, slægtsnavne eller efternavne, som er den term, der benyttes i navneloven fra 1981. Det personnavneprojekt, der har været længst undervejs er Den eftermiddelalderlige Personnavneordbog (forkortet DEP). Tanken om at udgive en ordbog til efterfølger af Danmarks gamle Personnavne (forkortet DgP) meldte sig for alvor, da DgP var færdig 1964. Adskillige ansøgninger om penge er blevet skrevet og som nævnt begyndte en etablering af en eftermiddelalderlig personnavnesamling allerede 1971. Udskrivningen af sedler foregik med studenterhjælp, men medhjælpsbevillingerne blev mindre og mindre med årene og dermed også seddeludskrivningen. Lidt ekstra hjælp fik vi ved, at specialeskrivende studenter tilførte sedler med personnavne til samlingen. I 1981 fik vi samlingen opstillet alfabetisk, således at vi nu har et opslagsværk for eftermiddelalderlige personnavne.

Men desværre er det ikke så repræsentativt, som vi kunne ønske, da de allerfleste kilder er fra landdistrikterne, hvor navneskikken er ret stereotyp.

Trods mange afslag på ansøgningerne er der stadig et stort ønske om at få en DEP. Tre medarbejdere på instituttet John Kousgård Sørensen, Eva Villarsen Meldgaard og jeg har udarbejdet en foreløbig projektbeskrivelse. (Se nærmere EVM, 'Rapport om Danmarks eftermiddelalderlige personnavneordbog' i Stednavne i Brug p. 177-185, 1985 Navnestudier nr. 26). Ordbogen var tænkt udarbejdet på grundlag af en seddelsamling, men med erfaring fra andre projekter har vi besluttet, at fremstillingen skal ske ved hjælp af databehandling. Det er naturligvis vort håb at få ordbogen i gang så hurtigt som muligt, men jeg kan ikke afgive nogen løfter om, hvornår håbet går i opfyldelse.

Hermed er jeg nået frem til punktet databehandling i forbindelse med personnavneforskning. I 1983 blev der afholdt et NORNA-symposium (NORNA = Nordisk samarbejdskomiteén för namnforskning) i Umeå om 'Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick'. Til det symposium foretog jeg en undersøgelse af "Sociale aspekter på moderne danske fornavne belyst gennem navneansøgninger fra 1977-1982". Materialet til denne undersøgelse er hentet fra navneansøgninger til Kirkeministeriet. IfN har, som tidligere nævnt, som en anden af sine pålagte opgaver at være konsulent for Kirkeministeriet og Justitsministeriet (Familierechtsdirektoratet) i navnesager. Forespørgslerne fra Kirkeministeriet kommer i skriftlig form, og instituttet får en kopi af ministeriets svar, så her er et helt moderne materiale, som jeg har gjort til genstand for forskellige undersøgelser. Der føres ikke generel statistik over forekomsten af personnavne på centralt sted, så det er vanskeligt at danne sig et fuldstændigt billede af moderne navngivning. Selv om mit materiale er af begrænset omfang og det er specielle navne, navne der

må ansøges om, fordi de ikke er på Kirkeministeriets liste over godkendte navne, mener jeg, at de kan give værdifulde oplysninger.

Da jeg siden 1976 havde arbejdet med stednavne og EDB sammen med Lis Weise, mente jeg, at databehandling ville være et godt værktøj til de nævnte undersøgelser. Jeg mener ikke at databehandling skal bruges her og nu, fordi det er moderne. Det er meget vigtigt at stille de samme videnskabelige krav til materialet og løsningen af problemerne, som man ville stille uden brug af databehandling. Man skal kun benytte EDB, når man kan få lige så gode eller bedre videnskabelige resultater.

Der kom en ny personnavnelov i 1981, med ikrafttræden i 1982. Med den voksede omfanget af vores konsulentvirksomhed med en stor stigning i ansøgninger.

Materialet til den nævnte undersøgelse var fra tiden før den nye lov. Jeg har derfor foretaget den samme række undersøgelser på det nye stof for at se, hvordan tendensen var efter den ændrede navnelov. Jeg har undersøgt om navneansøgningerne fordelte sig ligeligt i landet og fundet at forholdet var 1:2:3, 1 for Jylland, 2 for Øerne, 3 for Storkøbenhavn. De sidste års ansøgninger svarer helt hertil. Endvidere om der var forskel i navnevalg med eller uden kirkelig handling, samt ved navneændring. Her var resultatet, at dåb og navngivning stort set stod lige, og det gør de stadig, men mens der tidligere var under 10 ansøgninger om ændring af fornavn om året, har det ændret sig efter den nye navnelov, således at der i 1982 var 42 ansøgninger om navneændring ud af 188; 1983 var tallene 90 af 250 og i 1984 100 af 262. Her har navneloven virkelig givet åbning for at kæle- og kaldenavne kan blive legaliseret.

Forholdet mellem et eller flere navne er stadig konstant, idet ca. halvdelen kun ønsker et navn - det ansøgte. Tidligere mente man, at familiens status, altså gift, ugift

eller enlig påvirkede navngivningsmønsteret. Man kan ikke længere ud fra navneansøgningerne se om et forældrepar er gift, fordi den nye navnelov giver kvinden adgang til at beholde sit eget efternavn ved giftermål. Kun i meget få tilfælde, hvor forældrene har forskellige efternavne, oplyses det om de er gift. Materialet kan efter den nye lov ikke umiddelbart bruges til den nævnte undersøgelse.

Jeg havde håbet, at undersøgelsen af de nyeste navne kunne bringe os nærmere til løsningen af problemet om der er forskel i navnevalg efter social eller geografisk status, sådan som det er beskrevet hos Georg Søndergaard, Kisbye og hos K. Ringgaard ud fra 2 specialer af Niels Damsgaard og Erwin Stæt Andersen og af Lars Ole Thvilum; men jeg har stadig ikke fået holdbare statistiske beviser for den antagelse. Ved at interviewe skolelærere, praktiserende læger og jurister knyttet til politi og anklagemyndighed har jeg fået bekræftet, at inden for den almindelige navnemængde er der forskel i brugen. Findes der i en bande én med det der kaldes et lavsocialt navn, kan man meget ofte finde en række af de navne i banden eller i søskendeflokken, og klassens urolige hoved hævdes også ofte at have et af disse navne. Men det er stadig en fornemmelse, som ikke er bevist. Jeg mener derfor ikke man kan opstille en række navne, som vi benævner lavsociale, fordi disse navne også bruges i andre kredse. Bruger man betegnelsen lavsocial må det være på grundlag af mængden af de pågældende navne i samspil med de ydre omstændigheder. Jeg håber i nær fremtid at kunne komme med en underbygget statistik om fornavnes brug og deres fordeling socialt og geografisk ud fra et større materiale.

I Instituttets konsulentvirksomhed har vi haft stor hjælp af nogle alfabetiske personnavnelister fra Indenrigsministeriets CPR-register. Det er EDB-udkørsler, der kun angiver navnet og antal af forekomster, f.eks. Anne 36899, heraf 35137 på førstepladsen, 1668 på anden, 89 på tredje,

3 på fjerde og 2 på femtepladsen; der er plads til ni fornavne. Endvidere er der angivelse af dansk, ej dansk. Disse udkørsler er fra 1973. IfN har i november 1985 fra Indenrigsministeriets CPR-register fået overladt et nyt materiale af for- og efternavne omfattende $6\frac{1}{2}$ mil. personer. Her er tilføjelse af årstal, køn, samt et kodetal for sogn, kommune og land, men ellers er alle andre oplysninger slettet.

Tre videnskabelige medarbejdere fra IfN, Lis Weise, Eva Villarsen Meldgaard og jeg selv er i gang med en projektbeskrivelse til udnyttelse af dette uvurderlige materiale. Det er en usædvanlig stor datamængde, og da Georg Søndergaard ved Odense Universitet arbejder på et efternavneleksikon, har IfN givet tilladelse til, at han har fået en kopi af båndene, og man er enedes om, at han må køre undersøgelser på efternavnematerialet. Vi anser det for meget vigtigt at forarbejderne til projektet går i dybden med struktureringen og vigtigt at gennemprøve et delprojekt, før vi sætter et stort projekt i gang. Vi vil nemlig skulle bruge dårlige undskyldninger for bagefter at måtte forklare mangler. F.eks. mener jeg det er en undskyldning, at man i Kolbjørn Heggestads Prosjekt 'Norske Personnavn' kun medtager første navn og siger, at det er 'fordi det er jo det, der altid bliver brugt'. En projektbeskrivelse skal være så grundig, at den også er brugbar på langt sigt. Det viser følgende eksempel fra Geodætisk Institut, hvor man for 10-15 år siden opbyggede en database til digitalisering af kort. Da man senere skulle bruge den, viste det sig, at den var så mangelfuld og ustruktureret, at man måtte begynde forfra. Vi mener, at det moderne fornavnestof udover at oplyse noget om selve navnene også kan belyse navnebrugen i tid og sted, diakronisk, geografisk og muligvis også socialt. Dette materiale giver os et stort og godt grundlag til et nordisk samarbejde. Vi havde allerede i 1984 kontakt med Tromsø Universitet ved

Gulbrand Alhaug, og ved et symposium i 1985 i Norge vendte vi atter problemet. Det vil være ønskeligt at få en fælles-nordisk personnavnedatabank, men man var enige om, at det krævede en grundig videnskabelig planlægning for at projektet kunne realiseres.

Personnavneforskningen har vundet terræn i de sidste snes år, hjulpet på vej af den stigende interesse hos befolkningen. Mange spørgsmål, sproglige som kulturelle venter på undersøgelse. Hertil kan databehandling hjælpe os, brugt på den rette måde.

Litteraturfortegnelse:

- Danmarks gamle Personnavne I-II. Udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. Kbh. 1936-1964.
- Danmarks Stednavne 1-18. Udg. af Institut for Navneforskning.
- Dansk Navneskik, Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission ved Fredrik Nielsen, Axel Olrik, Johannes C.H.R. Steenstrup. Kbh. 1899.
- Heggstad, Kolbjørn, Norske Personnamn. Rapport 1, Prosjekt for datamaskinell språkbehandling. Nordisk Institutt. Universitetet Bergen 1977.
- Kisbye, T., Alfred Dreyfus Nielsen. Identifikationsmodeller i dansk navneskik, belyst ved drengenavne i Århus 1800-1950. Convinium 1979.
- Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup Kirkebøger 1646-1731. Udg. Ole Højrup 1963.
- Navnestudier 1-26. Udg. af Institut for Navneforskning.
- Meldgaard, Eva Villarsen, Diminutiv, hypokorisme, kortnavn, kortform. NORNA-rapporter 23 p. 98-108, Uppsala 1983.
- Meldgaard, Eva Villarsen, Nyere dansk personnavneskik - fornavne, mellemnavne, slægtsnavne. SAS, Tidsskrift för nordisk personnamnsforskning I p. 107-122, Uppsala 1983.
- Pedersen, Birte Hjorth, Hvad forstås der ved termen mellem-

- navn? NORNA-rapporter 23 p. 78-86. Uppsala 1983.
- Pedersen, Birte Hjorth, Sociale aspekter i moderne danske fornavne belyst gennem navneansøgninger fra 1977-1982. Uppsala 1985.
- Perlestikkerbogen fra Nakskov 1618-1629. Udg. af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie 1954.
- Ringgaard, K., Hvad hedder børnene i Århus. To specialer om navne LÆS. 3. årg. nr. 1, 1985.
- Sørensen, John Kousgård, Stednavne som efternavne. Festskrift udg. i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum, p. 239-256, Kbh. 1985.
- Sørensen, John Kousgård, Patronym, Term og begreb. NORNA-rapporter 23, p. 139-144. Uppsala 1983.
- Søndergaard, Georg, A Sociolinguistic Study of Danish Name-giving Patterns. Proceedings of the Third International Conference of Nordic and General Linguistics p. 524-532. The University of Texas at Austin 1976.

Personal-name research and automatic data processing

The paper begins with a presentation of the Institute for Name Research, which is the only archive for place-names and personal names in Denmark. There are two aspects to the work of the institute - a practical function as consultant on matters concerning names and a function as research institute. To begin with, most attention was paid to place-names and it was only at a later date that research into personal names achieved independent status but there is already a substantial archive of personal names extending from the medieval period to the present day. There has been increasing interest in the study of personal names in recent years and the scope of the research projects is wide both in period and in subject. A number of projects are discussed, including the much-desired dictionary of the Post-medieval Personal Names of Denmark, data-processing of the

most recent material with a view to determining whether or not there have been changes in the regional and social structure of the corpus of personal names since the new law concerning personal names was promulgated in 1981 (coming into force in 1982), and a new and ambitious project which will exploit automatic data processing to study the forenames and surnames of the 6½ million people recorded in the Central Register of the Ministry of the Interior.

K. Ringgaard (udg.)

1. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog.
Århus 1987

EDB-ANALYSE AF PERONNAVNEFORHOLD I DANMARK

Af Georg Søndergaard

Dansk personnavneforskning har i dag bedre muligheder end nogensinde tidligere for at gennemføre studier af dansk navneskik. Takket være en komplet fortegnelse over alle danskeres navne og oplysninger om fødeår og fødested kan vi foretage meget detaljerede analyser af dansk personnavnepraksis i nyere tid. Det er et område, hvor dansk forskning i mange år har været stærkt forsømt, sammenlignet med vore nabolande. Således er det nu muligt at udarbejde et hårdt tiltrængt register over hele det danske slægtsnavnestof med oplysninger om de enkelte navnes hyppighed og geografiske fordeling i Danmark. Tilsvarende registranter findes kun ganske få steder i verden. Her kan nævnes den schweiziske *Familiennamenbuch der Schweiz*, det belgiske *Repertoire belge de noms de famille* og det største og mest udtømmende: *Nederlands repertorium van familiennamen*. Dette værk, der er baseret på en folketælling fra 1947 gennemgår i mange bind slægtsnavnerepertoiret i hver af Hollands 12 provinser med hyppighedsangivelser for hver kommune. Indtil nu er der udkommet 13 bind. Omkring det hollandske repertorium og dets tilblivelse gennem ca. 20 år er opstået en rig litteratur baseret på dette enestående materiale.

En tilsvarende dansk udgivelse kan på samme måde danne basis for specialundersøgelser af danske slægtsnavne, et emne der i nutiden får større og større interesse både i forskningen og i den interesserede offentlighed. Desuden vil den have værdi for sociologiske og personalhistoriske studier, samtidig med at den kan yde et værdifuldt bidrag til belysning af befolkningens bevægelser i Danmark i nyere tid. Bogens væsentligste formål er at præsentere det danske slægtsnavnekorpus i en overskuelig, formaliseret form, der vil kunne finde anvendelse på mange områder.

Hoveddelen i bogen består af en liste over de 10.000 almindeligste slægtsnavne med oplysning om deres fordeling på 13 regioner i Danmark, en opdeling, der stort set følger den nuværende amtsinddeling, jfr. eksemplet i tabel 1. Forekomsten er her angivet i absolutte tal, hvilket måske umiddelbart kan forekomme lidt misvisende på grund af den skæve befolkningsfordeling i Danmark. Den valgte opstillingsform viser dog også noget om tallenes indbyrdes relationer. Således kan man finde de egns-karakteristiske slægtsnavne ved at læse de enkelte kolonner "lod-ret", egn for egn.

For de navne, der i listen over de 10.000 almindeligste udviser en karakteristisk regional fordeling, er der i et særligt afsnit opstillet mere detaljerede oversigter over navnenes geografiske variation. Her er forekomsten sat i relation til befolkningstætheden, således at det anførte tal tydeligt viser de enkelte navnes egns-karakteristik.

Endelig er i bogens tredje del anført alle de ca. 64.000 slægtsnavne, der er medtaget. I denne oversigt er de navne markeret, der af Justitsministeriet er registreret som forbeholdte. I alt beløber det sig til ca. 500 sider i et stort format inklusive en indledning om de danske slægtsnavnes historie og resultaterne af moderne slægtsnavneforskning. I første omgang er der altså ikke tale om egentlige undersøgelser eller analyser, men om den praktiske tilrettelæggelse af et stort datamateriale med henblik på senere detailstudier.

Ud over at skildre et bestemt projekt (materiale, metoder osv.) er målet med denne artikel at yde et bidrag til problematikken om databehandling af vanskeligt kvantificerbart materiale. Det gælder både bearbejdningen af "bløde" data og formidlingen af resultaterne. I mit arbejde med dette helt nye datamateriale har jeg måttet tage stilling til en række fundamentale problemer vedrørende tilrettelæggelse, strukturering, fremlæggelse af resultaterne osv.: Hvilke informationer kan materia-

	Kbh. N.S.	S. Sj.	V. Sj.	Stor-strø	Born-holm	Fyn	S. Jyll.	SV. Jyll.	Vej-le	V. Jyll.	Ar-hus	Vi-borg	N. Jyll.	Total
BAES	24	-	11	12	-	-	-	-	5	4	8	-	-	64
BAGER	157	36	56	19	53	108	14	22	27	22	240	29	136	919
BAGGE	340	92	74	116	-	74	9	6	38	18	56	14	9	846
BAGGER	320	42	43	70	3	49	39	22	55	26	105	41	81	896
BAGGESEN	104	7	6	-	-	12	1	15	7	6	14	-	83	255
BAHL	17	1	-	1	-	26	-	9	-	-	1	-	-	55
BAHN	40	29	25	9	4	3	-	1	2	1	12	-	2	128
BAHNSEN	68	3	11	6	1	30	70	8	13	3	79	7	1	300
BAHNSON	31	-	1	-	-	-	-	5	3	-	8	-	3	51
BAHR	51	-	1	5	-	16	22	1	42	-	14	1	1	154
BAHRT	30	2	3	-	-	6	26	2	-	1	-	-	-	70
BAJLUM	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	53
BAK	477	25	46	44	17	122	54	64	142	257	728	894	600	3470
BAK-JENSEN	21	-	-	-	-	-	-	-	6	2	2	13	9	53
BAKKE	36	-	3	7	-	3	2	1	3	5	6	41	1	108
BAKKENSEN	1	1	-	-	-	-	9	43	-	2	2	-	-	58
BAKMAND	11	-	1	2	1	9	-	-	-	2	35	2	4	67
BAKMANN	12	-	-	1	-	4	2	-	-	7	54	1	3	84
BALLE	228	11	34	32	2	95	38	34	130	88	339	217	118	1366
BALLEBY	25	1	2	1	-	1	1	1	13	55	15	14	22	151
BALLEGAARD	30	2	6	8	1	5	7	-	132	12	84	-	2	289
BALLING	125	6	16	9	-	4	3	3	13	17	33	75	48	352
BALLISAGER	11	-	2	2	-	7	-	-	35	1	11	-	3	72
BALSBY	6	-	2	1	-	4	-	8	1	-	4	31	5	62
BALSLEV	179	3	3	22	-	61	2	17	13	6	43	13	10	372
BALSLEV	27	3	4	35	3	11	-	-	-	-	-	-	-	83
BALTSESEN	25	1	2	5	-	11	2	-	31	8	32	22	11	150
BALTZER	71	3	3	43	1	7	1	3	17	4	52	3	16	224
BALTZERSEN	67	1	6	14	1	2	2	-	17	1	34	17	10	172
BANDHOLM	10	-	6	-	-	6	-	2	-	-	4	-	28	56
BANG	875	41	67	190	4	460	95	165	125	205	534	149	363	3273
BANG-JENSEN	17	1	13	1	-	8	1	2	4	4	4	2	4	61
BANGSGAARD	36	8	4	-	1	11	5	6	9	14	7	107	5	213
BANK	78	2	1	-	-	19	4	47	200	109	26	9	9	504
BANKE	87	2	23	8	-	283	10	14	25	7	13	1	9	482
BARBESGAARD	10	-	-	-	-	-	-	-	3	41	4	-	-	58
BARDRAM	34	-	3	6	-	5	-	-	4	2	6	-	-	60
BARDRUM	74	2	-	-	-	2	-	-	2	-	-	-	-	80
BARFOD	190	6	5	3	3	24	4	5	5	-	28	-	4	277
BARFOED	106	8	-	9	-	21	2	-	1	1	11	-	7	166
BARFRED	34	3	1	-	-	7	-	-	-	-	-	-	1	113
BARGHOLZ	102	2	5	-	-	1	-	-	-	-	3	-	-	146
BARGISEN	17	1	5	2	-	1	5	53	28	10	8	-	-	130
BARGMANN	9	-	-	-	-	28	1	7	16	3	4	-	-	68
BARKHOLT	22	1	3	-	1	9	-	9	7	2	9	1	34	98
BARLEBO	10	-	-	1	-	41	-	-	3	-	-	-	-	55
BARLØSE	4	-	-	1	-	59	-	-	1	-	5	-	-	70
BARNBØB	24	1	8	1	-	27	2	9	-	2	2	-	-	76
BARRETT	32	-	-	-	-	22	1	8	2	2	27	36	19	149
BARRIT	18	2	1	-	-	-	-	-	49	-	6	-	3	79
BARSBALLE	1	-	-	-	-	-	43	6	-	-	3	-	-	53
BARSLV	18	1	-	2	-	6	2	-	3	19	24	13	13	101

Tabel 1

Udsnit af prøveside fra repertoriets første del, der viser den regionale fordeling af de 20.000 almindeligste slægtsnavne i Danmark. Tallene er absolutte tal.

let give os? Hvordan finder vi dem? Hvilken tolkningsramme skal de sættes ind i? Osv. Det er ikke erkendelsesteori men måske nok erkendelsespraksis.

Materiale

I efteråret 1985 skete der noget meget afgørende for dansk personnavneforskning, da Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet fik overdraget et enestående personnavnemateriale fra Indenrigsministeriets afdeling for personregistrering, et udtræk af Det Centrale Personregister. Det omfatter ca. 6,5 millioner individer, nemlig alle der har været registreret i CPR siden dets oprettelse i 1968. CPR er opdelt i en række underregistre, af hvilke det vigtigste i denne sammenhæng er personregistret. Personregistret indeholder data om ca. 6,5 millioner personer. Heraf er de godt 5 millioner aktuelt bosatte personer i Danmark og Grønland. De resterende er personer, der efter 1. april 1968 er døde eller udvandret/forsvundet. Foruden de aktuelle data indeholder registret historiske navne-, adresse- og civilstandsoplysninger, der opbevares i ca. 3 år. Materialet er endnu ikke gennemgået grundigt, og man har vel næppe oversigt over, hvordan en udtømmende undersøgelse af disse 6,5 millioner datasæt rimeligst kan udføres. Bare det at læse det hele igennem tager 18 timer for et relativt stort edb-anlæg. Det er informationsmængder af en størrelsesorden ud over det, humanister er vant til at arbejde med.

En kopi af materialet er deponeret på DOU, Datacentret ved Odense Universitet, hvor jeg sammen med civilingeniør Torben Møller Christensen har foretaget en gennemgang af efternavnematerialet. Det store materiale vil kunne danne grundlag for udtømmende undersøgelser af alle personnavne og deres statistiske fordeling på tid og sted. Man kan frasortere alle eksempler af et hvilket som helst navn og optælle dets forekomst i alle sogne i Danmark i alle årene fra slutningen af 1860'erne til 1985. Selv den ældste del af materialet er så omfattende, at det er statistisk repræsentativt, hvilket specielt er relevant for studiet af fornavnene. De store ændringer i navnebrug og navne-

valg, som er så karakteristiske specielt for bybefolkningen i 1800-tallet, kan tydeligt påvises i fornavnestoffet, jfr. eksemplet med navnet KNUD nedenfor. Vort fornavnerepertoire er betydeligt mindre end efternavnestoffet. Hvor vi har ca. 90.000 forskellige efternavne, er det tilsvarende antal for fornavne ca. 5000. Af dem er kun ca. 200 - 100 for hvert køn - relevante for detaljerede statistiske analyser. Kun ved de almindeligste fornavne vil man kunne finde tydelige mønstre i den statistiske fordeling over sted og tid. Som eksempel kan nævnes navnet KNUD, hvis udbredelse til forskellig tid viser et karakteristisk forløb. Under den nordiske navnerenæssance i begyndelsen af 1800-tallet genoptages brugen af det gamle danske navn KNUD. Det begynder i det oplyste borgerskab, først i København, og år 1900 er det stadig et typisk bynavn mest almindeligt i København. Herfra breder brugen af KNUD sig ud over landet, og i 1947 - to generationer senere - bliver den sidste dreng i København døbt Knud, medens KNUD på samme tid er blevet modenavn i Nordvestjylland jfr. Søndergaard (1986 b). Se figur 1-2.

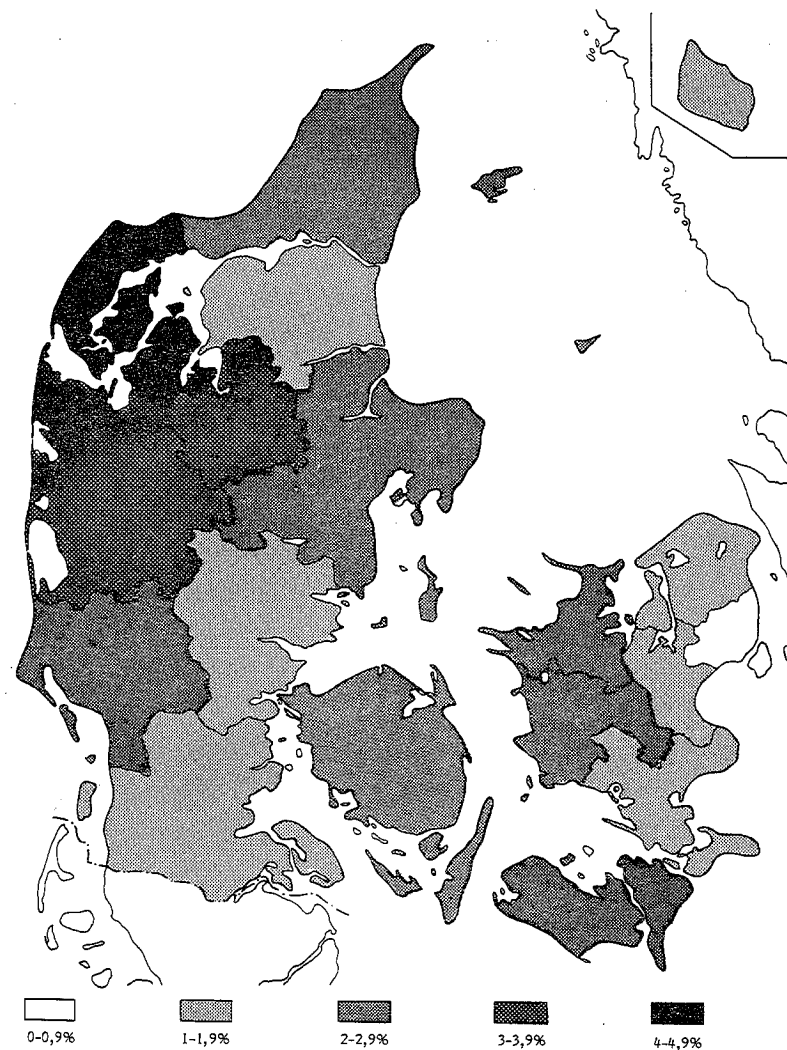
Et andet emne af stor interesse for personnavneforskningen er den sociale variation i navnevalg og navngivning. Sådanne mønstre kan findes flere hundrede år tilbage i tiden, og også i et nutidigt navnemateriale lader det sig påvise, se f.eks. Søndergaard (1979). I CPR findes der oplysninger hvoraf den sociale dimension indirekte fremgår, men sådanne data er ikke medtaget i grundudtrækket. Så den sociale variation i navngivningen lader sig ikke belyse ud fra det forhåndenværende materiale. Men for så vidt som modebevægelser er udtryk for en form for social variation kan fænomenet i hvert fald indirekte belyses ved detaljerede studier af fornavnestoffet.

Bevægelser og variation er ikke på samme måde påfaldende ved efternavne. Man kan sige, at hvor fornavne er varierende, er efternavne konserverende. Hvor fornavnenes brug varierer fra år til år og fra sted til sted, er mange efternavne ofte fast knyttet til bestemte egne af landet gennem mange generationer.

Figur 1

Den regionale variation i brugen af navnet KNUD i år 1900. Som følge af den nordiske navnerenæssance i 1800-tallet var KNUD ved århundredskiftet blevet moderne i byerne, først og fremmest i København.

Figur 2

Udbredelsen af KNUD i 1947, det første år hvor navnet slet ikke blev brugt i København, samtidig med at det var blevet modenavn i Nordvestjylland med en frekvens på op mod 5%.

Til gengæld er de meget mere forskelligartede og langt talrigere. Denne egnstilknytning kendes fra alle kulturer med tilsvarende slægtsnavneprincipper se således Addison (1978). Vedrørende danske efternavnes egnstilknytning henvises til Boldsen (1985) (de meget almindelige efternavne), Ejerslev (1949 og 1955) og til Søndergaard (1986 b) (de sjældnere efternavne).

Grundudtrækket.

Det oprindelige CPR-udtræk, i det følgende betegnet *grundudtrækket*, består af 6,5 mill. individposter indeholdende følgende datatyper om hver enkelt person:

1. Kode for køn
2. Fødsels-årstal
3. Fødestedskode (sognekode)
4. Nationalitetskode
5. Fornavn
6. Efternavn
7. Fødenavn (kun angivet for gifte kvinder, der bruger deres mands efternavn)

Se iøvrigt tabel 3.

Det udtræk, der ligger forud for grundudtrækket, indeholder yderligere datatyper, som ville have været relevante for undersøgelsen og som eventuelt senere vil kunne tilføjes grundudtrækket. Det gælder følgende:

Navnemarkering. I dette felt markeres forskellige mangler ved navnets repræsentation i CPR's tegnsystem. Se ndf.

Status. Med statuskoden markeres det om den enkelte person er levende og bosat i landet, død eller udvandret. Statuskoden er således nødvendig for at angive præcise tal for hvor mange personer der eksisterer med bestemte navne.

Bopælskode. Denne kode kan bruges til præcise beregninger af

5433	K187879825100	MARIE KIRSTINE	TRANBORG	
5434	K187886665100	JENSINE JOHANNE	NYBOE	
5435	K187843335100	ANNA KATHRINE	NIELSEN	
5436	K1878- 5100	KIRSTEN MARGRETE	HANSEN	
5427	K187805695100	KAREN	GRUNDAHL	NIELSEN
5438	K187802175100	AGNES MARIE PETREA	CHRISTENSEN	
5439	K1878- 5100	KAREN KRISTINE	PEDERSEN	
5440	K187884095100	KAROLINE MARIE	CHRISTENSEN	OVESEN
5441	K187874035100	KAREN	HANSEN	NIELSEN
5442	K1878- 5100	MARGRETHE	NICOLAISEN	
5443	K1878- 5100	SINE	CHRISTENSEN	BARFOD
5444	K1878- 5100	JOHANNE	KNUDSEN	
5445	K187884635100	ANE PETRINE	LARSEN	
5446	K1878- 5100	HELGA I	EWALD	
5447	K187877105100	INGEBORG	SCHWENSEN	KJÆR
5448	K187804795100	ELLEN MARGRETHE	SCHRAYH	
5449	K1878- 5100	KAREN M	HANSEN	
5450	K187889355100	ELSE	SØRENSEN	CHRISTOFFERSEN
5451	K187801015100	MARTHE ELSE ASTRID	JØRGENSEN	MØLGAARD
5452	K187889275100	KATHRINE	HEICH	
5453	K1878- 5100	BOLETTE FANNY	JENSEN	
5454	K187877145100	GERTRUD KRISTINE	CHRISTENSEN	
5455	K187875715100	HERESIA ELISE	LYNGE	LYNGE
5456	K187881895100	JULIE	MØLLER	
5457	K187875945100	KAROLINE VILHELMINE	SKAFTE	RASMUSSEN
5458	K187876315100	INGEBORG MARGRETHE	RASMUSSEN	

Tabel 2

Oversigt der viser postopbygningen i de enkelte individposter i grundudtrækket. I det CPR-udtræk, der ligger forud for grundudtrækket, har navnefeltene variabel længde, markeret ved et binært tal. Det har nødvendiggjort en omkodning af grundudtræk- ket til SPERRY's tegnsystem. I den omkodede version har felterne fået fast længde.

befolkningens bevægelser.

Vurdering.

En vurdering af grundudtrækkets videnskabelige dokumentationsværdi må tage sit udgangspunkt i en afvejning af fordele og ulemper. Fordelene er indlysende og ukomplicerede:

1. Materialet er maskinlæsbart, dvs. at det lader sig behandle af et traditionelt edb-anlæg. Det skal dog understreges, at den form, hvori det foreligger i CPR har nødvendiggjort en transformation af visse typer af data.

2. Materialet er et fuldstændigt korpus bestående af en hel befolknings navne, fordelt på enkeltindivider. Dette navnestof danner grundlaget for al officiel personregistrering i Danmark og må således betragtes som det mest vederhæftige der findes.

Ulemperne gælder først og fremmest de mange fejl og inkonsekvenser. Næsten alle former for fejl og mangler kan påvises i materialet. Alle data til CPR indlæses manuelt via skærmterminal (eller tidligere pr. hulkort) flere forskellige steder i landet. Og selvom manualen er omfattende og instruktiv kan indtastningsfejl, fejllæsninger, inkonsekvenser og mangler ikke undgås. I CPR-systemet findes naturligvis en række maskinelle fejlkontrolrutiner til sikring f.eks. af numeriske og logiske data. Men navnefejlterne i de enkelte individposter kan selvsagt ikke kontrolleres automatisk. Hovedprincippet i CPR-systemet er jo også at personnummeret er den overordnede identifikator og at navnet i denne sammenhæng er af mindre interesse. Det er vel også forklaringen på at man endnu ikke har gennemført en ajourføring af et edb-system, der snart er noget gammeldags og kun nødtørftigt tager hensyn til andre bogstavsystemer end det engelsk/amerikanske. Navnene i CPR har heller ingen juridisk betydning. Den officielle navneregistrering i Danmark findes i ministerialbøgerne på de enkelte sognekontorer.

En række af manglerne er maskinelt betingede. Det gælder det anvendte tegnsystem, der næsten ikke tillader brug af specialtegn. Faktisk findes der kun eet specialtegn i CPR: apostroffen, der bruges den som accent aigu, f.eks. i svenske navne som ALLÉN, BONNÉN o.a., der sommetider noteres ALLE'N, BONNE'N etc., sommetider ALLEN, BONNEN etc. De specialtegn, der savnes mest i CPR, er de svenske/tyske tegn Ä/ä og Ö/ö. I det danske slægtsnavnestof udgør tyske og tyskstavede navne en væsentlig andel, som sammen med en noget mindre svensk del er et karakteristisk træk ved dansk slægtsnavneskik.

I et specielt felt i CPR, betegnet NAVNEMARKERING kan anføres en kode, der markerer at det fulde navn ikke kan skrives maskinelt. Denne kode kan imidlertid ikke tjene som entydig dokumentation for fejlstavning af slægtsnavne. Dertil kommer at feltet ikke findes i grundudtrækket.

Endelig skal nævnes at der i CPR kun anvendes store bogstaver, noget der dog ikke har konsekvenser for navnematerialets forskningsmæssige værdi. Slagfejl og inkonsekvenser i stavemåde er overordentlig almindelige. Blot ved et flygtigt blik ned over listerne springer fejlene i øjnene. Det er det umiddelbare indtryk, at de mange fejl og inkonsekvenser er den væsentligste hindring for en ubetinget accept af materialets dokumentationsværdi.

Spørgsmålet om stavfejl er ganske vist svært at vurdere. Egennavne følger ikke de almindelige retskrivningsregler, og afvigende stavformer kan være valgt bevidst. Selv om der i den samlede opgørelse er 44 bærere af navnet FREIESLEBEN og 1 med FREISELEBEN kan det ikke ud fra det materiale, vi har til rådighed, afgøres om sidstnævnte form er en fejl. Ortografiske variationer er et væsentligt element i det danske slægtsnavnekorpus. Der er efternavne, der optræder i 3 eller 4 forskellige former. En række fejl er åbenbare:

tal

uvedkommende tegn

"*SØRENSEN"

"JENSEN," (i alt 126 forekomster)

blanke

ikke-egennavne

"AMTSSKATTERDSKENDELSE"

"IKKE INDBERETTET" (o.lign)

De kan frasorteres maskinelt, men en ikke uvæsentlig del lader sig ikke kontrollere ud fra formelle kriterier. Det gælder fejl af typen

FREDTED (for -STED)

LINDGEN (for -GREN)

24 *

1 *ANDERSEN
 1 *WINTHER
 5 -
 1 -NIELSEN
 1 /NIELSEN
 1 AAES-
 1 ACHEN MATHILDE
 1 ALFREDSEN, MARIE EMILIE/
 1 ANDERSEN'
 1 ANDERSEN, ELVIRA MARTE/R
 1 ANDERSEN, MARTHA SOFIE/H
 1 ANDERSENQ
 1 ANTOINETTE
 1 AVLSKARL-
 1 BAGGER,
 1 BAK T G PEDERSEN
 1 BAUMSGARD
 1 BECH, KIRSTEN MARIE/LARS
 1 BEHRNOT (for BEHRNDT?)
 1 BEIER T G THØGERSEN OG
 1 BENDIX, HANSEN
 1 BENDTSEN/ANDRESEN
 1 BERG, JETTE NISSEN
 1 BIELFELDT (for BIELEFELDT?)
 1 BIERBAUN (for BIERBAUM?)
 1 BIFBJERG (for RIFBJERG?)
 1 AADSEN (for MADSEN?)
 1 AIKKELSEN (for MIKKELSEN?)
 1 AKERAAN (for AKERMAN?)

Tabel 4

De mange fejl og mangler sætter deres umiskendelige præg på efternavnematerialet. Dette udvalg af kuriøse eksempler fra frekvensfilen SLNAFD taler for sig selv.

Her skal også nævnes de mange fremmede navne og den forvirring der gør sig gældende ved stavningen. Sommetider skrives navne og navneled sammen til eet ord, sommetider deles de. Ved fremmede navne skelnes der ikke konsekvent mellem for- og efternavn. Og så videre. Her er næsten alt tænkeligt. Vi har ingen nationale eller internationale konventioner, der sikrer ensartethed i bogstavering af navne fra fremmede sprog. Forskellige sprog har forskellig praksis, jfr. f.eks. slaviske navne, der kan bogstaveres efter en tysk eller en engelsk praksis. Og det til trods for at vi i Danmark faktisk har en autoriseret vejledning for stavning af russiske navne. Da grænsen mellem fejl og ikke-fejl således er umulig at drage præcist, kan der heller ikke fastsættes noget talmæssigt udtryk for forekomsten af fejl. I praksis vil en væsentlig del af de her nævnte problemer dog kunne klares maskinelt ved frasortering af følgende kategorier:

1. Personer, ikke født i Danmark
2. Personer uden dansk statsborgerskab
3. Personer født på Grønland
4. Navne med formelle (dvs. maskinelt sorterbare) fejl
5. Navneformer der kun forekommer 1 gang i det samlede materiale (ca. en trediedel af det samlede antal forskellige ca. 30.000 navne).

Teori

Den kvantitative databehandling er forholdsvis enkel: Først findes en række absolutte tal for hvert navn:

antal forekomster pr. region
 samlet antal forekomster

På grundlag heraf beregnes navnenes relative udbredelse i regionen som pct. af det samlede indbyggertal pr. region. For eksempel hedder 5.1% af alle i Storkøbenhavn og Nordsjælland Hansen, medens den tilsvarende procent for fynboerne er 11.1%. Dernæst beregnes navnets relative udbredelse i forhold til det samlede antal forekomster. Således bor 17.4% af alle Hansener på Fyn, medens det tilsvarende tal for Nordjylland er 5.1%. Forkla-

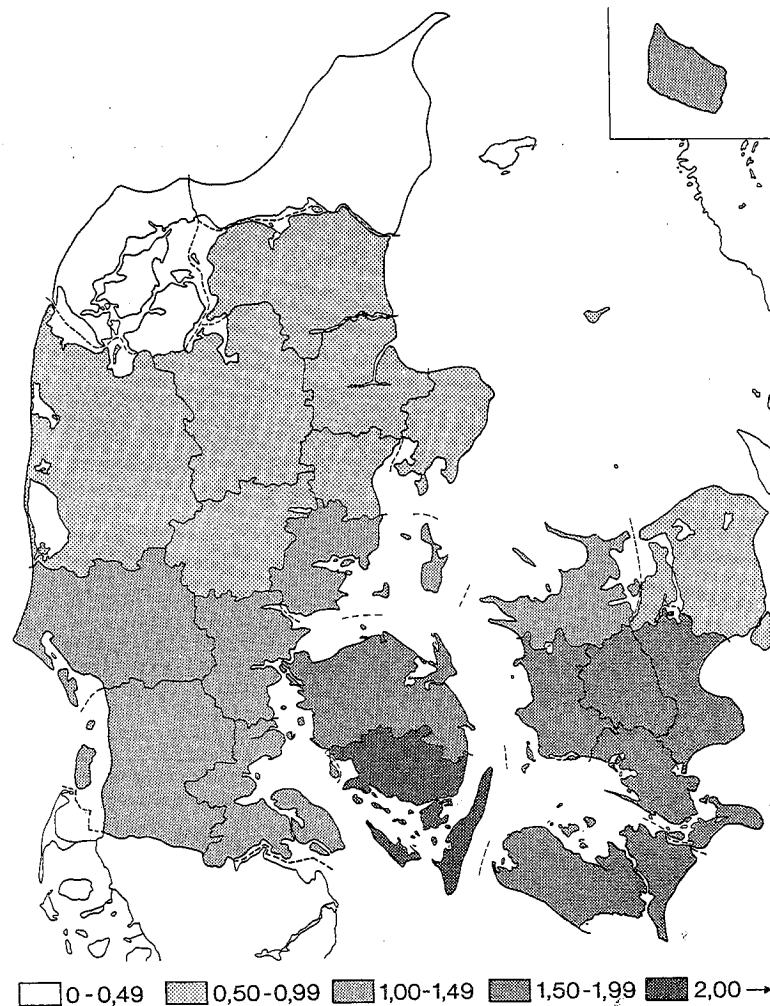
Egn	Indiv. pr. egn	Antal navne	N.-antal pr. egn	Indiv. i % af D.	N.-antal i % af D.	Relativ tæthed
København	789299	38345	4.8581	14.0105	11.4807	0.81
Fr. berg	119434	6032	5.0504	2.1200	1.8060	0.85
Gentofte	68831	3142	4.5648	1.2217	0.9407	0.76
Lyngby	36569	2093	5.7234	0.6491	0.6266	0.96
Gladsaxe	54716	3273	5.9817	0.9712	0.9799	1.00
Hvidovre	33159	2016	6.0797	0.5885	0.6036	1.02
Glostrup	86020	5623	6.5368	1.5269	1.6835	1.10
Tårnby	20473	1266	6.1837	0.3634	0.3790	1.04
Helsingør	80769	5172	6.4034	1.4337	1.5485	1.08
Hillerød	71440	5540	7.7547	1.2681	1.6587	1.30
Fr. sund	47784	3931	8.2266	0.8481	1.1769	1.38
Roskilde	91558	7262	7.9315	1.6252	2.1742	1.33
Køge	63510	7052	11.1037	1.1273	2.1114	1.87
Holbæk	97317	8713	8.9532	1.7274	2.6087	1.51
Kalundborg	37628	2959	7.8638	0.6679	0.8859	1.32
Ringsted	72589	8039	11.0746	1.2885	2.4069	1.86
Slagelse	110653	12104	10.9387	1.9641	3.6240	1.84
Næstved	71032	7610	10.7134	1.2608	2.2784	1.80
Vordingborg	50587	5883	11.6294	0.8979	1.7614	1.96
Nykøbing F	95146	9907	10.4124	1.6889	2.9662	1.75
Nakskov	72904	7716	10.5837	1.2940	2.3102	1.78
Bornholm	68473	5703	8.3288	1.2154	1.7075	1.40
Odense	236129	24611	10.4226	4.1914	7.3686	1.75
Svendborg	131677	15935	12.1015	2.3373	4.7710	2.04
Nyborg	50050	5640	11.2687	0.8884	1.6886	1.90
Assens	69004	7862	11.3935	1.2248	2.3539	1.92
Middelfart	38540	4155	10.7810	0.6841	1.2440	1.81
Sønderborg	75413	5213	6.9126	1.3386	1.5608	1.16
Gråsten	53696	3530	6.5740	0.9531	1.0569	1.10
Tønder	55519	3834	6.9057	0.9854	1.1479	1.16
Haderslev	97984	5037	5.1406	1.7392	1.5081	0.86
Ribe	71534	4790	6.6961	1.2697	1.4341	1.12
Esbjerg	93722	5035	5.3722	1.6636	1.5075	0.90
Varde	89078	5782	6.4909	1.5811	1.7311	1.09
Fredericia	48502	3147	6.4883	0.8609	0.9422	1.09
Kolding	71426	3893	5.4503	1.2678	1.1655	0.91
Vejle	102964	6353	6.1701	1.8276	1.9021	1.04
Horsens	135791	7676	5.6528	2.4103	2.2982	0.95
Herning	118567	4306	3.6317	2.1046	1.2892	0.61
Ringkøbing	75080	2568	3.4203	1.3327	0.7688	0.57
Holstebro	130121	3060	2.3516	2.3097	0.9161	0.39
Århus	291099	7809	2.6825	5.1671	2.3380	0.45
Odder	65613	2573	3.9214	1.1646	0.7703	0.66
Silkeborg	74055	2510	3.3893	1.3145	0.7515	0.57
Randers	145252	4511	3.1056	2.5783	1.3506	0.52
Grenå	60605	2567	4.2356	1.0757	0.7685	0.71
Viborg	128359	3656	2.8482	2.2784	1.0946	0.48
Skive	63460	1497	2.3589	1.1264	0.4482	0.39
Thisted	111533	2312	2.0729	1.9797	0.6922	0.34
Løgstør	80958	2181	2.6939	1.4370	0.6530	0.45
Ålborg	213348	6932	3.2491	3.7870	2.0754	0.54
Hobro	79997	2404	3.0051	1.4199	0.7197	0.50
Fr. havn	103998	3304	3.1769	1.8460	0.9892	0.53
Hjørring	133723	3555	2.6584	2.3736	1.0643	0.44
Hele landet	633593	333994	5.9286			

ringen er den, at HANS, der jo er baggrund for HANSEN, i mange hundrede år har været det almindeligste drengefornavn på Fyn. Derudover er der udregnet et tal, der sætter navnets forekomst i relation til befolkningstallet på den pågældende egn. Herved fås et numerisk udtryk for navnets relative tæthed i regionen. Dette tal, fordelingstallet, udregnes på grundlag af to procentter: Procenten af alle bærere af navnet divideres med regionens procentdel af den samlede befolkning. Således bor 5,08 % af alle Hansener på Sydfyn og de sydfynske øer, medens procentdelen af den danske befolkning udgør 2,19 % for Sydfyn. Fordelingstallet bliver her 2,04, altså dobbelt så stort som hvis HANSEN var jævnt fordelt ud over landet. I Himmerland er HANSEN- procenten 6,44 og befolkningsandelen 6,48%, således at fordelingstallet bliver næsten 1 (0,92). Her er den relative tæthed altså næsten den ideelle.

En skildring af et fænomens udbredelse over tid og sted vil almindeligvis være baseret på numeriske data. I oplevelsen af et forhold som påfaldende eller markant ligger der vel altid et

Tabel 6

Oversigt over den regionale variation af forekomsten af navnet HANSEN i forskellige regioner i Danmark. Inddelingen af landet følger politikredsinddelingen (kolonne 3 i netværket, se tabel 5). I kolonne 1 er angivet det samlede antal registrerede personer i den pågældende region. I kolonne 2 det samlede antal bærere af navnet pr. region. I de følgende kolonner er tallene omregnet til relative tive tal af hensyn til sammenligneligheden. Kolonne 3 viser hvor stor en procentdel af det samlede antal personer i regionen der hedder Hansen. I kolonne 6 er anført et fordelingstal, der viser afvigelsen fra normalfordelingen 1,00. Det udregnes ved division af procenttallet i kolonne 4 med procenttallet i kolonne 5. Jo mere et navn er koncentreret i en region, jo større bliver tallet.

Figur 3

Kort der viser den 24-delte opdeling af Danmark, der fremgår af tallene i kolonne 6 i tabel 5 og som er anvendt i navneudtrækket i tabel 7. Til illustration er vist fordelingen af navnet HANSEN på grundlag af tallene i tabel 7 (sidste kolonne).

Egn	Total pr. egn	Antal navne	N.-antal pr. egn	Total i % af D.	N.-antal i % af D.	Relativ tæthed
Kbh. + N. Sjæll.	1480574	81097	5.4774	26.2811	24.2809	0.92
Østsjælland.	153652	14365	9.3490	2.7274	4.3009	1.57
N.V. Sjæll.	125878	10755	8.5439	2.2344	3.2201	1.44
Midtsjæll.	83146	9136	10.9879	1.4758	2.7353	1.85
Vestsjæll.	116992	12759	10.9058	2.0768	3.8201	1.83
Sydsjæll.	113581	12634	11.1233	2.0161	3.7827	1.87
Bornholm	55735	4769	8.5565	0.9893	1.4278	1.44
Loll.-Falst.	169682	17729	10.4483	3.0119	5.3081	1.76
Sydfyn	140380	18994	12.1057	2.4918	5.0881	2.04
Nordfyn	380782	40780	10.7095	6.7591	12.2098	1.80
Ø. Sønderjyll.	170300	10654	6.2560	3.0229	3.1898	1.05
V. Sønderjyll.	80105	5081	6.3429	1.4219	1.5212	1.06
Ø. Jylland	171484	10469	6.1049	3.0439	3.1344	1.02
SV. Jylland	252919	15547	6.1470	4.4894	4.6548	1.03
Sydl. Ø. Jyll.	76862	4606	5.9925	1.3643	1.3790	1.01
Sydl. M. Jyll.	75234	3900	5.1838	1.3354	1.1676	0.87
Vestjyll.	297709	8981	3.0099	5.2845	2.6829	0.50
Nordt. Ø. Jyl.	428992	14361	3.3476	7.6148	4.2997	0.56
Nordt. M. Jyl.	216969	6870	3.1663	3.8513	2.0569	0.53
Djursland	83375	3246	3.8932	1.4799	0.9718	0.65
NØ. Jylland	122403	3847	3.1428	2.1727	1.1518	0.53
Himmerland	328872	10159	3.0890	5.8376	3.0416	0.52
NV. Jylland	176513	3822	2.1652	3.1332	1.1443	0.36
Vendsyssel	283861	8263	2.9109	5.0387	2.4738	0.49
Hele landet	5633593	333994	5.9286			

Tabel 7

Den regionale fordeling af navnet HANSEN fordelt på et 24-delt net. Kolonneopdelingen er den samme som i tabel 6.

statistisk aspekt selvom forholdet kan være vanskeligt at kvantificere. Et fænomen er ikke iøjnefaldende hvis det ikke forekommer i en vis udstrækning og med en vis tæthed. Selvom optælling og udregning af frekvens og fordeling jo er ganske elementære operationer, har en større samlet undersøgelse af slægtsnavnenes forekomst og indbyrdes fordeling været umulig indtil nu, simpelthen fordi materialet er så stort. Dette at finde frekvenstal og fordelingstal for et givet navn i en række specificerede regioner og sætte alle disse tal i relation til hinanden indbyrdes og til en række andre navnes frekvenstal ville være en umulighed, hvis ikke vi kunne tage moderne edb-teknik til hjælp. Så det er hævet over enhver tvivl at den statistiske side af undersøgelsen må gennemføres under videst mulig anvendelse af edb. Et af delmålene for denne undersøgelse er da også

at skaffe et indtryk af, i hvilken udstrækning statistiske metoder lader sig anvende ved indkredsningen af de egnskarakteristiske slægtsnavne. Naturligvis er der begrænsninger i anvendelsen af statistiske metoder på et så kompliceret psykologisk-sociologisk fænomen som personnavnebrug. Al frekvensanalyse kræver en betydelig arbejdsindsats, hvadenten det sker rent manuelt eller ved hjælp af edb. Desuden vil der altid være en fare for at man kommer til at nøjes med fænomener, som let lader sig optælle i stedet for fænomener, som er centrale for det problem man vil prøve at løse. Før eller senere i analysen må også de objektive data tolkes, og det er en subjektiv handling samtidig med at den er afgørende for de konklusioner man drager. De "objektive" data bag analysen kan let give et indtryk af at også konklusionen er objektiv. (Øyslebø 1978). I det omfang et fænomen lader sig præcisere og systematisere må det vel være rimeligt også at anlægge statistiske vurderinger af fænomenets forekomst i forskellige sammenhæng. Og det forhindrer vel heller ikke nogen i at fortolke tallene for at nå ind til en dybere liggende "virkelighed". Et andet argument må være at mange fænomener ikke umiddelbart opleves i nogen enkel og overskuelig sammenhæng. Først når tallene foreligger, kan der måske vise sig karakteristiske fordelingsmønstre. Et eksempel herpå er fordelingen af de almindeligste danske efternavne. Kun de allerfærreste har en fornemmelse af at et navn som HANSEN er 6 gange så almindeligt på Fyn som i Nordjylland. Humanisters traditionelle modvilje eller negative holdning over for naturvidenskabelige erkendelsesformer begrundes vel ofte i vanskelighederne ved at formalisere og afgrænse uklare eller svært definerede fænomener og i en principiel afstandtagen fra umiddelbart iagttagelige datas dokumentationsværdi. I forbindelse med navnene gør begge disse forhold sig gældende. Ovenfor er nævnt vanskelighederne ved at bestemme begrebet fejl og de deraf følgende problemer med at måle forekomsten.

Egnskarakteristik

Et interessant træk ved vore slægtsnavne er deres regionale variation, deres egnskarakteristik, som jeg har kaldt det. Der

er ganske vist mange uklarheder i forbindelse med begrebet egnskarakteristik. Man kan finde enkeltnavne med høj koncentration i meget begrænsede områder. De fleste eksempler på den slags navne er oprindelige stednavne: MARIEGAARD, TRÆHOLT (Vendsyssel), PRIMDAHL (Salling), ASFÆRG Randerseggen og Djursland), BROHOLM (Midtfyn og Sydvestsjælland) osv. Det er navne som tidligt er blevet slægtsnavne, f.eks. hvor landboer er flyttet ind til byen og har antaget den nye skik med fast efternavn. Et fint eksempel giver C. Klitgaard (1914-18) med navnet KJÆRULF. Ofte er det muligt at komme ud over enkeltnavne-niveauet. Selv i tilfælde hvor flere navne kan sættes i sammenhæng med hinanden har de sjældent noget fælles præg. Det gælder f.eks. en række navne, der er påvist som typisk lolland-falsterske: HOVMAND, LØYE, SUNKE, RINGSING, ROMME, KJÆP, KAMPER o. fl. a., se Søndergaard (1986 b). Det er en gruppe af gamle tilnavne påvist flere steder, f.eks. Olrik (1888) og Petersen (1902).

En regionsinddeling er en særlig form for formalisering, der er nødvendig for at kunne definere numeriske datas indhold. Ofte udgør det undersøgte materiale et kontinuum med ujævn fordeling af specifikke træk. Her er en inddeling eller strukturering særlig påtrængende. En inddeling kan være helt fakultativ. Men for så vidt som struktureringen sikrer en ensartet beskrivelse af alle træk, er struktureringsprincippet underordnet. Det vigtigste krav til en inddeling er at den lader sig bestemme entydigt. Dertil kan komme mere specifikke formålsbestemte krav, som f.eks.:

- krav om hensigtsmæssighed
- krav om indbyrdes sammenlignelighed mellem de enkelte enheder
- krav om tilpasning til karakteristiske fordelingsmønstre

Specielt skal her nævnes spørgsmålet om inddelingsniveau. Man må finde en rimelig balance mellem den stærkt udspecificerede opdeling og den meget forenklede men mere anskuelige opdeling. En inddeling i 50 kategorier er mere informativ men min-

dre anskuelig end en 10-delt inddeling. Det fremgår af en sammenligning mellem tabel 5 og tabel 6, hvor samme fænomen, udbredelsen af navnet HANSEN illustreres på to niveauer. Rent praktisk er dette problem løst ved hjælp af et særligt tabelværk (se eksemplet i tabel 2), der er udarbejdet på grundlag af den officielle administrative inddeling af Danmark. Problemet med at finde en adækvat struktur kan forekomme næsten uløseligt, når det gælder fænomener, man ikke kender på forhånd. En struktur eller en systematik forudsætter jo en apriorisk viden om det, man vil undersøge. Og den viden kan man kun erhverve ved at bruge en adækvat strukturering. Her gælder vel princippet om det "kvalificerede gæt". Og så må man ved gentagne indkredsninger af det fænomen, man vil undersøge, præcisere eller tilpasse den ramme eller den struktur, det skal sættes ind i.

Edb-procedure

I grundudtrækket foreligger det store navnemateriale helt usystematiseret, i hvert fald set fra et navneforskningssynspunkt. De enkelte individposter er ganske vist ordnet, men det er sket på grundlag af sekundære kriterier som fødeår og køn (alle kvinder født før år 1900, alle mænd født fra 1930 til 1939 etc.). For at gøre materialet brugbart i edb-anlægget var det derfor nødvendigt at bearbejde det på forhånd på forskellig måde. Med henblik på en detaljeret undersøgelse af det danske slægtsnavnekorporus er der foretaget en række sorteringer og optællinger. Først blev navnene i fornavnefeltet frasorteret samtidig med at gifte kvinders efternavne blev erstattet af navnet i det særlige fødenavnefelt. De forenklede individposter blev derefter sorteret alfabetisk, således at alle eksempler med samme navn blev samlet et sted. Derefter blev gennemført en sortering på sognekode, således at alle eksempler på samme navn i samme sogn blev samlet og optalt. På ni store filer er de næsten 140.000 forskellige navne sorteret alfabetisk og optalt sognevis, således at der til hvert navn er knyttet 2106 poster (1 for hvert sogn) med oplysninger om det samlede antal forekomster pr. sogn. Ud over disse omsorteringer er foretaget de forskellige udsorteringer der er omtalt nærmere ovenfor. Derved

Hellum	8417	0805	54	36	09	1174	80	09	Brønderslev
Ø.Brønderslev	8418	0805	54	36	09	1174	80	09	Brønderslev
Hallund	8419	0805	54	36	09	1174	80	09	Brønderslev
Ingstrup	8420	0835	54	36	09	1174	80	09	Brønderslev
Hiermitslev	8421	0835	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Sakum	8422	0835	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Alstrup	8423	0835	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Jetsmark	8424	0835	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Hune	8425	0835	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Gjøl	8426	0849	54	36	09	1174	80	09	Pandrup
Hjallerup	8427	0807	53	35	09	1174	80	09	Abybro
Mosbjerg	8428	0839	54	36	09	1174	80	09	Dronninglund
Bindselev	8429	0819	54	36	09	1174	80	09	Sindal
Elling	8430	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Totne	8431	0839	54	36	09	1174	80	09	Frederikshavn
Hørnsted	8432	0839	54	36	09	1174	80	09	Sindal
Åsted	8433	0813	53	35	09	1174	80	09	Sindal
Skærum	8434	0813	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn
Flade	8435	0813	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn
Gærum	8436	0813	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn
Byrum	8437	0825	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn
Hals	8438	0825	53	35	09	1174	80	09	Læsø
Vesterø	8439	0825	53	35	09	1174	80	09	Læsø
Sæby	8440	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Understed	8441	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Karup	8442	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Volstrup	8443	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Hørby	8444	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Torslev	8445	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Skæve	8446	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Albæk	8447	0847	53	35	09	1174	80	09	Sæby
Voer	8448	0807	53	35	09	1174	80	09	Dronninglund
Hellevad	8449	0807	53	35	09	1174	80	09	Dronninglund
Ørum	8450	0807	53	35	09	1174	80	09	Dronninglund
Dronninglund	8451	0807	53	35	09	1174	80	09	Dronninglund
Aså-Melholt	8452	0807	53	35	09	1174	80	09	Dronninglund
Skt.Catharinæ	8454	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Skt.Hans	8455	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Skt.Olai	8456	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Ugilt	8457	0839	54	36	09	1174	80	09	Sindal
Tårs	8458	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Sindal	8459	0839	54	36	09	1174	80	09	Sindal
Astrup	8460	0839	54	36	09	1174	80	09	Sindal
Bjergby	8461	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Mygdal	8462	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Horne	8463	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Asdal	8464	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Hirtshals	8465	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Tornby	8466	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Vidstrup	8467	0819	54	36	09	1174	80	09	Hirtshals
Skallerup	8468	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Vennebjerg	8469	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Rubjerg	8470	0829	54	36	09	1174	80	09	Løkken-Vrå
Lyngby	8471	0829	54	36	09	1174	80	09	Løkken-Vrå
Jelstrup	8472	0829	54	36	09	1174	80	09	Løkken-Vrå
Mårup	8473	0821	54	36	09	1174	80	09	Hjørring
Harritslev	8474	0829	54	36	09	1174	80	09	Løkken-Vrå
Rakkeby	8475	0829	54	36	09	1174	80	09	Løkken-Vrå
Frederikshavn	8476	0813	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn
Hirsholmene	8477	0813	53	35	09	1174	80	09	Frederikshavn

Tabel 5

Udsnit af den anvendte regionstabel, der bruges til inddeling af landet i regioner af forskellig størrelse. Ved at angive finhedsgraden (kolonnennummeret) kan man variere detailniveauet fra enkeltsovn til storamt. Udgangspunktet er sogneinddelingen, som er udtrykt i 4-cifrede talkoder. Fra denne mindsteenhed kan der så foretages andre inddelinger i større eller mindre regioner.

reduceres antallet af forskellige navne til ca. 94.000 og nærmer sig de 80.000, som et tidligere CPR-udtræk indeholdt, jfr. Søndergaard (1986 b). Til sidst er der sket en udsortering af alle engangsføremøder, ialt ca. 30.000 forskellige navne, en gruppe af ringe interesse og med mange fejl. Derved bliver det samlede antal forskellige efternavne reduceret til ca. 64.000.

Der er foretaget en speciel optælling ikke af navne, men af det samlede antal fødsler i hvert sogn. Resultaterne herfra er anbragt i et særligt tabelværk, der er nødvendigt i næsten alle søgninger og beregninger i materialet. På et tilsvarende sæt af filer er oplysningerne forenklet til to poster.

Endelig skal i denne forbindelse nævnes problemet med mellemnavne. I dette materiale er efternavnestoffet udskilt fuldstændig mekanisk på grundlag af feltopdelingen i grundudtrækket. Kun navne der er anført i efternavnefeltet og det særlige felt for gifte kvinders fødenavn (se tabel 2) er medtaget. Således er efternavne i fornavnefeltet (i navne som f.eks. UFFE ELLEMANN JENSEN eller NIELS HELVEG PETERSEN) udeladt. Der er nemlig en række metodiske problemer ved at skelne mellem efternavne og de såkaldte mellemnavne. Særlig kompliceret er det ved drenge- navne, hvor det ikke altid er muligt ud fra formelle kriterier at skelne de to kategorier fra hinanden. Næsten alle drengefor- navne kan fungere som efternavne, f.eks.

76 AAGE	204 ADRIAN	95 ARENDT
353 ABEL	90 AHRENDT	81 ARENT
103 ABRAHAM	196 ALBRECHT	192 ARNDT
68 ACHTON	67 AMBROSIUS	95 ARNOLD
88 ADOLF	197 ANTHONY	55 ASLAK

Tallet angiver det samlede antal forekomsten af det enkelte navn; her er kun medtaget navne med mere end 50 forekomster. Rent maskinelt kan det altså ikke afgøres hvorvidt AAGE i et navn som NIELS AAGE NIELSEN skal registreres som efternavn el-

ler som fornavn (mellemnavn). Nu er AAGE jo betydeligt mere almindeligt som for- og mellemnavn end som efternavn, og ved opgørelser over totalforekomsten af enkeltnavne kan man eventuelt korrigere efternavnetallene med en faktor udregnet på grundlag af navnenes forekomst henholdsvis som fornavn og efternavn. F.eks. bliver korrigeringsfaktoren for AAGE kun 0,004.

Konklusion

Personnavneforskningen befinder sig jo i et grænseområde mellem de klassiske filologiske og historiske discipliner og nyere fagområder som sociologi og psykologi. Derfor er det nye edb-materiale største værdi at det relativt let lader sig anvende udfra skiftende synspunkter. Og de resultater der fremkommer ved en edb-behandling, kan sættes ind i varierende tolkningsrammer. Det mest spændende perspektiv er vel mulighederne for via slægtsnavnene at vise karakteristiske træk ved befolkningens, specielt landbefolkningens, livsmønstre, mobilitet og/eller tilknytning til egnen.

Særlig tydeligt er det ved de relativt sjældne navne, der ofte kun er repræsenteret i en enkelt egn af landet. Hovedreglen er at udbredelsen af de egnskarakteristiske slægtsnavne er meget ringe. Koncentrationen er stor og som regel breder et af den slags navne sig ikke længere ud end til naboregionerne, et tegn på en påfaldende stabilitet i befolkningens bevægelser. Selv om man med moderne teknik kan beskrive demografiske mønstre ned til mindste detalje, mister den meget eksakte dokumentation ofte en del af sin informationsværdi på grund af sin detaljerigdom. Her kan slægtsnavnemønstrene tjene som en nyttig illustration, en anskueliggørelse af komplicerede forhold.

Bibliografi

- Addison, William, 1978: Understanding English Surnames. London.
- Amager-Registret (Register van Amack). Navnelister fra Christian II's tid vedrørende den nederlandske amagerkoloni ved Mogens Strunge. 1958. København.

Boldsen, Jesper, 1985: Geographical distribution of selected surnames in Jutland. Aarhus. (Department of theoretical statistics, Institute of mathematics, University of Aarhus. Research reports 128).

CPR-instruks, 1985.

Dansk Navneskik. Betænkning afgivet af den af Justitsministeriet den 4. maj 1898 nedsatte Kommission ved Fredrik Nielsen, Axel Olrik & Johannes C.H.R. Steenstrup. 1899. København.

Ejerslev, M.P., 1946: Slægtsnavne på Mors. I: Morsingboen 9.

- 1951: Slægtsnavne på Mors. I: Sprog og Kultur 10.

Familiennamenbuch der Schweiz. 1940-1941. Zürich.

Jodogne, Omer, 1956-1964: Repertoire belge de noms de famille 1-2. Louvain.

Meldgaard, Eva Villarsen, 1984: De danske slægtsnavnes historie i nyere tid. I: Studia Anthroponymica Scandinavica 2.

Nederlands Repertorium van familiennamen. Uitg. door de Naamkundecommissie v.d. Kon. Ned. Akad. v. Wet. onder red. P.J.Meertens 1 -, 1963 ff. Assen.

Olrik, Axel, 1898: Falsterske Tilnavne fra Idestrup Sogn. I: Dania 5.

- 1906: Falster- og Laalandske Tilnavne. (Utrykt manuskript. Dansk Folkemindesamling, København).

Petersen, P., 1902: Lolland-Falsters Navnebog indeholdende Bondestandens Tilnavne især fra 16 til 19 Aarhundrede. København.

Stavning af russiske stednavne. Dansk Sprognævns pjece.

Søndergaard, Georg, 1979: General outline of a computational investigation of Danish naming practice. I: Onoma 23.

- 1986: Navne i Odense gennem 200 år. I: Profiler. Nordisk Institut 1966-68. Odense.

- 1986: Egnskarakteristiske slægtsnavne i Danmark. I: Studia Anthroponymica Scandinavica 4.

Thomsen, Alfred, 1945: Vore slægtsnavne. En undersøgelse af vore slægtsnavnes oprindelse og fordeling med særligt henblik paa sen-navnene. København.

Øyslebø, Olaf, 1978: Stil- og sprogbrugsanalyse. Oslo.